eric hobsbawm

haydutlar

ÇEVİREN: FATMA TAŞKENT

eric hobsbawm / haydutlar

ERIC HOBSBAWM

HAYDUTLAR

LOGOS: 4
İnceleme: 2

HAYDUTLAR
Eric Hobsbawm

İngilizce'den Çeviren:
Fatma Taşkent

Yapıtın Özgün Adı:
Bandits

Çeviri, Delacorte Press tarafından 1969'da
aynı adla basılan kitaptan yapılmıştır.

Kapak İllüstrasyonu:
Roger Boehm

Kapak Düzeni:
Mehmet Akıncı

Ofset Baskıya Hazırlık:
ANALİZ Basım Yayın Tasarım Uygulama Ltd. Şti.

Baskı:
Metinler Matbaacılık Ltd. Şti.
Tel: 528 44 04

Birinci Basım:
1974
İkinci Basım:
Haziran 1990

LOGOS YAYINCILIK®

ANALİZ Basım Yayın Tasarım Uygulama Ltd. Şti.
Cağaloğlu Yokuşu, Evren Han, Kat: 4 İstanbul
Telefon: 511 06 26

eric hobsbawm

haydutlar

İÇİNDEKİLER

Önsöz

Bu kitap, kendi gözlemlerimi temel aldığım sekizinci bölüm dışında, daha önce yayımlanmış ve güçlükle bulabildiğim yazılara dayanılarak oluşturuldu. Dillerini bilmediğim ülkeler ya da bulamadığım yayınlar konusunda bana gönüllü olarak bilgi sağlayan arkadaşlarıma ve meslektaşlarıma teşekkürü borç bilirim. Bu tür yardımlar, Bulgaristan, Yunanistan, Macaristan, Rusya, Türkiye ve Tunus gibi ülkelerdeki haydutluğa yaptığım göndermelerde ve kitabın birçok Latin Amerika ve Hint Yarımadası ülkesi, İtalya ve İspanya'ya ilişkin bölümlerinde önem kazandı. Robin Hood hakkında kapsamlı bilgi veren bu kaynaklar ve bu kitaptaki önermeleri eleştirip beni yeni kaynaklar aramaya sevk eden ABD ve İngiltere'deki çeşitli seminerler de bana çok faydalı oldu. Ayrıca, bir araştırmacı için iyi bir çalışma mekanı olan Harvard Üniversitesi'nin Widener Kütüphanesi'ne de teşekkür ederim. Özel teşekkürlerim ise çok az kullanmaya çalıştığım dipnotlarda, kaynakçada ve önsözün sonunda belirtilmiştir. Ayrıca, Roma'dan Enzo Crea'ya, Paris'ten M. Antoine Tellez'ye, Corrientes ve Chaco'da saygı duyduğu haydutlar hakkında anlattıkları, üçüncü bölümdeki analizimi her açıdan doğrulayan, şimdi çiftçi, eskiden ise kırsal kesim polisi olan , Arjantin - Chaco Bölgesi - Pampa Grande'den Çavuş Jose Avalos'a çok özel teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Üzüldüğüm tek nokta ise Avalos'la ancak kitabın yazılmasından sonra tanışmış olmamdır.

Kullandığım metodolojiye ilişkin iki küçük eklemede bulunmak istiyorum. Bu kitapta öncelikle sosyal haydutluğun çağlar boyunca her kıtada ne kadar dikkat çekici bir benzerlik gösterdiğini açıklamaya çalıştım. Bu açıklama sınanabilir mi? Evet, ancak, henüz incelenmemiş bölgelerdeki haydutların nasıl davranacağı ve halkın onlar hakkında hangi hikâyeleri anlatacağı daha önceden söylenebildiği taktir-

de. Bu kitapta Avrupa, özellikle de İspanya ve İtalya kökenli kaynakları kullanarak yazdığım *İlkel İsyancılar* adlı yapıtımda kullandığım modelin - çelişkiye düşmediğimi umarak - daha genişletilmiş bir biçimi kullanılmıştır. Ayrıca daha büyük genellemeler yapıldıkça, özel ayrıntıların gözden kaçma olasılığı artar.

İkinci olarak, çoğunlukla şiir ve balad gibi oldukça yanıltıcı olabilecek tarihsel kaynaklardan yararlandım. Haydutluğun gerçekleri göz önüne alındığında, halkın belleğine ve mite ilişkin kayıtlar (nadiren gerçek olaylara dayansalar da) tabii ki güvenilmez kaynaklardır. Haydutluğun toplumsal çevresi hakkında bunlardan bilgi edinmek, rastlantıya bağlıdır; ama bu toplumsal çevreye ilişkin bilginin çarpıtılmış olması için de herhangi bir neden yoktur. Yalnız burada bundan daha önemli bir güçlük söz konusudur. Haydutluk "miti" gerçek haydut davranışlarını ne dereceye kadar aydınlatmaktadır? Diğer bir deyişle, haydutlar köylü yaşamının dramı içinde kendilerine verilen role ne ölçüde sadıktırlar? Bunlar arasında bir bağlantı olduğu açıktır. Bu bağlantıyı kurarken ve açıklarken, sağduyunun sınırları dışına çıkmadığımı umuyorum.

Yukarıdaki gözlemler, haydutlara canlı bir ilgi duymaya başlayan sosyologlara ve sosyal tarihçilere seslenmektedir. Gene de bu kitap, umarım yalnızca onlar tarafından değil, Chas'ın ifade ettiği görüşü paylaşan herkes tarafından zevkle okunur. Bu konu üzerinde daha önce yazmış olan Mac Farlane şöyle diyor: " Bizleri soyguncuların ve haydutların maceralarından daha fazla ilgilendiren çok az şey vardır."

Londra, Haziran 1969
E. J. HOBSBAWM

1
Sosyal Haydutluk Nedir?

Üzgünüz, doğru, ancak bu her zaman zulme uğramış olmamızdandır. Kibar takımı kalem biz ise silah kullanırız; onlar toprağın, biz ise dağların beyleriyiz.

Roccamandolfi'den yaşlı bir haydut
Molise, **Storia del brigantaggio dopo l'unità,**
Milano 1964, s. 131.

Yasalara göre, saldırıp zor kullararak soygun yapan bir çeteye dahil herhangi bir kimse, haydutur: Şehirde sokak başlarında maaş kapıp kaçanlardan, resmen haydut olarak tanınmasalar da, örgütlü asi ve gerillalara kadar... Tarihçiler ve sosyologlar, bu kadar kaba bir tanım kullanamazlar. Bu kitapta sadece bazı tür soyguncuları, yani kamuoyunca adi suçlu olarak görülmeyenleri, esas olarak da köy toplumlarındaki birey ya da azınlık ayaklanmasının bir biçimini ele alacağız. Kolaylık açısından, köylü haydut-asinin şehirdeki karşılığını bir kenara bırakıp, kökeni açısından köylü olmadığı gibi, köylüye bağlı da olmayan, "yoksullaştırılmış centilmen soyguncular" diye adlandırabileceğimiz, sayıca fazla, gözü dönmüş kırsal kesim haydutlarından çok az bahsedeceğiz. İnsan toplulukları olarak şehir ve taşra, ortak terimlerle tartışılamayacak kadar farklıdır ve herhalde köylülerin çoğu gibi köylü haydutlar da, şehirlilerden nefret edip onlara güvenmezler. Kibar haydut takımı (en çok geç Ortaçağ Almanyası'nın "soyguncu şövalyeleri" şeklinde bilinen türü) köylülerle çok daha iç içedir, ancak aşağıda da tartışılacak olan bu ilişki belirsiz ve karmaşıktır.

Sosyal haydutların ilginç yanı, toprak beyinin ve devletin suçlu gördüğü yasadışı köylüler olmalarına karşın, köy-

lü toplum içinde barınmaları ve halk tarafından kahraman, savunucu, öç alıcı, adalet savaşçısı, hatta belki de özgürlük önderi ve her koşulda hayran kalınacak, yardım edilecek ve desteklenecek adamlar olarak düşünülmeleridir. Sıradan köylü ve asi, yasadışı adam ve soyguncu arasındaki bu ilişki, sosyal haydutluğu ilginç ve önemli kılar. Aynı zamanda da bu olguyu kırsal kesime ait diğer iki tür suçtan, yani profesyonel yeraltı dünyasından yönetilen çetelerin ya da serbest çalışan adi hırsızların ('sıradan soyguncular') faaliyetlerinden ve örneğin Bedeviler gibi, yağmalamanın normal yaşam tarzının bir parçası olduğu topluluklardan ayırır. Her iki durumda da, kurbanlar ve saldırganlar birbirlerine yabancı ve düşmandırlar. Yeraltı dünyası soyguncuları ve yağmacıları, köylülere av gözüyle bakıp onları düşman bilirler; soyguna uğrayanlar ise saldıranları sadece yasalarca değil, kelimenin kendi anladıkları anlamıyla da suçlu görürler. Sosyal bir haydut, kendi bölgesindeki veya belki de diğer yerlerdeki (toprak beyleri hariç) köylülerin ürününü çalmayı asla düşünmez. Düşünenler ise bu yüzden, haydutluğu "sosyal" kılan özel ilişkiden yoksundurlar. Tabii pratikte bu tür farklılıklar çoğu kez teoride olduğundan daha az açıktır. Bir adam kendi yurdunun dağlarında sosyal haydut, ovalarında ise sıradan soyguncu olabilir. Gene de inceleme, bir ayrım yapmamızı gerektirmektedir.

Bu tür sosyal haydutluk, tarihte bilinen en evrensel ve şaşırtıcı derecede de benzeşen toplumsal olaylardan biridir. Neredeyse bütün örnekler, birbiriyle açıkça bağlantılı iki ya da üç türde toplanır ve bunların arasındaki farklılıklar görece yüzeyseldir. Üstelik, bu aynılık, kültürel yayılmanın sonucu değil, isterse Çin, Peru, Sicilya, Ukrayna ya da Endonezya'da olsun, köylü toplumlarındaki benzer durumların yansımasıdır. Coğrafi açıdan Amerika, Avrupa, İslam dünyası, Güney ve Doğu Asya ve hatta Avusturalya'ya kadar uzanır. Toplumsal açıdan ise, kabile ve akrabalık düzeninin evrimsel aşaması ile modern kapitalist ve sanayi toplumu arasında bulunan, ancak dağılmakta olan akrabalık toplumu ve tarımsal kapitalizme geçiş aşamalarını da içeren tüm toplum tiplerinde görülür.

Kabile ve akrabalık toplumları, yağmalamaya yabancı

olmamakla birlikte, haydutu bir toplumsal protesto ve isyan kişisi yapan iç tabakalaşmadan yoksundurlar. Ancak böyle topluluklar, özellikle de avcılar ve çobanlar gibi kan davası ve yağmacılığa yabancı olmayanlar, kendi sınıf ayrılıklarını geliştirince ya da sınıf çatışmasına dayalı daha büyük ekonomilerin içinde eridiklerinde, toplum üyelerinin çoğu haydut olabilir. Sardunya, ya da Macaristan'ın Kuncsag bölgesinde (Avrupa'ya yerleşen en son göçebe grubu Kumanların bölgesi) olduğu gibi...

Bu tür bölgeleri incelerken, yağmalama ve kan davası uygulamasının sosyal haydutluğa tam olarak hangi noktada girdiğini söylemek güçtür. Zenginlere, yabancı işgalcilere, baskı uygulayanlara ya da herşeyin geleneksel düzenini bozan diğer güçlere karşı direniş tarzında girdiği de kesin değildir. Haydutların aklında ve hatta gerçekte bunların hepsi birleşmiş olabilir. Ancak geçiş dönemini kronolojik olarak bir ya da iki kuşağa, örneğin Sardunya'nın dağlık yerlerinde 1880'lerden 1930'lara kadar olan bir 50 yıl içine sığdırabiliriz.

Tarihsel gelişimin öbür ucunda ise, hem kapitalist hem de kapitalizm sonrası modern tarımsal sistemler, artık geleneksel köylü toplumu sistemiyle aynı değildirler ve sosyal haydut üretmeyi de bırakmışlardır. Sosyal haydutluğun uluslararası simgesi Robin Hood'u dünyaya kazandıran ülkede, 17. yüzyılın başından sonra gerçek sosyal haydutlara ilişkin kayda rastlanmaz; ancak halk, onların yerine, yol kesen adamlar gibi diğer suçlu türlerini idealleştirmiştir. Daha geniş anlamda, 'modernleşme', yani ekonomik gelişme, etkili iletişim ve kamu idaresinden oluşan kombinasyon, sosyal dahil, her türlü haydutluğu doğduğu koşullardan yoksun bırakmaktadır. Haydutluk, örneğin Çarlık Rusyası'nda 18. yüzyılın ortalarına kadar çoğu yerde bölgesel ve yaygınken, bu yüzyılın sonunda şehirlerin yakın çevresinde yok olmuş ve 19. yüzyılın ortalarında ise genelde, özellikle azınlıkların oturduğu düzensiz ve huzursuz bölgelere kaymıştır. 1861'de serfliğin kaldırılması, haydutluğa karşı alınan uzun hükümet kararları zincirinin de sonu olmuştur. Bu kararların en sonuncusu 1864'te ilan edilmişti.

Bunun dışında, sosyal haydutluk, tarıma dayalı (kır

ekonomileri dahil) ve çoğunlukla köylülerden ve topraksız işçilerden oluşan toplumlarda evrensel olarak mevcuttur. Buralarda, toprak beyleri, şehirler, hükümetler, avukatlar, hatta bankalar, köylü ve işçileri yönetir, kullanır ve onlara baskı uygular. Sosyal haydutluğa, her biri ayrı bir bölümde incelenecek olan üç ana biçimde rastlarız; *erdemli soyguncu* ya da Robin Hood; ilkel direnişçi, gerilla birimi ya da *haiduk* (Macarca haydut) ve büyük ihtimalle de terör estiren, *öç alanlar.**

Bu tür haydutluğun ne kadar yaygın olduğu kolaylıkla öğrenilemez. Kaynaklar bize bir çok haydut örneği sunsa da, belli bir zamanda faaliyet göstermiş toplam haydut sayısı tahminlerine ve değişik zamanlardaki haydutluğun sayısal karşılaştırmalarına, bu kaynaklarda çok az rastlıyoruz. Gene de, sayılarının fazla olmadığı sanılmaktadır. 1948'den sonra, anarşik iç savaşın doruğundaki Kolombiya'nın en karışık bölgesi, yaklaşık kırk kadar silahlı köylü çetesine yardımda bulunmuştu; ortalama soyguncu çetesinde on ve yirmi arasında -çağlar boyunca ve tüm kıtalarda şaşırtıcı derecede aynı olan sayı- adam olduğu kabul edilirse, bu, 23.000 kilometrekarelik, 166 haneli ve 6-700.000 nüfuslu bir bölge için 400 ve 800 arası adam demekti.**[1] Makedonya, 20. yüzyılın başında, sözgelimi bir milyon olan nüfusu içinde oldukça fazla sayıda çeteyi desteklemiştir. Ancak bu çeteler, değişik hükümetler tarafından finanse edilip örgütlendiği için, sayıları, böyle bir bölgeden beklenebilecek olanın çok üstündedir. Buna rağmen bin ya da iki binden daha fazla olup olmadıkları şüphelidir.[2] Eğer haydutların, kırsal kesim nüfusunun binde 1'inden daha fazlasını oluşturmadıkları tahmininde bulunursak kesinlikle aşırı cömert bir tahmin yapmış oluruz.

* Özel kast düzenine sahip Hindu toplumları istisna oluşturur.Güney Asya'da sosyal haydutluk, toplumun diğer tüm kesimleri gibi soyguncuların da kendi içine kapalı kast ve topluluk oluşturma eğilimi yüzünden engellenir. Ancak daha sonra göreceğimiz gibi bazı dakoyitler (19. yüzyıl başlarındaki Hint haydutlarına verilen ad -ç.n.) ile sosyal haydutlar arasında yakınlık söz konusudur.

**Bu dönemdeki silahlı ayaklanmacıların gerçek sayısı çok daha fazlaydı; ancak bu, iç savaş ya da toplumsal çöküş dışında kalan durumlardaki maksimum haydut sayısını bile yansıtmaz.

Önemli bölgesel farklılıklar tabii ki vardır. Bunların bir kısmı coğrafyaya, bir kısmı teknoloji ve idareye, bir kısmı da toplumsal ve ekonomik yapıya dayanmaktadır. Haydutların dağ, ova, bataklık, orman ve nehir ağzı gibi uzak ve erişilmez yerlerde yaşamaları, endüstri dönemi öncesi yolculuğun doğal olarak yavaş ve zorlu olduğu ticaret yollarına ve anayollara ilgi göstermeleri olağandır. İyi ve modern yolların yapımı haydutluğu fark edilir ölçüde azaltır. İdari yetersizlik ve karışıklık ise haydutların işini kolaylaştırır. 19. yüzyılda Habsburg İmparatorluğu'nun haydut sorununu, dağılmakta olan ve merkezi otoritesi zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha başarılı biçimde halletmesi ve sınır bölgelerinin -daha doğrusu Orta Almanya ya da İngiltere ve yığınla prenslik arasında paylaşılmış olan Hindistan'ın bazı yerleri gibi çok çeşitli sınır bölgelerinin - sürekli güç durumda olması bir rastlantı değildir. Yerel yöneticilerin halktan olduğu ve birtakım karmaşık yerel sorunlarla ilgilendiği bölgeler, soyguna en elverişli bölgelerdir. Böyle yerlerde birkaç millik mesafe, soyguncuyu yöneticinin etki ve bilgi alanından uzaklaştırıp, '"dışarıda" ne olup bittiğiyle ilgilenmeyen bir diğerinin etki alanına sokabilir.*

Gene de, bu tür açık etkenler, İmparatorluk Çini'nin ceza yasasını "haydut alanları" (Szechuan, Honan, Anwei, Hupeh, Shansi bölgeleri, Kiangsu ve Shantung'un bazı yerleri gibi) ve diğerleri arasında bir ayırım yapmaya iten belirli bölgesel farklılıkları açıklamaz.[3] Aslında çok uygun yerler olan Tacna ve Moquegua'nın Peru'ya ait kısımlarında haydut yoktu. Neden? Çünkü konuyla ilgili bir tarihçinin dediğine göre; burada, toprak ağaları, aracılar, işverenler, ustabaşılar ya da su kaynaklarını kayıtsız şartsız ellerinde tutan efendiler yoktu.[4] Diğer bir deyişle, köylünün hoşnutsuzluğu daha azdı. Tam tersine, Kuzey Java'da Bantam gibi bir bölge, 19. yüzyılda daimi bir haydutluk ve isyan merkeziydi. Haydutluğun neden aynı ülke ya da bölgelerde sürekli, diğer yerlerde ise ender rastlanan bir olay olduğunu, ancak dikkatli bir

* D. Eeckaute, *Brigands en Russie du 17e au 19e siecle* (Rev. Hist. Mond, et Contemp. xıı,1965,s.174-5). Bu eserde özellikle Avrupa Rusyası'nda haydutluğun söz konusu olduğu yerlerin iyi bir listesi verilmektedir.

bölgesel inceleme gösterebilir.

Aynı şekilde, tüm bu "art zamanlı" farklılıkları sadece ayrıntılı bir tarihsel inceleme açıklayabilir. Gene de rahatlıkla aşağıdaki genellemeleri yapabiliriz:

Haydutluk, yoksullaştırma ve ekonomik kriz dönemlerinde salgın olma eğilimi göstermiştir. Fernand Braudel'in işaret ettiği, geç 16. yüzyıl boyunca Akdeniz haydutluğunda görülen önemli artış, bu dönemde köylülerin hayat standartlarındaki önemli düşüşü yansıtıyordu. Uttar Paradesh (Hindistan)'in her zaman bir avcı, kuş avcısı ve hırsız olan Aheriya kabilesi, "1833'teki büyük kıtlığa kadar anayol soygunculuğuna başlamamıştı."[5] Çok daha kısa bir dönem zarfında, 1960'larda Sardunya dağlarında görülen haydutluk, her yıl çobanların otlak kiralarını ödeme vakti geldiğinde doruğa ulaşır olmuştu. Bu gözlemler o kadar sıradandır ki, açıklanmaları için kâğıda dökülmeleri yeterlidir. Tarihçi açısından, önemli tarihsel değişiklikleri belirten ve belirtmeyen krizleri birbirinden ayırmak daha aydınlatıcıdır; bu ayırım, söz konusu köylüler tarafından ancak yavaş yavaş ve geçmişi anımsayarak kavranılacak olsa da.

Geçmişteki tüm kırsal toplumlar, periyodik kıtlığa - ürün alınamaması ve diğer doğal krizler- ve köylüler tarafından tahmin edilemeyen, ancak savaş, fetih ya da küçük ve uzak bir parçasını oluşturdukları idari düzenin çökmesi gibi er ya da geç gerçekleşmesi olası düzensiz felaketlere alışıklardı. Bu tür felaketlerin hepsi ne türden olursa olsun, haydutluğun artmasına yol açabilirdi. Siyasi çöküşlerin ve savaşların geriye (özellikle hükümetler zayıf ve bölünmüş ise) hatırı sayılır bir dönem için, yağmacı ve diğer desperado çeteleri bırakmaları olasıydı. Ama, aslında hepsi gelip geçici oldu. Devrim sonrası Fransa gibi modern ve etkili bir devlet bile, 1790'larda Rhineland'de varlığını sürdüren (sosyal olmayan) haydutluğu ortadan kaldırmak için birkaç yıl uğraştı. Öte yandan Otuz Yıl Savaşları'nın yarattığı toplumsal çöküntü, Almanya'da en azından bir yüzyıl daha varlığını sürdüren bir soyguncular ağı bıraktı.

Gene de, bu tür tedirginliklerden sonra, kırsal kesimde haydutluk dahil her şey normal seyrine döner.

Haydutluk salgını, coğrafi benzetmelerle konuşursak,

deprem ve sel gibi geçici olmayıp, buzul devrinde buzulların çoğalması gibi uzun vadeli, toprak aşınması gibi değişmez bir görünüm aldığı zaman durum büsbütün farklıdır. Bu tür koşullarda haydutluk salgını, açlıktan ölmektense, ihtiyaç duyduklarını silahla elde eden güçlü adam sayısının artmasından daha çok şey ifade eder. Bütün bir toplumun bozulmasını, yeni sınıfların ve toplumsal yapıların doğmasını ve tüm topluluk ya da halkların hayat tarzlarının yıkılmasına karşı gösterdikleri direnişleri yansıtabilir. Bu salgınlar, Çin'in tarihinde olduğu gibi "Gök Fermanı"nın tükenişini, yani bir hanedanın beklenmedik güçler yüzünden değil de görece uzun bir tarih döneminin yaklaşan sonunu belirleyen devrilişini, diğer bir hanedanın ise yükselişini haber veren toplumsal çöküşü de yansıtabilirler. Böyle zamanlarda haydutluk, köylü devrimleri gibi önemli toplumsal hareketlerin habercisi ya da yoldaşı olabilir. Ya da yeni toplumsal ve siyasal duruma uyum göstererek değişebilir; bu durumda da büyük olasılıkla sosyal haydutluk olmaktan çıkacaktır. Son iki yüzyıl için tipik olan, kapitalizm öncesi ekonomiden kapitalist ekonomiye geçiş sırasında, toplumsal dönüşüm, haydutları doğuran kırsal toplum türünü ve onları besleyen köylü sınıfı türünü tamamen yok edip, böylelikle bu kitabın konusunu oluşturan şeyin tarihine de bir son verebilir. 16. yüzyıldan 18. yüzyıla dek geçen zaman, nasıl Avrupa'nın muhtemelen birçok yerinde sosyal haydutluğun altın çağı idiyse, 19. ve 20. yüzyıllar da dünyanın birçok yeri için aynı şeyi ifade eder. Ancak günümüzde haydutluk, birkaç yerin dışında büyük oranda ortadan kalkmıştır.

Devrimin ve iki dünya savaşının ardından gelen dönemde haydutluk, Avrupa'da birkaç bölgede canlanmışsa da artık sadece Sardunya dağlarında devam etmektedir. Klasik banditti* ülkesi Güney İtalya'da haydutluk, daha bir yüzyıl önce, haydutların gerçekleştirdiği büyük köylü ayaklanması ve gerilla savaşı sırasında (1861-65) doruğa ulaşmıştı. Diğer klasik haydutlar ülkesi olan İspanya'da ise haydutluk, bütün 19. yüzyıl gezginleri için alışılmış bir şeydi. Bernard Shaw'un *İnsan ve Üstün İnsan* adlı kitabında, haydutluk, Edward dönemi turizminde beklenen bir tehlike olarak geç-

*İtalyanca haydutlar (ç. n.).

mektedir. Haydutluk, Yunanistan ve diğer Balkan ülkelerinde daha da eski bir olaydır. 1870'ten sonra salgın hale geldiği ve 20. yüzyılın ilk üçte birinde doruğa ulaştığı Kuzeydoğu Brezilya'da, 1940'ta sona ermiş ve bu tarihten sonra yeniden canlanmamıştır. Eski tarz sosyal haydutluğa ara sıra rastlanılan bölgeler (belki çoğunlukla Güney ve Doğu Asya'da ve Latin Amerika'nın bir-iki yerinde) tabii ki mevcuttur ve Afrika'da bile geçmiştekinden daha önemli oranda ortaya çıkması olanaksız değildir. Ancak sosyal haydutluk, bütününde, geçmişe (bu, çok yakın bir geçmiş olsa da) ait bir olaydır. Modern uygarlık, beraberinde kendi ilkel isyan ve suç biçimlerini getirdi ve haydutluğu yok etti.

Haydutlar, toplumun yaşadığı bu dönüşümlerde (eğer varsa) ne rol oynamaktadırlar? Devrimci olmak bir yana, siyasi ve toplumsal isyancı bile sayılamazlar. Onlar, daha çok boyun eğmeyi reddeden ve bunu yaparken de, diğerlerinin arasından sivrilen köylülerdir. Ya da yalnızca, kendilerini alışılmış mesleklerden dışlanmış bulan, böylelikle de yasadışı olmaya ve "suça" itilen insanlardır. *Bir kitle olarak*, yaşadıkları toplumdaki bunalım ve gerginlik (açlık, salgın hastalık, savaş ya da toplumu karışıklığa iten her şey) belirtilerinden biraz daha fazlasını ifade ederler. Bu nedenle haydutluk, köylü toplum için bir kurtuluş olmaktan çok, özel durumlarda ondan kaçmak için düşünülmüş bir kendi kendine yetme biçimidir. Bireysel boyun eğişe karşı çıkma arzuları ve kapasitelerinin dışında, haydutlar, bir parçasını oluşturdukları köylü sınıfından (ya da bu sınıfın bir kesiminden) daha farklı düşüncelere sahip değildirler. Onlar, kendilerinden toplumsal ve siyasal örgütlenme planları ya da yeni görüşler beklenebilecek ideologlar ya da peygamberler değil, eylemcilerdir. Çoğunlukla güçlü kişiliğe ve askeri yeteneklere sahip, katı ve kendine güvenen insanların liderlik rolü üstlenmeleri gibi, haydutlar da lider olabilirler; ancak gene de, haydutların işlevi, bir yolu keşfetmektense onu yarıp geçmektir. 1860'larda, Crocco ve Ninco Nanco* gibi birkaç Gü

* Çiftlik işçisi ve sığır çobanı olan Carmine Donatelli ("Crocco"), Bourbon ordusuna katılmış, bir kavgada bir yoldaşını öldürmüş ve on yıl boyunca yasadışı adam olarak yaşamıştı. Geçmişteki suçlarının affedilmesi umuduyla, 1860'ta liberal ayaklanmacılara katılmış, ve ardından Bourbon

ney İtalyalı haydut şefi, kendileriyle savaşan askerlerde hayranlık uyandıran gerillalık yeteneklerini göstermişlerdi. Ancak "haydutların etkin olduğu dönem", sosyal haydutlar tarafından yönetilen önemli bir köylü ayaklanmasının ender örneklerinden olmasına rağmen, haydut liderleri, hiçbir aşamada takipçilerine toprağa sahip çıkmalarını salık vermemişlerdir ve hatta bazen, bugün "toprak reformu" olarak adlandırabileceğimiz şeyi bile anlamaktan acizlerdir.

Haydutların bir "programı" olduğunda, bu "olması gerektiği gibi" (geleneksel toplumlarda, gerçek ya da mitolojik bir geçmişte olduğuna inanıldığı gibi anlamına gelir) olan geleneksel düzenin savunulması ya da korunması biçimindedir. Haksızlıkları düzeltip, yapılan adaletsizliklerin öcünü alırlar. Bunları yaparken de, genelde insanlar, özelde ise zengin ve yoksul, güçlü ve güçsüz arasındaki ilişkilerin doğru ve adil olması kriterini göz önünde bulundururlar. Bunda, zenginin yoksulu sömürmesine (geleneksel olarak kabul edilmiş "adil" ölçüyü aşmadan), güçlünün güçsüzü ezmesine (toplumsal ve ahlaki görevlerini unutmayarak ve makul sınırlar içerisinde) izin veren alçakgönüllü bir hedef amaçlanmaktadır. Bu noktada, artık toprak beylerinin olmaması ya da beylerden serflerin kadınlarına sahip olmalarının beklenmemesi değil de, yalnızca, bu durum söz konusu olduğunda beylerin piçlerine eğitim olanağı sağlamaktan kaçmaması talep edilir.* Bu anlamda sosyal haydutlar, devrimci değil , reformcudurlar.

Ancak iki şey haydutların (ve ait oldukları köylü sınıfın) bu şiddetine rağmen alçakgönüllü olan toplumsal amacını, gerçek devrimci harekete dönüştürebilir. Birincisi, haydutluğun, bütün geleneksel düzeni kesintiye uğratan güçlere karşı direnişin sembolü, hatta öncü gücü haline gelmesidir. Bir toplumsal devrim, dış dünyanın "ilerleme" ola-

tarafındaki adamların en heybetli lideri ve gerilla şefi olmuştu. Daha sonra Papalık Devletleri'ne kaçmış, İtalyan hükümetine teslim edilmiş ve ömür boyu hapse mahkûm edilmiştir. Çok yıllar sonra hapishanede ilginç bir otobiyografi yazmıştır. Aviglianolu topraksız bir işçi olan Giusseppe Nicola Summa ("Ninco Nanco"), 1860'ta Garibaldi'nin çıkardığı af sırasında hapisten kaçmıştı. Crocco'nun yardımcısı olduğundan, o da bir gerilla olarak çok yetenekliydi. 1864'te öldürülmüştür.

* Bu örneği Peru'da bizzat köylülerle yapılan konuşmalardan aldım.

rak gördüğüne karşı "tepki" adına gerçekleştiği için daha az devrimci değildir. Napoli Krallığı'nın, Papa, Kral ve Kutsal İnanç adına Jakobenlere ve yabancılara karşı ayaklanan köylüleri gibi, haydutları da devrimciydi; tabii Papa ve Kral, devrimci değildiler (1860'larda oldukça kültürlü bir haydut liderinin, kendisinin de Bourbonları tuttuğunu söyleyen rehin bir avukata dediği gibi : "Siz okumuş bir adam ve avukatsınız. II. Francis için kendimizi parçaladığımıza gerçekten inanıyor musunuz?" * 6). Bourbon Krallığı için değil -hatta çoğu, birkaç ay önce, Garibaldi önderliğinde onu devirmeye yardım etmişti- doğal olarak "eski kral" ve "eski kilise" idealleriyle sembolize edilen "eski toplum" ideali adına ayaklanmışlardı. Politikanın içinde olan haydutlarda, böyle devrimci gelenekçiler olma eğilimi vardır.

Haydutlar n devrimci olmalarının ikinci nedeni, köylü toplumunda yatmaktadır. Sömürü, baskı ve boyun eğmeyi insan yaşamının normları olarak kabul edenler bile, onlarsız bir dünyanın hayalini kurarlar: Eşitlik, kardeşlik ve özgürlük dünyası, kötülüğün olmadığı, bütünüyle *yeni* bir dünya. Bu, genellikle rüyadan başka bir şey değildir. Adil hükümdarın bir gün çıkageleceği, Güney Denizleri Kraliçesi'nin bir gün karaya çıkacağı (suya gömülü olan bu umudun Java versiyonunda olduğu gibi) ve her şeyin değişip mükemmel olacağı rüyası, birçok toplumda bin yıldır süregelmekte olmasına rağmen, genelde bir kıyamet günü bekleyişinden öteye geçmez. Ancak, kıyametin kopacak gibi göründüğü anlar da vardır: Varolan toplumun (ki kıyamet, bu toplumun gerçek sonunun bir habercisidir ve onu sembolize eder) bütün yapısının gerçekten çökecekmiş gibi gözüktüğü ve çok küçük bir umut ışığının olası bir güneş ışığına dönüştüğü anlar.

Böyle anlarda, herkes gibi haydutlar da silinip süpürülür. Onlar da halkın kanından değil midir? Kendi sınırlı olanaklarıyla, yurtsuzluğun, tehlikenin ve kesin ölümün bedelini ödeyenlere ormandaki vahşi yaşamın özgürlük, eşitlik ve kardeşlik getirebileceğini gösterenler onlar değil midir? (Brezilyalı *Cangaçeiro çeteleri*, modern bir sosyolog tarafın-

* Adının Cipriano La Gala olduğu söylenen Nolalı cahil bir tüccar; 1855'te soygundan hüküm giymiş; 1860'ta hapishaneden kaçmıştı. Tipik bir köylü haydut değildi .

dan çok ciddi olarak "bir çeşit kardeşlik ya da bir dine bağlı olmayan kardeşlik topluluğu"na benzetilmiştir. Gözlemciler, çete içindeki kişisel ilişkilerin eşine rastlanmayan dürüstlük niteliğine çok şaşırmışlardır[7].) Haydutlar, bilinçli ya da bilinçsiz olarak binyılcı* ya da devrimci hareketin kendi eylemlerinden daha üstün olduğunu anlamazlar mı?

Aslında hiçbir şey, haydutluğun esas köylü devrimi ile birlikte, varolması (böylelikle onun haberciliğini de yapar) kadar çarpıcı değildir. Geleneksel olarak, "soylu" ya da başka türlü *Bandolero*larla bağdaştırılan Endülüs bölgesi, haydutluğun düşüş göstermesinden bir on ya da yirmi yıl sonra, geleneksel olarak kırsal kesim anarşisiyle bağdaştırılan bir bölge haline gelmişti. *Cangaçeirolar*ın klasik vatanı olan Kuzeydoğu Brezilya'nın *sertao*su aynı zamanda kırsal kesim mesihleri olan *santolar*a da aitti. Birlikte yaşıyorlardı; ancak azizler daha önemliydi. Büyük haydut Lampiao'nun kahramanlığı, sayısız baladlardan birinde şöyle yüceltilir:

Bu dünyada sadece Büyük Cicero'ya
Saygı duyacağını söyleyerek
Her şeyden öç almaya yemin etmişti.[8]

Ve daha sonra göreceğimiz gibi, kamuoyu, Lampiao'nun "resmi" güvenilirlik belgesini, Juazeiro Mesihi Çicero Baba'dan edinmişti. Reform ve devrimin en ilkel biçimleri olan sosyal haydutluk ve binyılcılık, tarihte hep birlikte süregelmişlerdir. Eziyet ve beklenti zamanına kadar sayıları artmış olan haydut çeteleri büyük kıyamet anı geldiğinde, farkında olmadan başka şeylere dönüşebilirler. Java'da olduğu gibi, taşrada gezgin hayatı yaşamak için büyük umutlarla tarlasını ve evini terk eden köylü topluluklarına katılabilirler; 1861'de İtalya'da olduğu gibi, köylü orduları haline gelebilirler; ya da 1860'ta Crocco'nun yaptığı gibi haydutluğu bırakıp, devrim askeri olabilirler.

Haydutluk, böyle daha büyük bir hareketle birleştiğinde, toplumu değiştirebilen ve hatta değiştiren bir gücün par-

* Millenium: İsa'nın yeryüzünde hüküm süreceğine inanılan bin yıllık mutluluk dönemi. Milleniarinism (binyılcılık), bu döneme inanışı ifade eder (ç.n.).

çası haline gelir. Sosyal haydutların ufku, tıpkı köylülerinki gibi dar ve sınırlı olduğu için, tarihe yaptıkları müdahaleler kendi bekledikleri sonuçları vermeyebilir. Üstelik beklediklerinin tam tersi de çıkabilir. Ancak bu, haydutluğun bir tarihsel güç olarak önemini azaltmaz. Ve zaten, dünyanın büyük sosyal devrimlerini gerçekleştirenlerden kaçı, çabalarının gerçek sonuçlarını önceden görmüştür ki?

2
Kim Haydut Olur ?

Bulgaristan'da sadece çobanlar,
sığır çobanları ve haiduklar özgürdür.

Panayot Hitov

Haydutluk özgürlük demektir; ancak, bir köy toplumunda çok az insan özgür olabilir. Toprak beyliği ve emeğin birbirine güç katan çifte zincirleri, çoğunun elini kolunu bağlamıştır. Köylüleri otorite ve baskının kurbanları yapan ekonomik zayıflıklarından (aslında kendilerine hem yeterlidirler, hem de değildirler) çok, hareketsiz olmalarıdır. Onların kökleri toprakta ve çiftliktedir; orada bir ağaç, deniz şakayığı ya da gençlik döneminden sonra durgunlaşan sesil su hayvanları gibi çakılıp kalmak zorundadırlar. Bir adam evlenmişse ve kendi toprağında yaşıyorsa, artık bağlanmış demektir. Tarlalar ekilip biçilmelidir; ürünün toplanması için köylü isyanlarına bile ara verilmelidir. Çitler uzun süre bakımsız kalmamalıdır. Kadın ve çocuklar, bir adamı belirli bir yere bağlarlar. Çiftlik hayatının sabit düzenini, yalnızca binyılın (millenium) yaklaşması, bir felaket ya da büyük bir göç kararı kesintiye uğratabilir. Ancak, bir göçmen bile, köylü olmaktan vazgeçmediği sürece, en kısa zamanda bir başka toprağa yerleşmek zorundadır. Köylünün beli toplumsal açıdan büküktür; çünkü tarlasında fiziksel emek harcarken genellikle belini bükmek zorundadır.

Bu durum, haydut sayısının çoğalmasını büyük ölçüde engeller. Yetişkin bir köylünün haydut olmasını engellemez; ancak zorlaştırır. Tabii ki soygunculuğun yıllık devri, tarımla aynı ritmi (baharda ve yazın en üst noktasına ulaşan, karlı

ve çıplak mevsimlerde ise ara veren bir ritimdir bu) izlediği sürece, iş daha da zorlaşır. Ancak, gelirlerinin düzenli bir parçasını yağmacılıktan sağlayan topluluklar, bunu tarım ve kır ekonomisi ile birleştirmelidirler. Böylece, 19. yüzyılın başlarındaki Midnapurlu (Bengal) Chuarlar gibi, sezon dışında haydut olurlar. Ya da, arkalarında tarım işlerini yürütmeye yetecek sayıda insan bırakan yağmalama çeteleri, haydutluk işini üstlenirler. Eğer haydutluğun toplumsal oluşumunu anlamak istiyorsak, önce köylü toplumunun hareketli kesimini ele almalıyız.

Haydutluğun ilk ve belki de en önemli çıkış kaynağını, görece az emek talebinde bulunan ya da bütün güçlü adamlarına iş verecek kadar zengin olmayan kırsal kesim ekonomisi ve kırsal çevre, diğer bir deyişle kırsal kesim nüfusundaki fazlalık oluşturmaktadır. Çoğunlukla birlikte varolan kır ekonomileri ile dağlık ve verimsiz toprağa sahip bölgeler, bu türden sürekli bir nüfus fazlası yaratırlar. Bu fazlalık, geleneksel toplumlarda, mevsimlik göç (Alplerden ya da Cezayir'deki Kabile dağlarından yapılan göçler gibi), yağmalama ya da haydutluk gibi kurumsal çıkış noktaları geliştirme eğilimindedir. "Minifundism" (bir aileyi geçindirmek için çok küçük olan toprak parçalarının yaygınlığı) ve daha da açık nedenlerden ötürü topraksızlık, nüfus fazlası ile aynı etkiyi doğurabilir. Yılın büyük bir bölümünde işsiz olan kırsal kesim proletaryası, köylülerin aksine "harekete geçirilebilir" özelliktedir. 1863'te Catazaro (Kalabriya, İtalya)'da davaları yargıtayda yeniden görüşülmekte olan 328 "haydut"tan (daha doğrusu kırsal kesim isyancıları ve gerillalarından), 201'i rençber, sadece 51'i köylü, 4'ü çiftçi ve 24'ü zanaatçıydı.[9] Açık ki, böyle çevrelerde , en azından bir dönem için kırsal kesim ekonomisinden kopabilen ve aynı zamanda başka gelir kaynakları aramak zorunda olan birçok insan vardır. Bunlardan bazılarının haydut olması ya da özellikle dağlık ve kırlık yerlerin, bu tür yasadışı olaylar için klasik bölgeler haline gelmesi doğaldır.

Gene de, böyle bölgelerde herkes, aynı derecede yasadışı adam olma şansına sahip değildir. Ancak, toplumsal konumlarının kendilerine gerekli hareket özgürlüğünü tanıdığı gruplar her zaman vardır. Bunlardan en önemlisi, ergenlik ve

evlilik arasındaki (yani ailevi sorumlulukların yükü erkeğin belini bükmeye başlamadan önce) genç erkeklerden oluşan yaş grubudur (tek tarafın isteği üzerine boşanmanın kolay olduğu ülkelerde bir kadının terk edilmesi ile diğer bir kadınla evlenilmesi arasında geçen zamanın, bir başka görece özgürlük dönemi olduğu; ancak bunun bakılması gereken küçük çocuklar yoksa ya da onlara bakacak akrabalar varsa söz konusu olduğu anlatılmıştı bana). Köylü toplumlarda bile, gençlik, bir bağımsızlık ve potansiyel isyan aşamasını oluşturur. Çoğunlukla yasal ya da yasal olmayan gençlik çetelerinde bir araya gelmiş olan genç erkekler, iş değiştirebilmekte ve savaşıp gezgin hayatı sürebilmektedirler. Macaristan ovalarındaki 'szegeny legeny' ("yoksul delikanlılar") bu tür potansiyel haydutlardı. At hırsızlığı yapmaktan geri kalmamalarına rağmen kendi başlarına zararsızdılar; ancak, karargâhları gizli bir yerde olan 20 ya da 30 kişilik çeteler halinde bir araya geldiklerinde kolaylıkla haydut oluverirlerdi. Çin'deki haydutluğun temel yapısını bu köylülerin oluşturduğu bile öne sürülmüştür (Eberhard tarafından). Ne olursa olsun, tipik haydutun genç bir adam olduğu kuşku götürmez. 1860'larda Basilicata'daki haydutların üçte ikisi 25 yaşın altındaydı. Lambayeque'de (Peru) 59 haydüttan 49'u bekârdı.[10] Endülüs'ün klasik haydut efsanesi kahramanı Diego Corrientes 24 yaşında, onun Slovak dengi olan Janosik ise 25 yaşında ölmüştü; Kuzeydoğu Brezilya'nın muhteşem "cangaçeiro"su (Portekizce haydut) Lampiao, mesleğine 17-20 yaşları arasında başlamıştı. Yazarlar iyi birer gözlemci de olabilirler: Bir Türk romanının kahramanı olan İnce Memed çocuk yaşta Toros Dağları'na çıkar.

Herhangi bir nedenden ötürü kırsal kesim toplumuyla bütünleşmeyen ve böylelikle de marjinalliğe ve yasadışılığa itilen kişiler, özgür adamların en önemli ikinci çıkış kaynağını oluştururlar. Eski Rusya'nın yolu olmayan ve az nüfuslu bölgelerinde yaşayan *rabsoiniki* çeteleri bu tür marjinal adamlardan oluşuyordu. Bunlar, güneyde ve doğuda toprak beyliğinin, serfliğin ve hükümetin henüz uğramadığı açık alanlara doğru ilerleyen ve daha sonra *Zemlya i Volya*'nın (Toprak ve Özgürlük) bilinçli biçimde devrimci amacı haline gelecek olan şeyin arayışı içindeki göçmenlerdi. İçlerin-

den bazıları oralara hiç ulaşamamıştı ve hepsi de ilerlerken yaşamak zorundaydı. Böylelikle kaçak serfler; perişan özgür adamlar; devlet ya da derebeylik fabrikalarından, hapisten, dini okuldan, ordudan ya da deniz kuvvetlerinden kaçmış olan ve rahiplerin oğulları gibi toplumda belirli bir yere sahip olmayan adamlar, haydut çeteleri kurdular, ya da var olanlara katıldılar. Bu çeteler, Kazaklar ile kabileler ya da ulusal azınlıklar gibi özgür köylülerden oluşan eski sınır topluluklarının yaptığı yağmalamalara katılabilirlerdi (Kazaklar için bkz. 5. Bölüm).

Bu tür marjinaller arasında askerlerin, kaçakların ve emekli askerlerin önemli bir yeri vardı. Çar, adamlarını bir yaşam boyu (öyle ki akrabaları onları köyden uğurlarken cenaze törenlerini de yaparlardı) ya da sonuçta bir yaşam boyuna denk düşecek kadar uzun bir süre için askere almakta haklıydı. Uzaklardan geri dönen başıboş ve topraksız adamlar, toplumsal hiyerarşinin istikrarını tehlikeye düşürürler. Kaçaklar gibi eski askerler de haydutluk için doğal malzeme oluştururlar. 1860'tan sonraki Güney İtalya'nın haydut liderleri sık sık, "Bourbon ordusunun eski askeri" ya da "topraksız işçi, eski asker" biçiminde adlandırılırlar. Aslında bazı yerlerde bu dönüşüm normaldi. 1929'da ilerici bir Bolivyalı, Aymara Kızılderilileri arasında yurtlarına dönen eski askerlerin, neden "bu bölgenin haydut liderleri haline gelen aylaklar ve dejenereler olmak" yerine uygarlığın temsilcileri ve eğiticileri olarak davranmadıklarını soruyordu.[11] Bu, yerinde, ancak yanıt beklenilmeksizin, bir noktaya dikkat çekmek üzere sorulmuş bir soruydu. Eski askerler; lider, eğitici, ya da köy görevlisi rollerini üstlenebilirler. Zaten toplumsal açıdan devrimci olan bütün rejimler, ordularını bu amaç uğruna okul olarak kullanmaktadır. Ancak bunun feodal Bolivya'da gerçekleşmesini kim gerçekten bekleyebilir ki?

Geri dönen eski askerlerin dışında çok az kişi köy ekonomisinin (geçici de olsa) tamamen dışında kalır ki bunlar, çingeneler ve diğer *fahrendes volk** ya da serserilerin aksine, hâlâ köylü toplumun bir parçasını oluştururlar. Ancak köy ekonomisi, emeğin alışılmış rutini ile (yönetenler ya da

*Göçebe halk (ç.n.).

yönetilenlerce uygulanan) toplumsal kontrolün yakın sahası dışında kalan birkaç iş olanağı sağlar. Tekrarlarsak, yaz zamanı yüksek meralarda ya da geniş ovalarda yarı-göçebe bir biçimde dolaşan; yalnız ya da diğerleriyle (ki bu özel, bazen de gizli bir gruptur) birlikte yaşayan çobanlar vardır. İşi emek harcamak olmayan silahlı adamlar ve tarla korucuları, davar tüccarları, sürücüler, kaçakçılar, ozanlar ve diğerleri vardır. Onlar izlenmezler; aksine kendileri izleyicidirler. Aslında dağlar onlara, toprak beylerinin ve saban sürücülerinin girmediği, insanların gördükleri ve yaptıkları hakkında fazla konuşmadıkları ortak bir dünya sağlar. Bu dünyada haydutlar çobanlarla tanışır ve çobanlar da haydut olup olmamayı düşünürler.

Buraya kadar ele aldığımız potansiyel haydut kaynaklarının hepsi topluluk adlarıdır; yani içlerinden herhangi birinin, bir diğer kategorinin üyelerinin herhangi birinden daha çok haydut olma olasılığı taşıdığı toplumsal insan kategorileridir. Bunların çok önemli olduğu açıktır. Örneğin bu kategoriler, kısa ve yaklaşık olmakla birlikte, temelde aldatıcı olmayan şu tür genellemeler yapmamızı sağlarlar: "Dağlık bir bölgedeki karakteristik haydut birliğinin, genç çobanlardan, topraksız işçilerden ve eski askerlerden oluşma olasılığı yüksektir; ancak çocuk sahibi evli adamlardan ve zanaatçılardan oluşma olasılığı düşüktür" Bu tür formüller, konuyu ayrıntılı olarak ele almasa da söz konusu alanın hayret uyandıracak derecede büyük bir bölümünü kapsarlar. Örneğin, elimizde meslek adları bulunan, 1860'ların Güney İtalyalı çete liderlerinden 28'i "çoban", "sığır çobanı", "eski asker", "topraksız işçi" ve "tarla korucusu" (ya da bu mesleklerin birer kombinasyonu) iken sadece 5'i diğer mesleklerdendi.[12] Her halde, bazı bakımlardan en önemli olan bir başka potansiyel haydut kategorisi daha söz konusudur; bunun üyeliği neredeyse bireysel ve gönüllü olarak gerçekleşir. Bu kategori, buyruk altındaki köylünün yumuşak başlı ve edilgen toplumsal rolünü kabul etmeye yanaşmayanlardan; yani inatçı ve dikbaşlılardan, bireysel isyancılardan oluşur. Onlar, yaygın köylü deyişiyle "kendilerini saydıran adamlar"dır.

Sıradan köylü toplumunda, bu tür insanlara çokça değilse de her zaman hatırı sayılır sıklıkta rastlarız. Onlar bir

haksızlık ya da zulümle karşılaştıklarında uysallıkla iktidara ve toplumsal açıdan üstün olana teslim olmayıp, direnme ve yasadışılık yolunu seçen adamlardır. Unutmamalıyız ki, eğer bu tür baskı hareketlerine direniş, "erdemli" soyguncunun mesleğinin karakteristik başlangıcını oluşturuyorsa, her direnene karşılık, haksızlığı kabullenen birçok insan olmalıdır. Tecavüze uğrayan annesinin onurunu savunan bir Pancho Villa, toprak beylerinin ve adamlarının köylü kızlara istediklerini yaptığı toplumlarda bir istisna oluşturur. Başkaları tarafından saygı görme haklarını, diğer köylüler dahil herkese karşı direnerek ve savaşarak kazanırlar. Bunu yaparken de , klasik Ortaçağ sınıflandırma sistemindeki gibi savaş tekelini elinde bulunduran "kendilerinden daha üstün olan" kişilerin toplumsal rollerini kaparlar. Köylülerin silahlı dolaşmaması gerektiği halde silah ve sopa taşıyarak, günlük, salaş ve kabadayılığı simgeleyen giysiler giyerek kabadayılıklarını afişe edebilirler. Eski Çin köyünün "çıplak sopası"(eski Çinli ustalar bunu "köy kabadayısı" olarak çevirmişlerdir), saç örgüsünü, ucu başına ve omuzuna dolanmış bir biçimde serbest bırakırdı; ayakkabıları perişan durumda olurdu; tozluklarını, pahalı astarı göstermek için dışa kıvrılmış giyerdi. Sık sık, sulh hakimini "safi kabadayı tavrı" ile kışkırttığı söylenirdi. Batılıların klasik kovboy giysisi haline gelmiş olan Meksikalı sürü süvarilerinin vaquero giysisi; Güney Amerika ovalarının aşağı yukarı aynı stilde olan gaucho ve ilaneroları; Macaristan pusztasının betyarları; İspanya'nın Majo ve flamencoları, Batı dünyasındaki benzer başkaldırı sembollerine örnektir. Bu tür sembolizm, Balkan haiduk ya da klepht'in (Yunanca haydut) giydiği altın ve çelik süslemeli giysilerde belki de en ince anlatımına kavuşmuştu. Geleneksel ve yavaş değişen toplumların tümünde olduğu gibi, konformist olmayan yoksullar bile, dış görünüşlerine ait göstergelerle tanınıp biçimlenir hale gelirler. Kırsal kesim kabadayısının dış görünüşü, "Bu adam evcil değildir" biçiminde olan bir koddur.

"Kendilerini saydıranlar" kendiliklerinden haydut ya da en azından sosyal haydut olmazlar. Köy bekçisi, toprak beyinin hizmetkârı ya da asker (bu da değişik türlü resmi haydut anlamına gelir) olarak köylülük kaderlerinden kurtu-

labilirler. Kendi başlarının çaresine bakıp, Sicilya Mafyası gibi kuvvetli bir kırsal kesim burjuvazisi haline gelebilir ya da insanların hakkında baladlar söylediği türden yasadışı adamlar, yani savunucular, kahramanlar ve öç alanlar olabilirler. Onlarınki bireysel bir isyandır: toplumsal ve siyasal açıdan zayıflatılmış ve normal -yani devrimin söz konusu olmadığı- koşullar altında kitle ayaklanmasının öncüsü değil de yoksulun genel edilgenliğinin karşıtı ve ürünü olan bir isyan. "Kendilerini saydıranlar", istisnaların kuralı bozmadığına örnektirler.

Bu toplumsal insan kategorileri, köylü haydut kaynaklarını aşağı yukarı kapsamaktadır. Ancak kısaca diğer iki tür kırsal şiddet ve soygun kaynağından, yani "soyguncu baronlar" ve suçlulardan da bahsetmeliyiz. Bunlar, bazen haklı olarak, ancak çoğu zaman büyük bir yanılgıyla köy haydutluğu ile karıştırılmaktadır.

Yoksullaştırılmış taşralı centilmenlerin kabadayılık için sonsuz bir kaynak oluşturması mantıklıdır. Silahlar, onların ayrıcalığı; savaşmak ise onların mesleği ve değerler sisteminin temelidir. Bu şiddet büyük ölçüde (düello, öç alma ve benzeri yollarla) kişi ve aile onurunun korunması ve avlanma gibi işlerle kurumsallaştırılmıştır. Ya da tedbirli hükümetler tarafından, askerlik ve koloni macerası gibi siyasal açıdan yararlı ya da en azından zararsız çıkış noktalarına kanalize edilmiştir. Züğürt centilmenlerin ünlü vatanı Gaskonya'nın ürünleri olan, Dumas'nın Musqueteerlar'ı çok açık ki, İtalyan ya da İberyalı büyük toprak sahiplerince bekçi olarak işe alınan köylü ve çoban serserilere benzeyen, resmi belgeli, seceresi belli olan kabadayılardan pek farklı değildiler. Aynı şey İspanyol fatihleri için de geçerliydi. Ancak böyle yoksul toprak sahiplerinin yasadışı adam ve soyguncu olduğu durumlar da vardır (bkz.6.Bölüm). Yasadışı centilmenin, halk kültürünün mit ve balad diyarında varolma olasılığı şu iki koşulda daha yüksektir diyebiliriz: a) biraz arkaik bir toplumun, yabancılara ve yabancı istilasına karşı yürüttüğü genel bir direniş hareketinin bir parçasını oluşturabildiğinde; ya da, b) etkin köylü ayaklanması geleneği, derebeylerin yaptığı haksızlığın önünde zayıf düştüğünde. Sınıf mücadelesinin en çok dile getirildiği yerlerde ise yasadışı centilmen-

lerin halk kültürünün mit ve balad diyarında varolma olasılığı düşüktür. Tabii Polonya, Macaristan ve İspanya gibi "centilmenler"in yüksek oranda bulunduğu ülkelerde (toplam nüfusun belki de yüzde 10'u kadardırlar), büyük bir kitle için balad ve romans malzemesi oluşturmuşlardı.*

Kırsal toplumun çatlaklarında varolan, ancak açıkça ona ait olmayan, şehirli ve serseri öğelerden oluşan yeraltı dünyası ile köylü haydutlar arasında daha da kesin bir ayrım vardır. Geleneksel toplumlarda suçlular, neredeyse tanım bakımından ("sahtekâr" toplumun aksini yansıtan "namuslu" bir toplum değilse de) özel toplumlarını oluşturmuş yabancılardır. Genelde kendi özel dillerini (argo, cant, calo, Rotwelsch) konuşurlar. Suçlular, diğer mesleklerden kişilerle ya da Fransız ve İspanyol yeraltı dünyasının argosunu besleyen çingeneler ile Almanca'ya daha da çok kelime dağarcığı kazandıran Yahudiler gibi topluluklarla ilişki içindedirler. (Köylü haydutların çoğu, argo değil de, bir çeşit yerel köylü ağzı konuşurlar). Konformist değildirler; daha doğrusu uygulamada ve ideolojik olarak anti-konformisttirler. Tanrı'dan** çok, şeytana inanırlar; dindarlıkları ise Ortodoks inanışa aykırılıktan yana olmak biçimindedir. 17. yüzyılda, Almanya 'da Hıristiyan hainler, hapisteki Yahudiler'in dini törenlerine katılma talebinde bulunmuşlardır. 18. yüzyıl Alman çetelerinin, Orta Almanya Anabaptizm mezhebinden geriye kalanlar gibi, seks düşkünü ya da ahlaksız kişilere kanat gerdiğine ilişkin oldukça önemli kanıtlar vardır[14] (örne-

* Haydut şarkılarını ve baladlarını sınıflandırmak iki etkenden ötürü güçtür. Birincisi, resmi kültürün haydutları asimile etmesinin bir bedeli olarak onları toplumsal açıdan yüceltme eğilimidir; yani Robin Hood'u hata işlemiş bir Huntingdon Dükü yapmak gibi. İkincisi ise, feodal kırsal toplum tiplerindeki tüm özgür adamların; kendi statülerini, bilinen tek "özgürlük" modeline yani "soyluluk" statüsüne benzetme eğilimidir.Bir olasılık, her iki eğilim de, Rosza Sundor ve Sobry Joszi gibi 19. yüzyıl Macar köylü haydutlarının, soylu ailelerden gelme insanlar olmalarını açıklar.

** "Şeytanla anlaşmamış bir soyguncu düşünülemezdi. Özellikle 16. yüzyılda ve son zamanlara kadar şeytan, soyguncuların dogmatik sistemlerinde ilk sırada yer almıştır". Bu Ave-Lalemant'ın görüşüydü. Yazarın *Das Deutsche Gaunerthum* (1858-62) adlı dört ciltlik eseri, endüstri dönemi öncesi yeraltı dünyasıyla ilgili incelemeler için çok değerli bir kaynaktır.

ğin Schiller'in oyunu *Haydutlar*). Köylü haydutlar hiçbir bakımdan din karşıtı değildirler, aksine sıradan köylülerin dindarlığını, değerler sistemini ve yabancı gruplara ilişkin kuşkularını paylaşırlar (Balkanlar dışında, Orta ve Doğu Avrupa'daki bir çok toplumsal haydut anti-semitikti).

Adi soyguncu çeteleri, 17. ve 18. yüzyıllarda Orta Avrupa'nın bazı yerlerinde ya da Hindistan'da olduğu gibi, dolaştıkları kırlık yerlerde, doğal olarak hem oluşumlarıyla hem de işleyiş biçimleriyle sosyal haydutlardan ayırt edilebilirler. Bu çetelerin, "suçlu" kabile ve kast "üyelerinden ya da dışlanmış grupların bireylerinden oluşma olasılığı yüksektir. Hesse-Waldeck'te bir çete genelde çapulcu adamlardan oluşurken, 1790'ların Crefeld ve Neuss çetesi, Keil'in çetesi gibi çoğunlukla bıçak bileyicilerinden oluşuyordu. Aynı dönemde Pas-de -Calais'yi güvensiz bir yer haline getiren Salembier çetesinin yaklaşık yarısı, seyyar satıcı, elden düşme mal tüccarı, panayırcı ve benzerlerinden oluşuyordu. Heybetli, Benelux Ülkeleri çetesi, çeşitli alt birimleriyle birlikte büyük oranda Yahudilerden oluşuyordu vs. Adi soyguncuların meslekleri çoğunlukla babadan oğula geçiyordu. Bavyeralı kadın soyguncu Schattinger'in geriye dönüp bakabileceği böyle iki yüz yıllık bir aile geleneği vardı; babası ve kızkardeşi dahil, 20'den fazla akrabası ya hapisteydi ya da idam edilmişti[15]. Adi soyguncuların soylu sınıfının onlara acımasını beklememiş olması şaşırtıcı değildir; çünkü onlar için köylüler, diğer bütün "namuslu" insanlar gibi birer düşman, kurban ve baskı yapan kişilerdi. Böylelikle suçlu çeteler, sosyal haydutların sahip olduğu yerel bağlardan yoksundular; ancak sosyal haydutların güven içerisinde ötesine geçmeye nadiren cesaret ettikleri bölgenin sınırlarıyla da kısıtlı değildiler. Neredeyse bir kıtaya yayılabilecek büyüklükteki bir yeraltı dünyasına ait, gevşek ama büyük olan örgütlerin bir parçasıydılar. Bu yeraltı dünyası, köylü haydutların korktuğu, nefret ettiği ve bilinmeyen topraklar olarak gördükleri şehirlere dek kesinlikle uzanabilirdi. Çoğu sosyal haydutun yaşamını sürdürdüğü bölge, serseriler, göçebeler, suçlular ve benzerleri açısından yalnızca pazar, panayır ya da sıradan yağmalamalar için uygun bir yer, ya da en fazlası (örneğin stratejik olarak birkaç sınıra yakın olduklarında) daha büyük

operasyonlar için uygun bir karargâhtı.

Herhalde, adi soyguncular, sosyal haydutluk incelemesinin dışında bırakılamazlar. Birincisi, herhangi bir nedenden ötürü sosyal haydutluğun tutunamadığı ya da yok olduğu yerlerde, uygun olan adi soyguncular, pekâlâ idealleştirilip Robin Hood yerine konabilmektedirler, özellikle de yoksullar arasında hoş karşılanmayan tüccarların, zengin gezginlerin ve diğerlerinin yolunu kestikleri zamanlarda. Böylelikle 18. yüzyılda, Fransa, İngiltere ve Almanya 'da, Dick Turpin, Cartouche ve Schinderhannes gibi yeraltı dünyası kişileri, bu zamana kadar çoktan ortadan kalkmış olan gerçek Robin Hood'ların yerini almışlardı.*

İkincisi, kargaşa, savaş ve savaş sonrası gibi dönemlerde artış gösteren emekli askerler, kaçaklar ve yağmacılar gibi köylü sınıfından istemeden dışlanmış kişiler, sosyal ve anti-haydutluk arasında bir bağ oluşturuyordu. Böyle adamlar, kolaylıkla toplumsal çetelere katıldılar ve bu çetelere beraberlerinde kendi çevrelerine ait değerleri ve zanları da getirdiler. Üçüncüsü, eskiden kurulmuş ve süreklilik gösteren endüstri öncesi dönemdeki imparatorluklar, çoktan ikili bir yeraltı dünyası geliştirmişlerdi. Bu yeraltı dünyası, hem dışlanmış insanlardan, hem de resmi olmayan karşılıklı savunma ve direniş hareketlerinden oluşuyordu. İmparatorluk Çini'nin ya da Vietnam'ın büyük ve uzun süreli gizli dernekleri ve belki de Sicilya Mafyası gibi bünyeler tipik örneklerdir. Hâlâ çok az anlaşılan ve bilinen bu tür resmi olmayan siyasi sistemler ve örgütler, sosyal haydutlar ve yabancı gruplar dahil, resmi iktidar yapısının dışında ve karşısında olmuş herkese ulaşabilirler. Örneğin belirli koşullar altında haydutluğu, etkili bir siyasi ayaklanmanın özü haline getiren kaynakları ve ittifakı sağlayabilirler.

Ancak sosyal haydutluk, uygulamada diğer haydutluk türlerinden her zaman açık bir biçimde ayırt edilemez ise de

* Dick Turpin 1705-39; Cartouche 1693-1721; Johannes Pueckler (Schinderhannes) 1783-1803. 18. yüzyılın diğer Fransız haydut kahramanı olan Robert Mandrin (1724-55) idealleştirilmek için daha az uygun bir adaydı. Fransa-İsviçre sınır bölgesinde profesyonel kaçakçı olarak çalışıyordu (Kaçakçılık, hükümetlerin dışında hiç kimsenin hiçbir zaman suç olarak görmediği bir meslekti). Bir öç alma kavgasına da karışmıştı.

bu durum, sosyal haydutluğun özel bir tür köylü protestosu ve ayaklanması olduğu biçimindeki temel analizi etkilemez İşte bu nokta, kitabımızın asıl konusunu oluşturmaktadır.

3
Erdemli Soyguncu

O gece ay parlak değildi,
yıldızların ışığı gökyüzünü kaplamıştı.
Üç milden biraz fazla yol almışlardı ki,
üzerlerinde okunaklı biçimde şunların
yazılı olduğu arabaları gördüler:
'Dürüstün tohumu ve Sadık Soyguncuların ini.'

Shui Hu Chuan

KÖTÜ: Önemli bir neden olmaksızın
Hıristiyanları öldüren kimse
(Ünlü Kalabriyalı haydut Musolino'ya
yapılan bir sözcük çağrışım testinden).

E. Morsello ve S. De Sandis,
Biografia di un bandito: Giuseppe Musolinodi fronte alla psichiatria ed alla sociologia.

Erdemli soyguncu Robin Hood, dünyaca tanınan en ünlü haydut tipidir. Robin Hood'lar gerçek hayatta çok az olsalar da, balad ve şarkılarda en sık rastlanılan kahramanlardır. Efsane ve gerçek arasındaki bu orantısızlıkta, Ortaçağ silahşörlüğünün gerçekleri ve şövalyelik düşü arasındaki farkta saklı olandan daha fazla bir gizem yoktur. Tüm köylü haydutların birer Robin Hood olması gereklidir. Ancak çok azı bunu kaldırabilmektedir; gerçekte, çok az haydut bu rolün hakkını vermek için gereken idealizme, başkalarını da düşünme özelliğine ya da toplumsal bilince sahiptir. Birer Robin Hood olabilenler ise (ki gerçek Robin Hood'lara da rastlanmıştır) kahramanlara, hatta azizlere layık bir saygının

tadını çıkarırlar. Endülüs'ün erdemli soyguncusu Diego Corrientes (1757-81), yaygın görüşe göre İsa'ya benziyordu; ihanete uğramıştı, Seville'e bir pazar günü getirilmiş, kimseyi öldürmemiş olmasına rağmen mart ayında bir cuma günü yargılanmıştı[16]. Juro Janosik (1688-1713) Karpatlar'ın ücra bir köşesinde, çoğu sosyal haydut gibi varlığı başkentteki yetkililerin dikkatini pek çekmeyen bir taşra soyguncusuydu. Onun hakkındaki yüzlerce şarkı günümüze kadar gelmiştir. Diğer taraftan kahramanlara ve savunuculara öyle gereksinim vardır ki, eğer gerçekleri yoksa, onların yerine pek de uygun olmayan adaylar, hizmet vermeye zorlanırlar. Gerçek hayatta, çoğu Robin Hood, erdemli olmaktan çok uzaktı.

Bu nedenle erdemli soyguncunun, gerek toplumsal rolünü gerekse sıradan köylülerle ilişkisini tanımlayan "imajı" ile işe başlamak anlamlıdır. Üstlendiği rol, savunucunun, haksızlıkları düzeltenin, adalet ve toplumsal eşitlik getirenin rolüyle aynıdır. Köylülerle ilişkisi ise tamamen dayanışma ve özdeşlik ilişkisidir. 'İmaj' her ikisini de (rol ve ilişkiyi) yansıtır ve bu da dokuz noktada özetlenebilir.

Birincisi, erdemli soyguncu, yasadışı mesleğine bir suç işleyerek değil, haksızlığın kurbanı olarak ya da halk geleneğinin değil, otoritelerin suçlu bulduğu bir hareket yüzünden zulüm görerek başlar.

İkincisi, erdemli soyguncu 'haksızlıkları düzeltir'.

Üçüncüsü, 'zenginden alıp yoksula verir'.

Dördüncüsü, 'Kendini savunma ya da haklı yere öç alma dışında hiçbir zaman öldürmez'.

Beşincisi, eğer yaşarsa onurlu bir vatandaş ve topluluk üyesi olarak halkına geri döner. Aslında topluluğu gerçekte hiç terk etmez.

Altıncısı, halkı ona hayranlık besler, yardım eder ve destek verir.

Yedincisi, topluluğun hiçbir saygın üyesi ona karşı otoriteyle işbirliği yapmayacağına göre ancak ve her zaman ihanet yüzünden ölür.

Sekizincisi, en azından teoride, görülmez ve kurşun işlemez.

Dokuzuncusu, adaletin kaynağı olan kral ya da imparatorun değil, yerel kibar takımının, memurların ya da diğer

baskı uygulayıcılarının düşmanıdır.

Aslında imaj, beklentileri değil de gerçeği yansıttığı sürece gerçekler tarafından büyük oranda doğrulanır. Kayda geçmiş örneklerin çoğunda sosyal haydutlar, gerçekten de kriminal olmayan bir mücadeleyle, onur meselesiyle ya da kendilerinin ve komşularının haksızlık (bu sadece bir yoksul ile zengin ve söz sahibi kimse arasında geçen bir anlaşmazlığın sonucu da olabilir) diye algıladığı bir şeyin kurbanları olarak mesleklerine başlarlar. 18. yüzyıl Napoliten haydutu Angelo Duca ya da 'Angiolillo' (1760-84), Martina Dükü'nün tarla bekçisiyle, sürüden ayrılmış sığırlar üzerine yaptığı bir tartışma yüzünden yasadışı adam olmuştu; Meksika'da Pancho Villa, bir toprak sahibinden annesinin öcünü almak için; tüm Brezilyalı cangaçeirolar* gibi Labareda da bir aile onuru meselesi yüzünden; genç bir kaçakçı (dağlarda diğer işler kadar onurlu bir iştir) olan Giuliano, rüşvet vermeye gücünün yetmediği bir maliyeciye karşı koymak için haydut olmuşlardı. Buna benzer örnekler çoktur. Aslında Robin Hood'un bu şekilde işe başlaması zorunludur; çünkü eğer topluluğun ahlaki ölçütlerine göre gerçek bir suçlu olsaydı onun sınırsız desteğinden nasıl yararlanırdı?

Haksızlığın kurbanı olarak işe başlamak en azından bir haksızlığı (bu da haydutun kendisine yapılan haksızlıktır) düzeltme gereksinimiyle dopdolu olmak demektir. Gerçek haydutların çoğunlukla, gözlemcilerin 1816 ve 1832 yılları arasında Endülüs tepelerinde etkili olan Jose Maria 'El Tempranillo'da (Carmen'in gerçek Don Jose'si) işaret ettiği gibi o 'vahşi adalet ruhu'nu sergilemesi doğaldır. Haksızlığın düzeltilmesi, efsanede çoğunlukla zenginliğin gerçek anlamda el değiştirmesi biçimini alır. Jesse James'in (1847-82) yoksul bir dula, bir bankere olan borcunu ödemesi için 800 dolar verdiği ve sonra da bankerin yolunu kesip parayı geri aldığı söylenir.

James kardeşlerden beklenmeyecek bir davranıştır bu.** Schiller'in oyunu *Haydutlar* 'daki gibi uç örneklerde

* Portekizce haydut (ç.n.).

** Aynı hikâye, 1930'larda Arjantin Chacosu'nun önde gelen sosyal haydutu Mate Cosido için de anlatılır.

de erdemli soyguncu, adalet, yoksul bir adam için kendi hayatını ortaya koyabilir. Aynı biçimde gerçek hayatta (yoksa çağdaş efsanede miydi?), 20. yüzyılın başlarındaki Dağıstan'ın Robin Hood'u Selim Han, bir dağ mağarasında köşeye sıkıştırıldığında bir çoban aracılığıyla karşı tarafın önderine mesaj yollamıştı:

"Git, bölge şefine, masumlara verilen tüm para cezalarının kaldırılacağına, tüm gözaltındakilere ve sürgündekilere karşılıksız af çıkartılacağına ilişkin Çar'dan aldığı bir belgeyi gösterirse teslim olacağımı söyle. Eğer dediklerim yapılmazsa Prens Karavlov'a, bu gece, gece yarısından önce her şeye ve herkese rağmen bu mağaradan kaçacağımı söyle. O zamana kadar yanıtını bekleyeceğim."

Kaba adaletin, uygulamada öç alma ve cezalandırma biçimini alması daha olasıdır. Donugayev adlı Müslüman bir askere yazan Selim Han örneğinde olduğu gibi:

"Dikkat edin, otorite temsilcilerini yoksul halkımı gayrı resmi olarak Sibirya'ya sürdükleri için öldürüyorum.

"Albay Popov, Grozniy bölgesinin başındayken bir ayaklanma olmuştu; otorite temsilcileri ve ordu, birkaç yoksul talihsizi katlederek güçlerini kanıtlamaları gerektiğini hissetmişlerdi. Bunu duyduğumda çetemi topladım ve Kadi-Yurt'ta bir treni ele geçirdim. Orada Rusları öç almak için öldürdüm."[17]

Gerçek uygulama ne olursa olsun, haydutun adaletin temsilcisi, hatta ahlakın onarıcısı olarak düşünüldüğü ve onun da kendisine aynı gözle baktığı hakkında kuşku yoktur.

Zenginlerden, yoksullara vermek için alıp almadığı ise ayrı bir konudur; tabi otoritelere karşı yoksul halkın desteğini elinde tutmak istiyorsa onlardan almayı göze alamaz ve zaten yoksullardan alınacak pek bir şey de yoktur. Kuşkusuz haydutlar bazen zenginden alıp yoksula verirler. Pancho Villa, ilk büyük vurgununun kazancını şöyle dağıtmıştı: 5.000 peso annesine, 4.000 peso yakın akrabalarına ve: "Gözü çok az gören, kalabalık ve muhtaç bir aileye sahip Antonia Retana adında bir adama terzi dükkanı aldım. Dükkanı idare edecek bir adam tuttum ve ona da aynı parayı verdim."[18]

Doğal olarak endüstri öncesi toplumlarda güç ve servet sahibi 'iyi' adam için, cömertlik ve hayırseverlik ahlaki zorunluluklardır. Bazen de, Hindistan dakoyitleri arasında olduğu gibi, resmen kurumsallaşmışlardır. Badhaklar (Kuzey Hindistan'ın en ünlü soyguncu toplulukları) 40.000'lik bir partiden Tanrılara kurban ve hayır için 4.500 rupi ayırmışlardı. Minalar hayırseverlikleriyle ünlüydüler.[19] Bunun tersine, Piura'nın yoksul haydutları hakkında hiçbir balada rastlanmaz. Peru haydutluğu üzerine uzman olan kişi, bu gerçeği haydutların ganimetlerini diğer yoksullara dağıtamayacak kadar yoksul olmalarıyla açıklar. Diğer bir deyişle, zenginden alıp yoksula vermek, bilinen ve yerleşmiş bir gelenektir ya da en azından (ister Sherwood Ormanı'nın yeşil korusunda, ister Meksikalılara iyi davrandığı söylenen Billy Kid'in Güneybatı Amerikası'nda olsun) ideal bir ahlaki zorunluluktur. "Billy Kid, Robin Hood gibiydi; beyazlardan çalıp Meksikalılara verirdi, böylece onlar da onun iyi olduğunu düşünürlerdi."[20]

Şiddet kullanımında ılımlı olmak, Robin Hood imajının aynı derecede önemli bir parçasıdır. "Zengini soyar, yoksula yardım eder ve kimseyi öldürmez"; Endülüslü Diego Corrietes için böyle söylenirdi. Klasik Çin *Su Kenarı* romanındaki haydut liderlerinden biri olan Ch'ao Kai, bir yağmadan sonra "Kimse öldürülmedi değil mi?" diye sorar; kimsenin yaralanmadığını öğrenince de çok sevinir ve şöyle der "Bugünden sonra insanları incitmeyeceğiz."[21] Orenburg yakınlarında etkinlik gösteren eski Kazaklardan Melnikov, 'nadiren öldürüyordu'. 16. ve 17. yüzyılların Katalan haydutları, en azından baladlarda, sadece onurlarını korumak için öldürüyorlardı; Jesse James ve Billy Kid bile efsaneleri gereği ancak nefsi müdafaa ve diğer haklı nedenlerden ötürü öldürebilirlerdi. Haydutların keyfi şiddetten kaçınmaları oldukça şaşırtıcıdır, çünkü etkinlik gösterdikleri çevre, genelde herkesin silahlı dolaştığı, öldürmenin normal sayıldığı ve her durumda en güvenli kuralın önce ateş etmek sonra soru sormak olduğu bir çevredir. Her halde, James kardeşlerin ya da Billy Kid'in yollarına çıkan birini öldürmek için durup düşündüklerine, onları tanıyan çağdaşlarının gerçekten inandığını varsaymak güçtür.

Gerçek bir haydutun, statüsünün ahlaki gereklerini sürekli yerine getirerek yaşadığı da şüphe götürür. Bunun ondan beklenip beklenmediği de açık değildir, çünkü köylü toplumun dayattığı ahlaki zorunluluklar kesin ve belirli olmasına rağmen, yoksulluğa ve çaresizliğe alışmış olan insanlar, bütün koşullarda gerçekten bağlayıcı olan zorunluluklarla (örneğin polise gammazlamamak) yoksulluk ya da gereksinim yüzünden vazgeçilebilen zorunluluklar arasında kesin bir ayırım yaparlar.* Gene de, öldürme ve şiddete yabancı olmamak, insanları daha barışçı toplumlarda dikkat edilmeyen ahlaki ayrımlara karşı oldukça duyarlı kılar. Haklı ya da yasal öldürme ile haksız, gereksiz ve keyfi olan cinayet, yani onurlu ve utanç verici hareketler vardır. Bu ayırım, hem silahlı şiddetin potansiyel kurbanları olan barışçı, itaatkâr köylü sınıfın yargısı, hem de savaşçıların kendileri için geçerlidir. Bu savaşçıların yasası, çaresizin öldürülmesini ve hatta, haydutun karşılıklı saygıyla bağlı olduğu yerel polis gibi tanınmış ve apaçık düşmanlara yapılan 'haksız' saldırıları kınayan, pekâlâ katı bir şövalyelik olabilir (Yabancılar için geçerli kurallar oldukça değişiktir).** 'Haklı ' öldürmenin tanımı her ne ise, 'erdemli haydut' buna en azından bağlı kalmaya çalışmalıdır ve gerçek sosyal haydut bunu yapabilir. Daha ilerde bu sınırlandırmanın geçerli olmadığı haydut tipini inceleme olanağımız olacak.

Sosyal haydut suçlu olmadığına göre, yasadışı adamlığı bıraktığında topluluğuna saygın bir üye olarak katılmada hiçbir güçlük çekmez. Belgeler bu noktada uyuşmaktadır. Aslında sosyal haydut, topluluğu hiç terketmemiş de ola

* Juan Martinez Alier, bu görüşü,önemli ölçüde 1964-65'te Endülüs'te kırsal kesim işçileriyle yapılmış olan bir dizi görüşmeye dayanarak öne sürmüştür.[22]

** Yaşar Kemal'in romanı *İnce Memed*'de bu ilişki hakkında iyi örnekler vardır.Vaktinin çoğunu eşkiya kovalamakla geçiren çavuşu, roman kahramanı, önüne çıktığında saklanması için uyarır.Aksine çavuş, Memed'i bir dağ mağarasında karısı, yeni doğmuş bebeği ve bir başka kadınla birlikte kıstırır. Memed onları kurtarmak için teslim olmayı önerir. Çavuş onu teslim almak için öne çıktığında kadınlardan biri sataşır: "Çavuş, sen de İnce Memed'i teslim mi aldım diyorsun (bebeğin üstünden kilimi çeker) ...işte bu teslim aldı İnce Memed'i." Çavuş ünlü eşkiyayı teslim almayı kendine yediremez; çünkü böyle bir zaferin sevinilecek yanı yoktur; kaçmasına izin verir.

bilir. Çoğu durumda muhtemelen köyünün ve akrabalarının çevresinde etkinlik gösterir. Akrabaları ona hem ailevi görev, hem de sağduyu gereği bakmaktadırlar; eğer bakmasalardı, sıradan bir soyguncu olmak zorunda kalmaz mıydı? Habsburglu bir Bosna uzmanı ve Fransız Cumhuriyeti'nden Korsikalı bir asker aynı inaçla şunu söylemektedirler: "Çalmalarına izin vermektense onları beslemek daha iyidir."[23] Otorite temsilcilerinin sadece zaman zaman yapılan yağmalar sırasında girdiği uzak ve ulaşılmaz bölgelerde haydut (polisin yolda olduğu haberi gelmediği sürece) gerçekten köyde, böylelikle de Kalabriya ya da Sibirya'nın cangıllarında yaşayabilmektedir. Aslında kanun ve hükümetin çok az uğradığı oldukça geri kalmış bölgelerde, haydut, sadece hoşgörülüp korunmakla kalmaz, aynı zamanda, çoğunlukla Balkanlar'da olduğu gibi topluluğun önde gelen bir üyesi de olur.

Geçen 19. yüzyıl Makedonyası'ndan Rouliali Kota Christov'un durumunu düşünün. Bölgenin en çok korkulan çete başıydı, aynı zamanda da köyünün tanınmış, önde gelen vatandaşı, ağası, dükkan sahibi, hancısı ve elinden her iş gelen adamıydı. Köyü adına yerel (çoğunlukla Arnavut) toprak sahiplerine direnmiş, günlerini birlikte geçirdiği ve hiçbir zaman onu rahatsız etmeye kalkışmamış olan askerler ve jandarmalar adına, yiyecek istemeye gelen Türk memurlarına meydan okumuştu. Dindar bir Hıristiyan olarak her kahramanlıktan sonra Bizans'ın Kutsal Üçlü (Holy Trinity) manastırında diz çöküp, (herhangi bir dinden olan Arnavut'un değilse de) Hıristiyanların keyfi öldürülüşüne kederlenirdi.*

Kota kuşkusuz basit bir soyguncu değildi. Çağdaş ideolojik standartlara göre hiç güvenilir olmamasına rağmen - önce Türkler, sonra Makedonya Devrim Örgütü, daha sonra da genç Yunanlılar için savaşmıştı- haksızlığa ve baskıya karşı 'kendi' halkının haklarının sürekli savunucusuydu. Üstelik bir adalet ya da yerel politika anlayışını yansıtan, izin verilebilir ve verilemez saldırılar arasında açık bir ayrım

* Gariptir, onun hakkında şarkılara sahip Arnavutlar arasında bir kahraman olmuştu. Bütün bu bilgiyi Douglas Dakin'in *Makedonya'da Yunan Mücadelesi* (Selanik 1966) adlı kitabından aldım.

yapmışa benziyor. Bizzat kendisi bir kaç yerel tiranın işini bitirmiş olmasına rağmen Abidin Bey diye birini öldürdükleri için iki çetecisini azletmişti. Böyle bir adamın basit bir sosyal haydut olarak sınıflandırılmamasının tek nedeni, Türk Makedonyası'nın politik koşullarında, en azından çoğu zaman için, yasadışı adam sayılmamasıdır. Hükümetin ve toprak ağalığının koyduğu kuralların zayıfladığı yerlerde Robin Hood'lar yönetici olarak kabul görür.

Halkın savunucusunun yerel standartlara göre yalnızca dürüst ve saygın değil tamamen hayranlık verici olması doğal sayılabilir. Gördüğümüz gibi Robin Hood 'imajı', öldürmemek ve zengini soymak gibi ahlaki açıdan olumlu davranışların, ancak bundan da çok ahlaki açıdan beğenilen vatandaşın standart özellikleri üzerinde durur. Köylü toplumlar, bu tür beğeniyi hakeden ya da hakettiğine inanılan sosyal haydutlar ile bazen övülmelerine, kendilerinden korkulmasına ve hatta hayran kalınmasına rağmen bu beğeniyi haketmeyenler arasında çok kesin bir ayrım yaparlar. Hatta birkaç dilde bu değişik soyguncu tipleri için ayrı ayrı sözcükler vardır. Ünlü soyguncunun ölüm döşeğinde günahlarını itiraf etmesiyle ya da yaptığı korkunç işler için af dilemesiyle biten birçok balad vardır. Tıpkı mezarına ölü bir köpekle konduğunda, orada huzur bulmadan önce toprağın üç kere kustuğu haiduk Voyvoda İndje örneğinde olduğu gibi.[24] Erdemli soyguncunun kaderi bu değildir; çünkü o günah işlememiştir. Aksine, Aspromonte (Kalabriya)'de San Stefanolu kadınların muhteşem Musolino için yaptığı gibi, insanlar onun güvenliği için dua ederler.[25]

Musolino masumdur
Onu haksız yere mahkûm ettiler;
Ah Madonna, ah Aziz Joseph,
Onu her zaman koru........
Onu kötülüklerden koru
Şimdi ve her zaman, öyle olsun.

Çünkü erdemli haydut iyidir. Gerçeğin ve imajın çeliştiği bir örneğe bakıldığında, Jesse James'in dua edenleri, dulları, öksüzleri ya da eski müttefikleri hiçbir zaman soy-

mamış olduğu görülür. Dahası, kilise korosu okulunda ders veren dindar bir Babtist olduğu düşünülürdü. Missouri'nin toprak sahibi çiftçileri, onun ahlaki iyi niyetine ulaşmakta güçlük çekiyorlardı.

Böyle bir adama doğal olarak herkes yardım ederdi.Kimse ona karşı yasayla işbirliği yapmayacağına göre ve de avucunun içi gibi bildiği taşrada beceriksiz askerler ya da jandarmalar tarafından bulunması gerçekten olanaksız olduğuna göre, yalnızca ihanet yüzünden yakalanabilirdi. İspanyol baladında olduğu gibi:

İki bin gümüş eskodo
Verecekler, yalnızca başı için.
Ödülü çok kişi kazanacaktı,
Ama bir dosttan başka[26]
kimse kazanamaz.

Haydutlar, teoride olduğu kadar gerçek yaşamda da ihanet yüzünden ölürler; her ne kadar Giuliano örneğinde olduğu gibi polisler, bu şerefi kendilerine mal etseler de (Bununla ilgili bir Korsika atasözü bile vardır: 'Ölümden sonra öldürülmüş, tıpkı polisin hayduta yaptığı gibi) Robin Hood'un zamanından 20. yüzyıla dek, baladlar ve hikâyeler bu lanetlenmiş hainlerle doludur; Jesse James'e ihanet eden Robert Fod, Billy Kid'in Yahudası Pat Garrett, ya da Sam Bass'ı ele veren Jim Murphy:

Ah nasıl da köpürecek Jim
Gabriel şişinince.

Haydutların belgelere dayanan ölüm hikâyeleri ise şöyledir: 18. yüzyılın Karpatlı haydutu Oleksa Dovbus, şarkılardaki gibi karısı Erzika'nın ihaneti yüzünden ölmemişti; kendisinin yardım ettiği köylü Stephan Dzvinka onu sırtından vurmuştu. Salvatore Giuliono ve Diego Corrientes de ihanete uğramışlardı. Yoksa böyle adamlar başka nasıl ölebilirlerdi ki?

Görülmez ve kurşun işlemez değil miydiler! Her zaman 'halkın haydutları'nın diğer desperadolar* gibi olmadı-

ğına inanılır ve bu inanç, onların kendilerini köylü sınıfıyla özdeşleştirınesini yansıtır. Kırlarda her zaman tanınmayacakları giysilerle ya da sıradan adam giysileriyle dolaşırlar. Kendilerini açığa çıkarana kadar otorite güçleri onları tanıyamaz. Kimse onları ele verıneyeceğine ve sıradan insanlardan ayırt edilemez olduklarına göre, neredeyse görünmezdirler. Kısa hikâyeler bu ilişkiye sadece sembolik bir anlam verınektedirler. Kurşun işlemezlik ise çok daha karınaşık bir olay gibi gözükmektedir. Bir dereceye kadar haydutların kendi insanları arasında ve kendi topraklarında sahip olduğu güvenliği yansıtır. Bir dereceye kadar da halkın savunucusunun yenilemez olması dileğini belirtir. Bu, yıllardır süren, gerçekten ölınemiş ve bir gün adaleti yeniden kurınak için geri dönecek iyi kral -ve iyi haydut- söylencesini doğuran dilekle aynı türden bir dilektir. Bir soyguncunun ölümüne inanmayı reddetmek, onun erdemliliğine ilişkin belirli bir ölçüttür. Aslında Çavuş Romano öldürülmemişti; hâlâ kırlarda gizlice ve tek başına dolaşırken görülebilirdi. Pernales (hakkında bu tür hikâyeler anlatılan birkaç Endülüs haydutundan biri) 'aslında' Meksika'ya, Jesse James de Kaliforniya'ya kaçmıştı. Çünkü haydutun yenilgisi ve ölümü, halkın ve daha da kötüsü umudun yenilgisidir. İnsanlar adalet olmaksızın yaşayabilirler ve genelde de buna zorunludurlar, ama umutsuz yaşayamazlar.

Ancak haydutun kurşun işlemezliği, yalnızca sembolik değildir. Neredeyse hep büyüye dayalıdır ve bu da ilahıyatın onun yaptığı işlere duyduğu iyi niyetli ilgiyi yansıtır. Güney ve Güneydoğu Asya gibi kuvvetli, kurumsallaşmış haydutluğun olduğu toplumlarda, büyüsel öğe çok daha gelişmiştir ve önemi belki daha da açıktır. Böylelikle, geleneksel Javalı "Rampok" çetesi aslında "büyüsel-mistik bir doğa ya ait garip oluşum"dur. Bu çetenin üyeleri diğer bağların yanı sıra bir kelime, muska ya da vecizeden ancak bazen de yalnızca bireysel inançtan oluşabilen bir sihirle, bir büyüyle bir araya gelirler. Manevi uygulamalarla, meditasyon ve benzerleriyle, hediye ya da satın alma yoluyla elde edilen , ya da daha doğumda gelip insanın mesleğini tayin eden bu

* İspanyolca'da, gözü dönmüş haydut (ç.n).

büyünün adı: ilmoe (elmu)'dir. Soyguncuları görünmez ve kurşun işlemez kılan, kurbanlarını etkisiz hale getiren ya da uyutan, kahramanlıklarının yerini, gününü ve saatini kehanetle belirlemelerini sağlayan, fakat aynı zamanda, bir kere Tanrı tarafından belirlenmiş olan planı değiştirmelerini yasaklayan da işte bu büyüdür. Bu Endonezya haydut büyüsünün ilginç yanı, belirli koşullar altında genelleştirilebilmesidir. Bin yıllık büyük heyecan anında kitleler umutla ayaklandığı zaman, kendilerinin de büyülü ve kurşun işlemez olduklarına inanırlar. Bu nedenle büyü, haydutun davranışının manevi yasallığını, çetedeki liderlik işlevini ve davanın zorlayıcı gücünü ifade edebilir. İnsanın becerisini tamamlayan,* fakat aynı zamanda da hatasını açıklayan bir tür çifte sigorta poliçesi olarak görülebilir. Eğer kehanetler yanlış söylenmişse ya da büyüyle ilgili koşullardan biri ya da diğeri yerine getirilmemişse, kurşun işlemez, ya da kahramanın yenilgisi, temsil ettiği idealin yenilgisi anlamına gelmez. Ve ne yazık ki yoksullar ve güçsüzler savunucularının ve koruyucularının gerçekten yaralanmaz olmadıklarını bilirler. Her zaman tekrar ayaklanabilirler, ancak, yenilgiye uğrayıp öldürüleceklerdir de.

Son olarak, erdemli soyguncu adil olduğu için ilahi ya da insani olsun, adaletin kaynağı ile gerçek bir çelişki içinde olamaz. Haydut ve kral arasındaki çelişki ve uzlaşma hikâyesinin çeşitlemeleri vardır. Robin Hood'unkiler tek başlarına birkaç tanesini içermektedirler. Nottingham'ın polis şefi gibi kötü danışmanların tavsiyesi üzerine kral, erdemli yasadışı adamı takip eder. Savaşırlar fakat kral onu yenemez. Buluşurlar ve doğal olarak yasadışı adamın değerini anlamış olan yönetici, onun doğru yolda devam etmesine izin verir

* Endonezyalı haydut liderleri, ancak eylem anında başarıyla yönetme becerilerini kanıtlarlarsa kuvvetli büyü sahibi olurlar; Uttar-Pradeş eyaletinin Aheviya dakoyitleri soygundan önce geleceklerini okuturlardı, fakat cesur olan jemadarlar (liderler) buna yeltenmezlerdi bile.[27] Her zaman olduğu gibi Lampiao ile ilgili bir şarkı, bu durumu çok iyi açıklar. Bir feiticeiro olan Macumba Usta, büyük haydutu silahla ve bıçakla yaralanmaz hale getirmek için ona herkesin bildiği gibi en güçlü büyü olan Afrika büyüsü yapmıştı. Ancak büyücü ona, gerekirse "Bacak, İhtiyat, Tüfek, Şüphe ve Gözetleme Azizleri"ne başvurmasını da söylemişti.

ve hatta onu kendi hizmetine alır.* Bu kısa hikâyelerin anlamı açıktır. Gerçekten doğru değilse de daha az açık olan, haydutların, haydutluğun sık görüldüğü çevrelerin insanlarına kendilerini inanılır kıldıran deneyimlere hâlâ arkalarını dayamalarıdır. Devlet, etkisiz ve zayıf olduğu uzak bir yerde, yenemediği herhangi bir yerel güç grubuyla uzlaşmak isteyecektir. Eğer soyguncular yeteri kadar başarılıysalar, diğer tüm silahlı güç odakları gibi yatıştırılmaları gerekecektir. Haydutluğun çığırından çıktığı zamanlarda yaşayan herkes, yerel memurların soyguncu şefleriyle işlerine gelen bir ilişki kurmak zorunda olduklarını bilir; tıpkı her New Yorklu vatandaşın polisin 'serseriler'le böyle bir ilişkisi olduğunu bildiği gibi. Ünlü haydutların kral tarafından affedilmeleri ve resmi makamlara getirilmeleri inanılmaz ya da benzeri görülmemiş değildir. Örneğin, Endülüs'te El Tempranillo (Don Jose). İdeolojileri çevredeki köylü sınıfınkiyle tamamen aynı olan Robin Hood'ların kendilerini "sadık ve dürüst" olarak görmeleri de inanılmaz değildir. Tek sorun, haydut, halkın idealindeki "erdemli soyguncu", yani yoksulun haklarının toplumsal bilince sahip savunucusu olmaya yaklaştıkça otoritelerin ona kucak açma olasılığının azalmasıdır. Otoriteler ona bir toplumsal devrimciymiş gibi davranma ve onu yakalayıncaya kadar da peşini bırakmama eğilimindedirler.

Normalde bunun iki ya da üç yıldan fazla zaman almaması gerekir ki, bu da çok uzak bir yörede çalışmadığı ya da oldukça fazla politik koruma altında olmadığı sürece Robin Hood'un ortalama meslek süresidir.**

Eğer otoriteler, gerçekten yeterli sayıda birlik gönderirse (bunun amacı haydutu korkutmaktan çok, onu destekleyen köylülerin yaşamını güçleştirmektir) ve haydutun başına yeteri derecede büyük bir ödül konursa, artık günleri sayılı demektir. Böyle koşullar altında yalnızca modern, örgütlen

* Tarihçiler, Kral'ın R. Hood adlı birine ödediği maaşların saray tutanaklarını araştırarak Robin Hood'un varlığını kanıtlamayı bile denemişlerdir.

** Janosik iki, Dieogo Corrientes üç, Musolino iki, 1860'ların Güney İtalyalı haydutlarının çoğu iki yıldan çok olmamak üzere çalışmıştı. Ancak Guiliano (1922-50) Mafya'nın desteğini kaybedene kadar yedi yıl çalışmıştı.

miş gerilla savaşı direniş gösterebilir; ancak, Robin Hood'lar, kısmen kendi bölgelerinin dışında çaresiz kalan küçük çetelerin liderleri olarak etkinlik gösterdikleri için, kısmen de örgütlenme ve ideoloji açısından fazla geri kalmış oldukları için modern gerillalıktan çok uzaktırlar.

Toplumsal ya da herhangi bir tür devrimci bile değildirler; gerçek Robin Hood "kendi" insanlarının devrimci arzularını paylaşıp elinden geldiğinde devrimlere katılsa da haydutluğun bu özelliğini daha ilerideki bir bölümde inceleyeceğiz. Haydutun amacı ise görece alçakgönüllüdür. Haydut, köylülerin yoksul ve bastırılmış olmaları gerçeğine karşı çıkmaz. Adaleti ya da "eski usulleri" (yani bir baskı toplumunda adil davranışı) yerleştirmeye çalışır. Bir özgürlük ve eşitlik toplumu kurmaya çalışmaz. Onun hakkında anlatılan hikâyelerde alçakgönüllü zaferlerden bahsedilir: Dul bir kadının çiftliği kurtarıldı, yerel bir tiran öldürüldü, bir mahkûm serbest bırakıldı, haksız bir ölümün öcü alındı. En fazla -ve bu enderdir- Apulia'daki Vardarelli'nin yaptığı gibi kâhyalarına, işçilere ekmek vermelerini, yoksulların hasattan arta kalanları toplamalarına izin vermelerini emredebilir ya da vergiden düşmek için bedava tuz dağıtabilir (Bu, 18. yüzyıl Fransız haydut-mit kahramanı Mandrin gibi profesyonel kaçakçıların güçlük çekmeksizin Robin Hood'un şerefine ulaşmalarını sağlayan önemli bir şeydir).

Sıradan Robin Hood, bundan ancak biraz fazlasını gerçekleştirebilir. Daha sonra göreceğimiz gibi, haydutun çevresinde 6-20 arası adamın toplandığı, her zaman rastlanan kahraman biçiminde değil de, sürekli varolan bir kurum olarak görüldüğü toplumlar da vardır. Böyle ülkelerde soygunculardaki devrimci potansiyel oldukça fazladır (bkz. Bölüm 5). Geleneksel "erdemli soyguncu", toplumsal karşı çıkışın en ilkel biçimini, belki de varolanın en ilkelini temsil eder. O sadece belini bükmeyi reddeden bir insandır, o kadar. Onun gibilerin çoğu, devrime uygun olmayan koşullar altında er ya da geç zenginin olduğu kadar yoksulun da sırtından geçinen (belki kendi köyünde bunu yapmaz) basit birer soyguncu, toprak beyinin adamı ya da resmi iktidar yapılarıyla uzlaşan kuvvetli bir askeri topluluğun üyesi olma kolaylığına kaçarlar. Bu kolaylığa kaçmayanların ya da bo-

zulmamış kaldığına inanılanların üzerinde büyük ve tutkulu bir hayranlığın ve özlemin yükü vardır. Baskıyı ortadan kaldıramazlar. Ancak adaletin gerçekleşebilir olduğunu, yoksul insanların alçakgönüllü, çaresiz ve uysal olmak zorunda olmadıklarını kanıtlarlar.*

Robin Hood bu nedenle ölemez ve gene bu nedenle gerçekten varolmasa da yaratılmaktadır. Yoksul insanların ona gereksinimi vardır; çünkü o adaleti temsil eder. Aziz Augustine'in de gözlemlediği gibi, adalet olmadığında krallıklar büyük soygunculuktan başka bir şey değildirler. Belki de bu nedenle yoksul insanlar, Robin Hood'a en çok baskıdan kurtulma ümitleri olmadığında ve sadece baskının kendilerini iyileştirmesini bekledikleri zamanlarda gereksinim duyarlar.

Kötü bir hayat yaşadım
Ama dini görevlerimi yerine getirdim
Çıplak gördüğüm zaman
Onu giydirdim, yedirdim;
Bazen soğuk kışın gururlu paltosuyla
Bazen koyu grilerle
Çıplağı giydirdim, açı doyurdum
Ve zengini de eli boş yolladım.[28]

*Efsanede çete liderlerinin çoğunlukla kişisel açıdan zayıf gösterilip, nadiren çetenin güçlü üyesi olarak kabul edilmeleri önemlidir. "Çünkü toprak beyi, hepimize korkak, alçakgönüllü ve yoksul herkesin, eğer, Tanrı isterse büyük işler başarabileceğini kanıtlamayı istedi." (Olbracht, *Nikola Schuhaj*, s.1)

4
Öç Alanlar

Tanrı bile neredeyse pişman
İnsan soyunu yarattığına
Herkese haksızlık
Keder ve boşluk
Ve insan ne kadar dindar olsa da
Kötü görebilir yine de
Yüce Majestelerini.

Lampiao, Haydutlar Kralı
Antonlo Teodoro dos Santos, **O Poeta Garimpeiro**, Chapbook, Sao Paulo 1959.

Ah baylar, eğer okuma yazmam olsaydı insan soyunu yok ederdim.

Michele Caruso, Çoban ve haydut; 1863'te Benevento'da yakalanmıştı.

Öldürme ve şiddette ılımlı olmak, toplumsal haydut imajına aittir. Sosyal haydutların, kabul ettikleri ve halkın onlardan beklediği ahlaki standartları, sıradan vatandaştan daha çok yerine getirmelerini beklememize gerek yoktur. Gene de, yalnızca kötü yola sapmakla açıklanamayacak derecede terör estirmekle ve kötülük yapmakla kalmayıp, estirdikleri terörün aslında halk arasındaki imajının bir parçasını oluşturduğu haydutlara rastlamak ilk bakışta gariptir. Davranışlarının doğurduğu korku ve dehşete rağmen değil, bazı bakımlardan bu davranışları sayesinde kahraman olurlar. Pek o kadar haksızlıkları düzelten değil de, öç alan ve güç gösteren adamlardır; ilginç yanları, adaletin temsilcileri de-

ğil, yoksulun ve güçsüzün de korkunç olabileceğini kanıtlayan adamlar olmalarıdır.

Bu halk canavarlarını sosyal haydutluğun özel bir alt grubu olarak mı görmelidir? Bunun yanıtı pek kolay değildir. Ait oldukları ahlaki dünya (yani onlarla ilgili şarkılarda, şiirlerde ve halk masalları kitaplarında ifade bulan dünya) canavarın olduğu kadar "erdemli soyguncunun" da değerlerini içermektedir. Şairin büyük Lampiao için yazdığı gibi,

Keyfine öldürüyordu,
Sırf sapık olduğundan.
Ve açların karnını doyuruyordu,.
Sevgi ve hayırseverliğinden..

Kuzeydoğu Brezilyalı *cangaçeirolar* arasında bir tarafta büyük Antonio Silvino gibi (1875-1944, haydut şefi olarak ortaya çıkması 1896-1914) esas olarak yaptığı iyi işlerle, diğer tarafta da Rio Preto gibi yaptığı kötülüklerle anılanlar vardır. Ancak genelde *cangaçeiro* imajı ikisini birleştirmektedir. Bunu, dünyaca *yüzbaşı* ya da *Lampiao* adıyla bilinen, ünlü *cangaçeiro* Virgulino Ferreira da Silva (1898-1938) hakkında dağ başındaki saz şairlerinden birinin anlattıklarıyla örnekleyelim.

Lampiao, efsaneye göre (ve şu anda bizi ilgilendiren gerçekten çok imajdır), Pernambuco Eyaleti'nin kurak geri bölgelerindeki dağların eteklerinde, 'geri kalmış taşranın oldukça verimli olduğu o geçmiş zamanda' çiftçilik yapan ve sığır yetiştiren saygın bir anne babanın çocuğu olarak doğmuştu. Entelektüel ve bu nedenle de efsanede, pek güçlü olmayan bir oğlandı. Güçsüzün kendisini büyük haydutla özdeşleştirmesi gerekmektedir. Şair Zabelc'nin yazdığı gibi,

Lampiao'nun yaşadığı yerde
Solucanlar cesur olur;
Eşek jaguarla dövüşür,
Koyun sebat gösterir.

Amcası Manuel Lopes, bu oğlanın doktor olması gerektiğini söyledi ve herkesi güldürdü; çünkü

Hiç doktor görülmemişti
O büyük sertaoda;
Orada sadece kovboylar,
Cangaçeiro çeteleri ya da
Balad söyleyenler bilinirdi.

Sonuçta, genç Virgulino, okulda hemen üç ay sonra edebiyat ve "Roma aritmetiği" öğrenmiş ve usta bir şair olmasına rağmen doktor değil *vaqueiro* ya da sığır çobanı olmayı istemişti. Virgulino 17 yaşındayken Ferreiralar haksız yere hırsızlıkla suçlanıp, Nogueiralar tarafından çiftliklerinden atılmışlardı. Onu yasadışı adam yapan kan davası böyle başlamıştı. Birisi, "Virgulino, ilahi adalete güven" demişti, fakat o şöyle yanıtlamıştı: "Kutsal kitap, ananı babanı onurlandır diyor ve eğer adımızı korumazsam erkeklik onurumu kaybederim". Böylece;

Bir tüfek ve hançer aldı
São Francisco şehrinden

ve Serra Vermelha'da Nogueiralara saldırmak için kardeşleri ve diğer 27 savaşçıyla (komşular kadar şair de onları haydutluk mesleğini seçenler için geleneksel olan takma adlarıyla bilirdi) birlikte, bir çete kurdu. Kan davası ile yasadışılık arasında mantıklı (Nogueiralar'ın üstün gücü için gerekli olan) bir aşama vardı. Lampiao gezgin bir haydut olmuştu. 1914'te yakalanması dağbaşı panteonunda boşluk yaratan Antonio Silvino'dan bile daha ünlüydü:

Ne askerin ne de sivillerin
Hayatını bağışlardı,
Sevgilisi hançerdi
Hediyesi silah.....
Zenginleri dilenci yapmıştı.
Cesur olanlar ayaklarına kapanırdı,
Diğerleri ülkeden kaçarken.

Ancak Kuzeydoğu'da terör estirdiği bütün yıllar boyunca (yaklaşık 1920-38 yılları arası) kaderi için üzülmeyi hiç bırakmamıştı der şair ve bu da onun dürüst bir işçi yerine soyguncu olmasına neden olmuş, onu, ancak adil bir kavgada ölmesi durumunda katlanabileceği kesin ölüme mahkûm etmişti.

Halk için o bir kahramandı ve hâlâ da öyledir, ancak, çelişkili bir kahraman. Şairin resmi ahlak önünde eğilmesi ve büyük haydutun ölümü üzerine 'Kuzey'in bayramı'ndan bahsetmesi, doğal bir önlem olarak açıklanabilir (Ne olursa olsun bütün baladlarda aynı görüş vardır). Mosquito kasabası çevresinden bir dağ başı adamının tepkisi daha tipiktir. Askerler, herkesi Lampiao'nun gerçekten öldüğüne inandırmak için kurbanlarının kafalarını gazyağı tenekelerinde getirdiklerinde, bu adam, "Yüzbaşıyı öldürdüler çünkü kudretli dua suda işe yaramıyor"[28] demişti. Lampiao en son kurumuş bir kaynak yatağında saklanmıştı ve yenilgisi büyüsünün başarısız olmasından başka nasıl açıklanabilirdi? Her ne ise. Kahraman olsa bile, iyi bir kahraman değildi.

Ünlü Juazeiro Mesihi Padre Cicero'yu ziyaret ettiği, haydut olmadan önce onun duasını istediği ve azizin ona boşuna, yasadışı hayatı terk etmesini öğütlediği onu yüzbaşı, iki kardeşini de teğmen atadığını belirten bir belge verdiği doğrudur. Ancak bu bilginin çoğunu aldığım balad, ne haksızlıkların (haydutun kendisine yapılan dışında) düzeltilmesinden, ne de zenginden yoksula vermek için alınmasından ya da adaletin sağlanmasından söz etmektedir. Baladda savaşlar, yaralar, kasabaların yağmalanması (ya da Brezilya'da dağ başlarındaki kasabaların başlarına gelenler), kundaklamalar, zenginlerin yollarının kesilmesi, askerlerle, kadınlarla, açlıkla ve susuzlukla ilgili maceralar anlatılmaktadır; ancak Robin Hood'u anımsatan hiçbir şey geçmez. Aksine "'dehşetli hikâyeler" anlatılmaktadır; Lampiao'nun, karısı kefaletini ödemişken bir mahkûmu nasıl öldürdüğü, işçileri nasıl katlettiği, kiminle konuştuğunu bilmeden ona küfreden yaşlı bir kadını soyup ölene kadar kaktüsle dans ettirerek nasıl işkence yaptığı, onu kızdıran bir adamına tuz yedirerek onu nasıl sadistçe öldürdüğü ve benzeri olaylar.

Korkunç ve acımasız olmak, bu haydut için yoksulun

dostu olmaktan daha önemli bir özellikti.

Garip ama, Lampiao gerçek hayatta kuşkusuz kaprisli ve bazen de gaddar olmasına rağmen, en azından bir önemli konuda kendisini doğrunun destekleyicisi olarak görüyordu; o da cinsel ahlaktı.

Tecavüzcüler hadım ediliyordu, haydutların ise kadınlara tecavüz etmesi (onların davetkârlığı zaten cazip olduğundan buna çok az gereksinim duyarlardı) yasaktı. İhanet yüzünden cezalandırılıyor olsa bile bir kadının saçının kesilmesi ve çıplak olarak sürüklenmesi emri, çete içinde şaşkınlık yaratırdı. En azından bir çete üyesi, Bahia'daki mahkemelerde kapıcı olmak üzere emekli olan (!!) Labareda takma adlı Angelo Roque, gerçek bir Robin Hood'un içgüdülerine sahipmiş gibi görünüyor. Ancak bu özellikler mitin kendisinde ağır basmamaktadır.

Aslında terör, birçok haydut imajının bir parçasıdır:

Tüm Vich ovası
Sallanıyor, ben geçerken

der 16. ve 17. yüzyıl Katalan *bandolerolar'* ını yücelten pek çok baladdan birinin kahramanı. Popüler kahramanlar diğer birçok yönden "erdemli" olmalarına rağmen, bu yüzyıllarda ortaya çıkan baladlarda konuyla ilgili değerli tarihçi Fuster'ın sözlerini kullanırsak, cömertlikle ilgili bölümlere çok fazla rastlanmaz. Suçu olmayan bir davranıştan ötürü *bandolero* olurlar, yoksulu değil zengini soyarlar ve başlangıçta olduğu gibi "gururlu" kalmalı, yani yalnızca "onur söz konusu" olduğunda öldürmelidirler. Daha sonra göreceğimiz gibi terör, yoksullara da pek bir şey vermeyen *haiduklar*a ait imajın ayrılmaz bir parçasıdır. Bu imaj, bir kere daha "erdemli' soyguncunun bazı özellikleriyle karşılaştırılmaktadır. Kaliforniya'nın ilk zamanlarında Meksikalıları Yankilere karşı savunan, tamamen kurmaca bir desperado olan Joaquin Murieta'nın kişiliğinde terör ve gaddarlık bir kere daha "erdem" ile birleştirilmektedir. Murieta, edebi olmakla birlikte, Kaliforniya folklorüne hatta tarih yazımına girecek derecede inandırıcı bir buluştu. Bütün bu örneklerde haydut, öz olarak gücün ve öç almanın sembolüdür.

Diğer taraftan, görülen sınırsız gaddarlık örnekleri normalde tipik hayduta ait değildir. Yaklaşık 1917'den 1920'lerin sonlarına kadar Huanuco'nun Peru'ya ait kesimini kasıp kavuran kana susamışlık salgınını haydutluk olarak sınıflandırmak belki de hatadır; çünkü soygunculuk bu salgının önemli bir parçasını oluştursa da onu harekete geçiren şey "tam bu değil de, daha çok nefret ve kan davası" olarak tanımlanmaktadır. Eldeki kanıtlara göre aslında insanları, kendi toplulukları ve köyleri dışında kalan her yerde, soğukkanlılıkla yakmaya, tecavüz etmeye, öldürmeye, yağmalamaya, ve yok etmeye iten, "o ölüm ateşini" doğuran, çığırından çıkmış bir kan davasıydı. 1948'den sonraki yıllarda Kolombiya'da görülen şiddet fenomeni, sıradan toplumsal haydutluğun çok ötesinde bir şeydi. Patolojik, şiddet için şiddet öğesi, hiçbir yerde anarşi ile kesintiye uğratılan bu köylü devriminde olduğundan daha şaşırtıcı değildir. Ancak "barbarlığın çılgına döndürdüğü savaşçıların (daha sonra picar a tamal olarak bilinen) önünde ve onların eğlencesi için" mahkûmların dilim dilim doğranması gibi en korkunç uygulamaların bazılarının, o kana susamış ülkede daha önceki gerilla savaşlarında görüldüğü söylenir.[30] Bu gaddarlık ve katletme salgınlarının ilginç yanı, onlara katılanların standartlarına göre bile ahlak dışı olmalarıdır. Zararsız yolcu ve köylülerin katledilmesi, vahşi sivil savaş bağlamında anlaşılır ise de, hamile bir kadının karnından ceninin çıkarılması gibi gerçekten kanıtlanmış olaylar ancak bilinçli "günahlar" olarak sayılabilir. Gene de bu canavarlıkları yapanların bazıları yerel nüfus için "kahraman"dırlar ve öyle de kalırlar.

Böylelikle, aşırı şiddet ve gaddarlık haydutlukla bazı noktalarda örtüşen olgulardır. Gene de şiddet, bir toplumsal olgu olarak açıklama gerektirecek kadar önemlidir (Tek tek şu ya da bu haydutun psikopat olabileceği konu dışıdır; aslında çoğu köylü haydutun psikolojik açıdan dengesiz olması olanaksızdır).

İki olası neden kabul edilebilir; ancak bunlar aşırı şiddetin tamamını açıklamak için yeterli değildir. İlki Türk yazar Yaşar Kemal'in sözcükleriyle "haydutu korkuyla sevgi yaşatır. Yalnız sevgi tek başına zayıftır. Yalnız korkuysa kindir"[31]. Diğer bir deyişle, en iyi haydut bile "korkunç" ola-

bileceğini göstermelidir. İkinci olası neden ise gaddarlığın, öç almadan ayrı düşünülemez olması ve öç almanın haydutların en erdemlisi için bile tamamen yasal bir davranış olmasıdır. Baskı uygulayıcısına kurbanını küçük düşürmesinin bedelini ödetmek mümkün değildir; çünkü o, güçlü sınıfı devirip acizleri başa getiren sosyal bir devrim olmadığı sürece kurbanlarının kullanamadığı, kabul görmüş bir zenginlik, iktidar ve toplumsal üstünlük çerçevesi içinde hareket eder. Onun kendi özel kaynakları vardır ve bunlar arasında şiddet ve gaddarlık en açık biçimde etkili olanlardır. Böylelikle, gaddar haydutluğa ilişkin ünlü Bulgar baladı, *Stoian ve Nedelia*'da Stoian ve haydutları, bir zamanlar Stoian'ın, Nedelia'nın hizmetindeyken kötü muamele gördüğü köyü yağmalarlar. Stoian, Nedelia'yı kaçırır ve onu haydutların hizmetçisi yapar; ancak bu küçük düşürme de yeterli gelmez ve öç almak için onun kafasını keser.

Ancak, keyfi gaddarlığın patlak vermesinde bundan daha başka nedenlerin söz konusu olduğu açıktır. İki olası açıklama biraz tereddütle birlikte önerilebilir; çünkü toplumsal psikoloji, ancak bir aptalın kaygısızca dalabileceği bir kuyudur.

En çok bilinen birkaç aşırı şiddet örneği, özellikle küçük düşürülmüş azınlık gruplarıyla (örneğin beyaz ırkçı toplumlarda renkli ırktan olanlarla) ya da çoğunluğun bastırdığı azınlıkların daha da üzücü olan durumuyla ilgilidir. Erdemli, ancak, aynı zamanda oldukça gaddar üyelerden oluşan Joaquin Murieta çetesini kuran ve işgalci *gringolar*a karşı Kaliforniyalı Meksikalıların öcünü alan adamın kendisinin Cherokee Kızılderilisi, yani daha da kötüsü hükmedilen bir azınlık grubunun üyesi olması rastlantı değildir. Huanucolu (Peru) Kızılderili köylüleri silip süpüren dehşet fırtınasını anlatmış olan Lopez Albujar aradaki bağlantıyı hayret uyandıracak biçimde görmüştür. Bu "haydutlar" kendi ırklarına ait olmayan herkesin, yani beyazların doymak bilmeyen saldırganlığına karşı misilleme olarak soyuyor, yakıyor ve öldürüyorlardı. Kızılderili serflerin 1952 devriminden önce Bolivya'daki beyaz sahiplerine karşı ara sıra saldırgan biçimde ayaklanmaları, köylünün normal vurdumduymaz pasiflikten gaddar öfkeye geçişine benzer (geçici) değişimleri

göstermektedir.

Vahşi ve rastgele bir misillemedir bu, evet; ancak belki de aynı zamanda (ve özellikle gerçek zafer umudunu düşlerinde bile görmeyen daimi kurbanlar olan güçsüzler arasında), "iyi" bir dünyanın varlığı olasılığı gözükmediğine göre, tüm dünyayı harabeye çeviren, daha genel bir "yok etme devrimi"dir: Zenci baladlarının efsanevi kahramanı Stagolee, bir deprem gibi tüm şehri yerle bir eder, yani bir başka Samson'dur. Brecht'in, en adi otelin en aşağılık mutfak hizmetçisi, her önüne çıkanın kurbanı olan Korsan Jenny'si, sekiz yelkenli gemiyle gelip şehri kuşatacak ve kendisine "kimin kafası kurtulsun" diye soracak olan korsanları düşler. Hiçbiri kurtulmamalı, hepsi ölmelidir ve kafaları kesildikçe korsan Jenny onlarla alay edecektir. Böylece, Güney İtalya'nın baskı uygulanan işçileriyle ilgili romanslarda Kalabriyalı haydut Nino Martino gibi efsane kahramanları, evrensel yıkım düşü kurarlardı. Bu tür koşullarda herhangi bir gücün varlığını göstermek başlı başına bir zaferdir. Öldürme ve işkence, aşırı gücün en ilkel ve bireysel gösterilme biçimleridir. İsyancının kendisini daha üstün gördükçe daha çok gücünü gösterme arzusu taşıyacağını varsayabiliriz.

Ancak böyle isyancılar başarı kazansalar bile, zafer, beraberinde yok etme arzusunu da getirir. Çünkü ilkel, köylü haydutlar, olumlu nitelikte programlara değil, sadece insanları eski günlerdeki gibi rahat yaşamaktan ve dürüst davranmaktan alıkoyan üstyapıdan kurtulmak için olumsuz nitelikte bir programa sahiptirler. Sabanın başındaki adam ya da çoban için yararlı ve gerekli olmayan her şeyi öldürmek, kılıçtan geçirmek ve yakmak, bozulmuşluğu ortadan kaldırmak ve geriye sadece iyi, saf ve doğal olanı bırakmak demektir. Böylelikle Güney İtalyalı haydut gerillalar, yalnızca düşmanlarını ve resmi serflik belgelerini değil, gereksiz zenginleri de yok etmişlerdi. Onların sosyal adaleti, yok etmek demekti.

Ancak, şiddetin süreklilik gösterdiği toplumlarda bile alışılmış sınırların aşıldığı bir başka durum söz konusudur. Bu durum, anarşiden sakınan geleneksel toplumsal kontrol mekanizmalarını yok eden hızlı toplumsal değişim dönemlerinde gerçekleşir. "Çığırından çıkmakta olan" kan davaları

olgusu, düzenleri, atalarının öcünün alınmasına dayanan toplumları gözlemleyenlere tanıdık gelir. Bu, normalde, kendi otomatik frenini içeren toplumsal bir araçtır. Kan davalı iki aile, diğer bir ölüm ya da bir başka telafi yoluyla eşit duruma geldiğinde, ölümlerin hiç durmadan devam etmemesi için üçüncü bir taraf aracılığıyla aileler arası evlilik ya da diğer uygun yöntemlerle bir anlaşmaya varılır. Ancak bir nedenden ötürü (örneğin yenilikçi devletin, yerel geleneğe anlaşılmaz gelen bir biçimde ya da çekişme halindeki ailelerden politik açıdan daha etkili olanına yardım yaparak müdahale etmesi) fren tutmazsa, kan davaları, bir ailenin ortadan kalkmasıyla ya da yıllar süren savaşlardan sonra başlangıçta yapılması gereken anlaşmaya geri dönülmesiyle sonuçlanan karşılıklı uzun katliamlar biçimini alır. Lampiao örneğinde gördüğümüz gibi, kan davası anlaşmasının geleneksel mekanizmasındaki bu tür çöküşler, diğer başka şeylerin yanı sıra, yasadışı adamların ve haydutların sayısını artırabilir (ve aslında kan davası, bir Brezilyalı cangaçeironun mesleğinin neredeyse hiç değişmeyen başlangıç noktasıdır).

Bu tür geleneksel toplumsal kontrol araçlarında gerçekleşen daha genel çöküşlere ilişkin elimizde mükemmel örnekler vardır. Milovan Djilas, hayranlık uyandıran otobiyografisi *Adaletsiz Toprak*'ta, kendi memleketi Karadağ'da insanların davranışlarını belirleyen değerler sisteminin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yok oluşunu anlatmaktadır. Kitapta garip bir bölüm de vardır. Ortodoks Karadağlılar, kendi aralarındaki kan davalarına ek olarak, yağmalamaya ya da komşuları Katolik Arnavutlar ve Müslüman Bosnalılar tarafından yağmalanmaya alışıktılar. 1920'lerin başında, Karadağlı bir grup, hep yapılageldiği gibi Bosna köylerini yağmalamak üzere yola çıkmıştı. Dehşete düşmüşlerdi; çünkü kendilerini, daha önceki yağmacıların hiç yapmadığı ve yanlış olduğunu bildikleri birtakım şeyleri yapar bulmuşlardı: İşkence, tecavüz, çocukları öldürmek. Ve kendilerini tutamıyorlardı. İnsanların bağlı olduğu kurallar, bir kere açık olarak anlaşılmıştı; davranışlarının alanı, sınırları, zamanı ve amaçları gibi haklar ve yükümlülükler de gelenek ve daha önceki örnekler tarafından belirlenmişti. Bu kurallar, yalnızca bu nedenden değil, öğeleri gerçekle çok açık biçimde çe-

lişmeyen bir sistemin parçası olmaları bakımından da zorlayıcıydılar. Sistemin bir parçası çökmüştü: Avusturyalıların istilasına karşı ölesiye savaşmadıkları için (Djilas'ın iddiasını izlersek) artık kendilerini "kahraman" olarak göremezlerdi. Böylelikle sistemin diğer parçaları da işlemez olmuştu. Savaşmaya gittiklerinde artık "kahramanlar" gibi davranamıyorlardı. Toplum "ruhsal dengesine" ancak kahramanlığın değerler sistemi, yeni ve yaşaması daha olası bir temel üzerine kurulduktan -paradoksal olarak Karadağlıların topluca Komünist Parti'ye katılmalarıyla- sonra kavuşmuştu. 1941'de Almanlara karşı ayaklanma çağrısı yapıldığında binlerce silahlı adam, bir kez daha onurlarıyla savaşmak, öldürmek ve ölmek için Karadağ tepelerine çıkmıştı .*

Gördüğümüz gibi, haydutluk toplumsal gerginlik ve ayaklanma anlarında salgın hale gelmektedir. Bu anlar, aynı zamanda, bu tür gaddarlık patlamaları için koşulların en uygun olduğu anlardır. Bu koşullar ise haydutun her zaman yoksul için öç alan kişi olması dışında genel haydutluk imajına ait değildirler; ancak böyle zamanlarda kuşkusuz daha sık ve sistematik olarak ortaya çıkacaklardır. Bu durum, en çok, sosyal devrimlere dönüşememiş ve militanları yasadışı adamların ve soyguncuların yaşam seviyesine (aç, acı çekmiş ve onları yalnız savaşmaya terk etmiş yoksullara karşı bile kızgın) düşmeye zorlanmış olan köylü ayaklanmaları ve isyanlarında görülür. Daha da kötüsü evlerinin küllerinden, babalarının cesetlerinden ve annelerinin, kızkardeşlerinin tecavüze uğramış vücutlarından yetişip yasadışı hayata atılan, o ikinci nesil "şiddetin çocukları" arasında görülür:

-Sizi en çok ne etkiledi?
Evlerin yanışını görmek.
-Size en çok ne acı verdi?
Annemin ve küçük kardeşlerimin dağ başında açlıktan ağlaması.
-Yaralandınız mı?
Beş kere, hepsi de tüfek yarası.
-En çok ne isterdiniz?

* Yugoslav nüfusun %1.4'ünü oluşturan Karadağlılar, Partizan ordusundaki askerlerin %17'sini karşılıyordu.

Beni rahat bıraksınlar, ben de çalışayım. Okumayı öğrenmeyi istiyorum.
Ama onların tek istediği beni öldürmek. Beni sağ bırakmazlar." 32

Konuşan, 22 yaşındaki Kolombiyalı çete başı Teofilo Rojas ("Chispas")tır ve görüşme yapıldığı sırada yaklaşık 400 suçtan hüküm giymişti: Romerales'te 37, Altmira'da 18, Şili'de 18, San Juan de la Chino'da ve El Salado'da 30, Toche ve Guadual'da 25, Los Naranjos'ta 14... kişiyi öldürmüştü.

Kendi memleketi Kolombiya'nın *violencia*sını herkesten iyi bilen Senyör German Guzman, anarşinin bu yitik ve katil çocuklarını betimlemiştir. Onlar için şu tahlili yapar:

İlk olarak, köylünün yaşamında aslında birbirine bağlı olan insan ve toprak birbirinden koparılmıştır. Onlar toprağı işlemez, ağaçlara bakmazlar... Onlar, umutsuz adamlar, daha doğrusu gençlerdir. Yaşamlarını, hiçbir aşkın anlam taşımayan maceralarında, ve ölümcül girişimlerde ifadesini bulan bir belirsizlik sarmıştır. İkincisi, çiftliğe artık huzur, güven ve süreklilik duygusu veren, bağlanılacak ve sevilecek bir yer olarak bakmamaktadırlar: Onlar hep birer gezgin maceracı ve serseridirler. Yasadışılık, beraberinde ilişkilerin çözülmesini ve istikrarsızlaşmasını da getirir. Onlar için durulmak ve bir yeri sevmek, teslim olmakla aynı şeydir; bu onların sonu olurdu ancak. Üçüncüsü, yerleşik olmayan hayat tarzı, bu genç toplum düşmanlarını, kaybettikleri yuvalarından çok farklı olan, geçici, tehlikeli ve güvensiz çevrelere itmektedir. Göçebe hayatı yaşamaları, duygusal tatmin arayışı içinde oluşlarını yansıtır. Ancak, istikrarsızlıkları bu tatmine ulaşmalarını engeller. Cinsel endişelerinin ve sapık suçlarının patolojik sıklığının nedeni işte budur. Aşk onlar için çoğunlukla tecavüz ya da metres tutmak demektir... Kızların kendilerini herhangi bir nedenden ötürü terk etmek istediklerini düşünürlerse, onları öldürürler. Dördüncüsü, patikayı artık köylülerin hayatını birbirine bağlayan bir öğe olarak görmezler. Sayısız yükün taşınmasında kullanılan patikalar, bu yüklerin mülkiyetinin kendisine geçmesi söz ko-

nusu olduğu zamanlarda dağ adamının dikkatini çeker. Bu insanların patikalarda sürekli gidip gelmesini sağlayan, özel bir sevgidir. Ancak günümüzün anti-sosyal haydutu bilinen keçiyolunu terk etmektedir; çünkü askerler onun peşindedir ya da gerilla taktikleri, onu bir pusu ya da sürpriz bir saldırıya karşı gizli yollar aramaya zorlar.[33]

Bu tür koşullar altında insanların hayvanlaşarak dejenere olmasını ancak sağlam bir ideoloji ve disiplin engelleyebilir; ancak bunların her ikisi de sıradan isyancının ayırt edici özelliği değildir.

Her ne kadar haydutluğun patolojik sapıklıklarından söz etmek zorundaysak da, sürekli ve karakteristik olan şiddet ve gaddarlık, öç alma duygusundan ayrılmaz olandır. Bu, kişinin küçük düşmesi yüzünden başkalarına baskı yapanlardan alınan öçtür. Mayıs 1744'te haydut başı Oleksa Dovbus, centilmen Konstantin Zlotnicky'nin evine saldırmıştı. Ellerini ateşte yakmış, derisine kızgın demir dökmüş ve her türlü fidyeyi reddetmişti. "Fidye için değil, ruhun için geldim; çünkü sen insanlara yeterince işkence yaptın"; Lwow'un Cistercia rahipleri onun böyle söylediğini kaydederler. Zlotnicky'nin karısını ve küçük oğlunu da öldürmüştü. Rahiplerin tutanaklarında, Zlotnicky'nin, zamanında çok kimsenin ölümüne neden olmuş kötü bir toprak beyi olduğu kayıtlıdır. İnsanların haydut olduğu ortamda, gaddarlık gaddarlığı besler, kana karşı kan istenir. 34

5
HAİDUKLAR

Nemtcho öksüz kaldı,
ne anası var, ne de babası,
babasının ona bıraktığı toprağı,
nasıl sürmeli,ondan nasıl ürün almalı diye,
Nemtcho'ya öğüt verecek,yol gösterecek
kimse yok artık
Oysa o bir haiduktur;
haidukların bayraktarı
ve haznedarıdır.

A. Dozon, **Yayınlanmamış**
Bulgar Halk Şarkılarından,
Paris 1875.

Güneydoğu Avrupa'nın boş ovalarında ve dağlarında, Hıristiyan toprak beylerinin ve Türk fatihlerinin ilerleyişi, 15. yüzyıldan sonra köylülerin hayatını giderek güçleştirmişti. Ancak bu ilerleyiş, daha yoğun nüfuslu ya da katı bir yönetime sahip bölgelere kıyasla, geride geniş bir potansiyel özgürlük alanı bırakmıştı. Topraklarından atılmış ya da serflikten kaçan insanlar arasından, ilk önceleri neredeyse kendiliğinden, daha sonraları ise örgütlü bir biçimde, özgür, silahlı ve savaşçı adamlardan oluşan topluluklar ve gruplar çıkmıştı. Bir bilimadamının "özgür köylü sınıfından doğmuş askeri güçler" biçiminde adlandırdığı şey, böylelikle geniş bir yelpazeye yayılmıştır; Rusya'da *Kazak,* Yunanistan'da *klepht*, Ukrayna'da *haidamak*, ancak Macaristan'da ve Yunanistan'ın kuzeyindeki Balkan yarımadasında genelde *haiduk* (Hajdu, Hajdut, Hajdutin) denilen gruplar ortaya çıkarmıştır (Haiduk, Türkçe ya da Macarca kökenli olup, asıl anlamı her zamanki gibi hararetle tartışılan bir kelimedir). Gördüğümüz

gibi, bu gruplar klasik haydutları doğuran, köylülere ait o bireysel düşünce aykırılıklarının kolektif biçimleriydi.

Aralarından Robin Hood'ların ve öç alanların çıktığı adamların tersine haiduklar kendilerini doğrudan bütün otoriteye karşı ayaklanmaya adamamışlardı. Macaristan'ın bazı bölgelerinde olduğu gibi, özgür adam statüsüne kavuşmalarının karşılığı olarak asker tedarikinde bulundukları toprak beylerine bağlanabilirlerdi. Gerçeğin ve dilin doğal değişimiyle, ilkin özgür, soyguncu-kurtarıcıyı ifade eden "Heiduck" kelimesi, aynı zamanda Alman soylu sınıfına ait bir dalkavuk tipi için kullanılır olmuştur. Haiduklar daha çok, silah ve at tedarikinde bulunmak ve kendi seçtikleri başkanların yönetiminde Türklere karşı savaşmak zorunluluğuna karşılık olarak imparatordan, çardan ya da bir prensten toprak almayı kabul etmişler ve böylelikle de askeri cephenin bekçileri, yani bir çeşit sıradan şövalyeler olmuşlardı. Aslında gene de özgürdüler -aşağı köylülere göre üstündüler ve onları küçük görüyorlardı, ancak asi ve kaçak olmaya her zaman ilgi duymuşlardı ve sadakatları kayıtsız şartsız olmaktan uzaktı. 17. ve 18. yüzyılların Rusyası'ndaki büyük köylü ayaklanmalarının hepsi, Kazak cephesinde patlak vermişti.

Ancak herhangi bir Hıristiyan soyluya ya da yöneticiye bağlanmayı reddeden üçüncü bir haiduk türü vardı. Bu, belki de yalnızca, haidukluğun ortaya çıktığı bölgede soyluların ve yöneticilerin çoğunun imansız Türklerden oluşmasından kaynaklanıyordu. Ne krala ne de senyöre bağlı olan bu özgür haiduklar, soyguncu, Türklere düşman ve onlardan öç alan adamlardı. İlkel gerilla direniş ve kurtuluş hareketinin öncüleriydiler. Bu özellikleriyle, 15. yüzyılda muhtemelen ilk önce Bosna ve Hersek'e; daha sonra bütün Balkanlar'da ve Macaristan'da; en çok da "haidot"ların şefine 1454 gibi erken bir tarihte rastlanan Bulgaristan'da görülmüştür. Bu adamlar köylü ayaklanması için sürekli ve bilinçli bir odak noktası oluşturmaya en çok yaklaşan en ilkel haydutluk biçimini simgelemek üzere seçtiğim kişilerdir. Böyle "haiduklar", sadece Güneydoğu Avrupa'da değil, örneğin Endonezya ve İmparatorluk Çini gibi dünyanın çeşitli yerlerinde başka isimler altında görülürlerdi. Açık nedenlerden

ötürü, en çok, dilleri ve dinleri yabancı olan işgalcilerin baskı altında tuttuğu halklar arasında yaygındırlar -tabii sadece buralarda değil.

İdeoloji ya da sınıf bilinci, normalde insanları haiduk olmaya iten güçler değildi. Tek tek haydutları yasadışılığa iten, suç özelliği taşımayan sorunlar bile pek yaygın değildiler. 1850'lerde bir Türk yönetici ile belirsiz bir yasal sorun yüzünden kavga ettikten sonra 25 yaşında dağlara çıkan Bulgar haiduk başı Panayot Hitov (geriye paha biçilmez bir otobiyografi bırakmıştır) gibi örnekler vardır elimizde. Ancak genelde, bu tür haydutluğa ilişkin bilgimizin dayandığı temel kaynaklardan biri olan haiduk şarkılarına ve baladlarına inanacak olursak, insanları haiduk olmaya iten güç, kesinlikle ekonomikti. Bir şarkıda şöyle denir: "Kış kötü geçti, yaz kasıp kavurdu, koyunlar öldü." Böylece Stoian haiduk olmuştu:

Kim özgür bir haiduk olmak istiyorsa
bu yana geçsin, benim yanımda dursun.
Böylece 20 adam bir araya geldik
ve aramızda sopalardan başka
ne bir sert söz ne de başka bir şey vardı.[35]

Haiduk Tatuncho ise, aile mülküne geri dönmüştü; çünkü annesi ona yalvarmış ve "nasıl olsa soyguncu adam ailesine bakamaz ki" demişti. Ancak Sultan, Tatuncho'yu yakalamak için askerlerini seferber etmişti. Tatuncho, hepsini öldürmüş ve kemerlerinde bulunan parayı evine götürmüştü: "İşte para, anne. Kim 'haydut annesine bakmaz' diyebilir şimdi?" Aslında haydutluk, köylü yaşamına göre daha iyi bir maddi olanak sunuyordu.

Bu koşullar altında, katışıksız sosyal haydutluk, ender olarak görülüyordu. Panayot Hitov, yaptığı araştırmada, böyle bir ender örnek üzerinde durur: 1840'larda yaşayan Doncho Vatach adında biri, sadece Türk günahkârları öldürüyor, yoksul Bulgarlara yardım ediyor ve para dağıtıyordu. *Bulgaristan'da bir Ev'in* (1869) İngiliz yazarlarının gözlemlediği gibi, Bulgaristan'ın klasik "erdemli soyguncuları", çoğunlukla İslam kahramanlığını hoş karşılama eğiliminde

olan, nonnalde "iyi ailelerden gelme" Türk çelebileriydi. Bunlar, köylülerinin gösterdiği hoşgörünün tadını çıkaran *khersis* ya da sıradan soygunculardan ve kendi çeteleri dışında destek görmeyen, gaddar karakterli haiduklardan farklıydılar. Bunlar abartı olabilir, fakat haiduklar kesinlikle birer Robin Hood değildiler ve ellerine geçirdikleri her şey onların kurbanı olurdu. Baladlar, aşağıdaki sözlerin değişik biçimleriyle doludur:

Çok anaları ağlattık,
Çok kadınları dul bıraktık,
Daha da çoğunu öksüz bıraktık,
Çünkü biz de çocuksuz adamlarız.

Haiduk gaddarlığı bilinen bir temadır. Hiç kuşkusuz haiduk, klasik sosyal hayduta göre köylü sınıfından daha uzak kalmıştır. Sadece başsız değildi, aynı zamanda -en azından haydutluk kariyerleri boyunca- çoğunlukla kimsesizdi de ("anasız ve kardeşsiz"). Köylü sınıfı ile Mao'nun ünlü sudaki balığı gibi değil de, daha çok köylerini yarı sürgün anlamına gelen askerlik hayatı için terk eden askerler gibi yaşardı. Nasıl olsa, haidukların oldukça büyük bir bölümü, çoban ve sığır tüccarıydı. Yerleşim bölgesiyle ilişkileri aralıklı ve zayıf olan yarı göçmenlerdiler. Yunan klephtlerin (ve belki de Slav haidukların) kendi özel dillerinin ya da argolarının olması önemlidir.

Soyguncu ve kahraman ile köylünün "iyi" diye kabul edip, "kötü" diye yargılayacağı arasında bir ayrım yapmak özellikle güçtü. Üstelik, haiduk şarkıları, haidukların erdemleriyle olduğu kadar günahlarıyla da ilgilidir. Tıpkı Çinlilerin ünlü *Su Kenarı* romanında (zamanla, kahraman yasadışı adamlardan oluşan gruba katılan birkaç kişiye ait kısa hikâyelerde anlatıldığı biçimiyle) insaniyetsizliğe yer verilmesi gibi.* Haiduk-kahramanın tanımı temelde politiktir. Balkanlar'da, bazı geleneksel kurallara göre o ulusal bir haydutu. Yani Türklere karşı Hıristiyanların öcünü alan ve onları sa-

* Ancak ben, halkın gerçekten normal toplumun dışında gördüğü suçlulara atfettiği insanlık dışı uygulamalarla -çoğunlukla gezginler katledilip kasaplara satılırdı- suçlanan haiduka rastlamadım.

vunan kişiydi. Yaptığı işler karanlık da olsa; günahları, onu bir rahip gibi pişman olmaya zorlasa da; ya da dokuz yıl boyunca hastalıkla cezalandırılsa da, baskı yapanlara karşı savaştığı sürece sahip olduğu imaj hep olumluydu. "Erdemli soyguncu"nun tersine, haiduk, bireylerden ahlaki açıdan kabul görmek durumunda değildir; "öç alan" adamın tersine, gaddarlığı onun temel özelliğini oluşturmaz, ancak halk için yaptıklarından dolayı hoşgörülür.

Bu toplumsal açıdan marjinallerden (serfliğe karşı özgürlüğü değil de, yoksulluğa karşı soygunculuğu seçmiş olan insanlardan) oluşan topluluğu aşağı-yukarı siyasi bir harekete dönüştüren şey, geleneksel bir güç ve tanınmış bir kolektif toplumsal işlevdi. Gördüğümüz gibi, haidukların dağa çıkma nedenleri temelde ekonomikti; ancak haiduk olmak için kullanılan teknik terim "ayaklanma" idi ve haiduk, tanım bakımından, ayaklanan kişiydi. Tanınmış bir sosyal gruba dahil olmuştu. Robin Hood olmadan Sherwood Ormanı'ndaki mutlu adamların bir önemi yoktur, fakat gölün ötesinde bulunan Çin dağındaki "haydutlar" gibi Balkanlar'daki "haiduklar" da her zaman, başkaldıran kişiyi ya da yasadışı adamı karşılamaya hazırdırlar. Başlarındaki adamlar değişir ve bunlardan bazıları diğerlerinden daha tanınmış ve erdemli olur; ancak haidukların ne varlığı, ne de ünü, tek bir adamın itibarına dayanır. Onlar, toplum tarafından tanınmış olan kahramanlar topluluğudurlar. Görebildiğim kadarıyla da haiduk baladlarındaki kahramanlar, gerçek hayatta ünlü olan haiduk başları değil, anonim kişilerdir veya daha doğrusu herhangi bir köylü gibi, sadece Stoian ya da Ivantcho diye anılan, çete lideri bile olmayan kişilerdir. Yunanistan'ın klepht baladları, daha az anonim olup, toplumsal açıdan da daha az bilgilendiricidirler. Profesyonel savaşçıların kendilerini övdükleri ve övüldükleri bir edebiyata ait olan bu baladların kahramanları, neredeyse tanım bakımından herkesin bildiği ünlü kişilerdir.

Süreklilik, biçimsel yapı ve örgütlenmeye bağlı bir şeydi. Çin *Su Kenarı* romanının konusunu oluşturan büyük haydut cumhuriyetinin örgütlenmesi ve hiyerarşisi çok özenlidir. Bu yalnızca, Avrupa'nın cahil ülkelerinin tersine, eski sivil askerlere ve yerinden edilmiş entelektüellere onurlu bir

yer verilmesinden kaynaklanmaz. Aslında bu örgütlenme ve hiyerarşinin önemli konularından biri, kutsal imparatorluk içinde açık bir siyasi karşı koyma kaynağı oluşturan alt sınıftaki entelektüel bir haydut şefinin yerine başarılı bir entelektüelin getirilmesidir. Haiduk çeteleri, (seçilmiş) voyvodolar veya dükler tarafından yönetiliyordu. Bu kişiler, kırmızı veya yeşil bayrağı taşıyan ve aynı zamanda haznedar ve iaşe subayı olarak da görev yapan bayraktarın eşliğinde silah tedarikinde bulunmakla yükümlüydüler. Rus *raboinikisinde* ve bazı Hindakoyit topluluklarında benzer bir askeri yapı ve terminolojiye rastlıyoruz. Tıpkı sipahi çeteleri, Jemadarlar tarafından yönetilen Sansia'da olduğu gibi. Jemadarlar kazançtan, terfi etmiş askerlere dağıtılan her paya karşılık iki pay, bir de meşale, mızrak ve diğer meslek araçları için ayrılan toplam paradan % 10 alıyorlardı.*

Bu nedenle haiduk haydutluğu, resmi idareye karşı her bakımdan, dağınık Robin Hood'dan veya normal köylü toplumundan çıkmış diğer soyguncu isyancılardan daha ciddi, daha arzu dolu, sürekli ve kurumsallaşmış olan bir meydan okumaydı. Bunun, coğrafi ve siyasi koşulların sürekli ve resmileşmiş haydutluğu mümkün kılması ve bu nedenle de onu potansiyel olarak "siyasi" yapması yüzünden mi böyle olduğunu, yoksa haydutluğun, alışılmışın dışında "bilinçli" olan biçimlerini teşvik eden ve böylelikle onu daha sağlam ve sürekli yapılandıran şeyin belirli siyasi durumlar (örneğin yabancı istilası veya belirli tür sosyal çatışma) mı olduğunu-söylemek kolay değildir. Gene de bir açıklamayı gerektirmekle beraber her ikisinin de doğru olduğunu söyleyebiliriz. Bireysel haidukun bu açıklamayı yapabilecek olduğunu san-

* Hint dakoyitleri, İngilizler tarafından genelde ya "suçlu kastlar" ya da "suçlu kabileler" biçiminde sınıflandırılıyorlardı. Hintlilerin, her toplumsal ve mesleki gruba ayrı ayrı kimlik -kabaca "kast sistemi" denilen şey- verme eğiliminin ardında, çoğunlukla haidukluğa benzer bir şeyler bulabiliriz. Kuzey Hindistanlı haydut "kabilelerinin" en ünlüsü Badhaklar, aslında Müslüman ve Hindu kökenli toplumdan atılmış kişilerdi; geleneksel ozanlardan ve jenealojistlerden -19. yüzyılın sonunda Rajputlar arasında hâlâ bu işlevi görüyorlardı- yetişmiş olmasına rağmen Sansia kabilesi yabancı askerleri kolaylıkla kabul etmişti; Orta Hindistan'ın korkunç Mina kabilesi güya tepelere çıkıp profesyonel haydut olan, malları ellerinden alınmış köylü ve bekçilerden oluşuyordu.

mıyorum; çünkü o, kendisini ve halkını çevreleyen toplumsal ve kültürel çevrenin dışına çok ender olarak çıkabilirdi.

Herşeyden önce, kendisini bir toprak beyi veya kral kadar özgür bir adam olarak görürdü; bu anlamda bireysel özgürlük, böylelikle de üstünlük kazanmış bir adamdı... Saygın bir adam olan Bay Richter'i esir alan, Olympos dağındaki *klepht*ler, krala eşit olmakla övünüyorlar ve bazı davranışları, "krallığa yakışmadıkları" ve bu yüzden de uygunsuz oldukları için reddediyorlardı. Aynı biçimde, Kuzey Hindistanlı *Badhaklar,* "bizim mesleğimiz kralınki ile aynıdır" diye iddia etmişler ve -en azından teoride- kadınlara dokunmamak, ancak adil bir kavgada öldürmek gibi şövalyeliğe ait yükümlülükleri yerine getirmeyi kabullenmişlerdi. Ancak kesinlikle söyleyebiliriz ki, çok az haiduk bu soylu tavırla savaşabiliyordu. Özgürlük, haiduklar arasında eşitlik anlamına geliyordu. Buna ilişkin bazı etkileyici örneklere rastlıyoruz. Örneğin Rus ve Avusturya İmparatorlukları'nın haiduk ve Kazak birlikleri oluşturmaları gibi Ud Kralı da, bir Badhak alayı kurmaya kalkıştığında Badhaklar ayaklanmıştı; çünkü askerler, onlarla aynı görevleri yerine getirmeyi reddetmişlerdi. Bu oldukça garip, hele Hint toplumu gibi kast eşitsizliğiyle dopdolu olan bir toplumda neredeyse inanılmaz bir davranıştır.

Haiduklar her zaman özgür adamlardı; ancak Balkan örneğinde olduğu gibi özgür topluluklar değillerdi. Esasen akrabalık ilişkilerini koparmış bireylerin gönüllü birliğinden oluşan *ceta* ya da çete, anormal bir toplumsal birimdi; çünkü kadın, çocuk ve topraktan yoksundu. Çete, başka nedenle de doğaya aykırıydı, o da haidukun kendi yurdu olan köyündeki sivil hayata dönüş yolunun Türklerce tutulmuş olmasıydı. Haiduk baladlarında, kılıçları kızkardeşleri, tüfekleri karıları olan ve çete dağıldığında yitik bireyler olarak dünyanın dört bir yanına dağılmak üzere sessizce ve hüzünle el sıkışan adamlardan söz edilir. Ölüm onlar için evlenmekle aynı şeydi ve baladlarda da bu hep böyle anlatılır. Normal toplumsal örgütlenme biçimleri, savaştaki askerler için uygun olmadığı gibi haiduklar için de uygun değildi. Türk usulü haremlik selamlık biçiminde dolaşan, 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başındaki büyük yağmacı çeteleri *krdzha-*

li'nin aksine haiduklar, haiduk oldukları sürece aile kurmak üzere girişimde bulunmamışlardı. Bunun nedeni belki de birliklerinin kendilerini korumak için çok küçük olmasıydı. Eğer sahip oldukları herhangi bir toplumsal örgütlenme modeli varsa bile, bu, ünlü '*Zaporozhe* Kazakları'nın en ünlü örneğini oluşturduğu erkek toplumu biçimindeydi.

Bu anormallik kadınlarla olan ilişkilerinde açıkça ortaya çıkar. Tüm haydutlar gibi haidukların da onlarla bir alıp veremediği yoktu. 1908'de Makedonyalı bir komiteci şefi hakkında güvenilir bir raporda gözlemlendiği gibi, "neredeyse bütün voyvodolar gibi, o da bir kadın hayranıdır."[36] Genç kızlar -ilginçtir, baladlarda bazıları Bulgar Yahudisi olarak gözükür- bazen haiduklara katılırlardı ve zaman zaman bir Boyana, Yelenka veya Todorka voyvoda bile olurlardı. Bazıları bir veda töreninden sonra, sıradan hayata ve evliliğe geri dönerlerdi:

Penka dağlara çıkmıştı,
Dağda haiduklara gitmişti;
Çünkü hediyeler vermek istemişti;
Çünkü evlenme vakti gelmişti.
Her askere bir mendil vermişti
Her örtüde bir altın vardı
Penkaları evlenip gittiğinde
Haiduklar onu hatırlasın diye.[37]

Ancak öyle gözüküyor ki, haiduklık hayatları boyunca bu kaçak gençkızlar, erkek kıyafeti giyer ve erkek gibi savaşırlardı. Baladda, annesi zorladığı için, evine, kadınlık görevine dönen, ancak buna dayanamayan ve kirmenini bir kenara atıp haiduk adam olmak üzere yeniden tüfeğini kuşanan bir gençkız anlatılmaktadır. Bir erkek için soylu statüsü anlamına gelen özgürlük, bir kadın için erkek statüsü demekti. En azından teoride, haiduklar dağlarda kadınlarla cinsel ilişkiden uzak duruyorlardı. Klepht baladlarında hep, fidye veya başka amaçlarla alıkonulan kadın tutuklulara dokunmanın alçaklığından bahsedilir. Hem bu baladlar, hem de Bulgar yasadışı adamları, bir kadına saldıranın kaçınılmaz olarak yakalandığı; yani Türkler tarafından işkence gö-

rüp öldürüldüğü inancını taşıyorlardı. Bu inanç, yasadışı adamlar onu pratiğe dönüştürmeseler de (ki bu pekâlâ olabilir) önem taşımaktadır.[38] Haiduk olmayan çetelerde kadınlara rastlanılmakla birlikte, kadınlar yaygın olarak görülmezler. Görüldüğü kadarıyla Lampiao kadınların gezici hayata katılmalarına izin vermiş tek Brezilyalı liderdi. Bu, büyük olasılıkla güzel Maria Bonita'ya aşık olduktan sonra söz konusu olmuştu; ikisinin ilişkisi baladlarda pek ünlüydü ve bu durum bir istisna olarak kaydedilmişti.

Tabii bu onları aşırı derecede kısıtlamayabilir; çünkü sıradan soyguncununki gibi haidukun hayatı da mevsimlere dayanıyordu. Dalmaçya Morlackları'ndan bir 18. yüzyıl Almanı şöyle yazmıştı: "Onların bir atasözü vardır: 'Jurwew dance, aiducki sastance', gel, Aziz George günü gel, kalkın haiduklar ve toplanın (çünkü o zaman yeşil yapraklar ve birçok yolcu sayesinde soygunlar daha kolay yapılır)."[39] Bulgar haiduklar, 14-27 Eylül tarihinden gelecek baharın Aziz George gününe kadar silahlarını gömerlerdi. Köylülerden başka soyulacak kimsenin bulunmadığı kış zamanı haiduklar ne yapabilirlerdi ki? İçlerinden en yiğit olanı dağdaki mağarasına erzak taşıyabilirdi, oysa kahramanlık şarkıları söyleyip, içki içerek kışı dost bir köyde geçirmek daha kolay olurdu ve eğer mevsim kötü geçmişse zengin köylülerin hizmetine girebilirlerdi. Zaten en iyi zamanda bile Makedonya ve Hersek'in tali yollarında soyulacak ne vardı ki? Ya da akrabalarına geri dönebilirlerdi; çünkü bazı dağlık bölgelerde "fertlerini haidukların arasına yollamayan birkaç büyük aile vardı."[40] Eğer yasadışı adamlar, "dürüst ve birlik halinde olan yoldaşlar çetesi"nden başka bağ tanımadan, katı, eril kardeşlik grupları biçiminde yaşamışlarsa, bu sadece sefer mevsimi için söz konusuydu.

Böylece ormanda, dağ mağaralarında veya geniş steplerde, vahşi ve özgür bir hayat yaşıyorlardı. "Bir adam boyu tüfekleri", kemerlerinde ikişer tabanca, yatağan ve "keskin frenk kılıcı" vardı; ceketleri işlemeli, omuz kayışlarıysa altın kaplamalı ve çaprazdı; kalın bıyıkları vardı. Dost ve düşman arasında ödüllerinin şöhret olduğunun bilincindeydiler. Kahramanlığın mitolojisi ve baladların törenselliği, onları tipler haline getirmişti. Novak ile oğulları Grujo ve Radivoj, Ço-

ban Mihat, Sokollu Rado, Bujadin, İvan Visnic ve Luka Golowran hakkında 19. yüzyıl haidukları olmaları dışında ya çok az şey biliyoruz, ya da hiçbir şey bilmiyoruz. Çünkü onlar hakkında şarkı söyleyenler (kendileri dahil), halka, Bosnalı köylülerin ve çobanların hayatlarını anlatmak zorunda değillerdi. Kahramansı anonimliğin oluşturduğu bulut, ancak zaman zaman kaybolur ve o zaman haidukluk bir meslek olarak en azından kısmen tarihin ışığına kavuşur.

Bu duruma bir örnek, Strumica (Makedonya) yakınlarında, bir Türk Beyi'ne hizmet veren bir çobanın oğlu olan Voyvodo Korço'dur. Bir salgın hastalık sürüyü öldürmüştü ve Bey de babasını hapse atmıştı. Korço, Türk'ü tehdit etmek üzere dağa çıkmıştı ama boşunaydı; çünkü babası hapiste ölmüştü. Bir haiduk çetesinin başında olan Korço, daha sonra genç bir Türk soylusunu yakalamış, kollarını ve bacaklarını kırmış, başını kesip bir mızrağın ucunda Hıristiyan köylerinde teşhir etmişti. Bu olaydan sonra bir on yıl boyunca haidukluk yapmıştı. Daha sonra kendine bir katır almış, haiduk kıyafetini tüccar kıyafetiyle değiştirmiş ve yine bir on yıl boyunca en azından kahramanlık anıları dünyasından kaybolmuştu. Bu zamanın sonunda, 300 adamın (destanların yuvarlak sayılarını fazla kurcalamayalım) başında olduğu halde ortaya çıkmıştı. Bab-ı Ali'ye karşı olan ve vahşi *krdzali* birliklerini Sultan'ın daha sadık hizmetkârları üzerine yollayan, ünlü Pasvan'ın (Osman Pasvanoğlu, Vidin Paşası, Müslüman, Bosnalı) hizmetine girmişti. Korço, Pasvan'ın hizmetinde uzun süre kalmamıştı. Gene başını alıp, sadece köle haiduklar ve şehirlerden nefret ettiği ve onlara güvenmediği için değil, şehir, babasının ölümüne neden olan Bey'i barındırdığı için de Strumica'ya saldırmış ve şehri ele geçirmişti. Bey'i öldürmüş ve halkı katletmişti. Sonra Vidin'e dönmüştü. Bundan sonra tarih veya efsane onun izini kaybetmektedir. Korço'nun sonu bilinmez. *Krdzali* yağmaları dönemi, yaklaşık 1790'lar ve 1800'ler arasında olduğuna göre, ne zaman haidukluk yaptığı aşağı yukarı söylenebilir. Panayot Hitov onun hikâyesini anlatır.

Onların varlığı, Korço'nun hikâyesini haklı çıkarıyordu. Bu, hikâye, baskının evrensel olmadığını ve öç alınmasının mümkün olduğunu kanıtlamıştı. Böylelikle haidukların

vatanlarındaki köylüler ve çobanlar, kendilerini onlarla özdeşleştiriyordu. Baskı yapanları devirmeye çalışmak bir yana, haidukların bütün zamanlarını savaşmakla geçirdiklerini düşünmemeliyiz. Özgür adamlardan veya herhangi bir idarenin erişemeyeceği serserilerden oluşan çetelerin varlığı bile yeterli bir başarıydı. Gururla Agrapha ("yazılmamış"; çünkü buralarda vergi için gerekli olan nüfus sayımını kimse yapamamıştı) diye anılan Yunan dağları, yasada olmasa da pratikte bağımsızdılar. Yani haiduklar yağmalarlardı. Mesleklerinin doğası gereği Türklerle (veya otoriteyi temsil eden başkalarıyla) savaşmak zorundaydılar; çünkü yolculuk sırasında eşyaları korumak otoritenin işiydi. Türkler kafir köpekler ve iyi Hıristiyanlara baskı yapan adamlar olduğu için (veya belki de savaşçılar, kendi cesaretlerini artıran tehlikeli düşmanlarla savaşınca daha bir kahraman kesildikleri için), haiduklar onları özel bir zevkle öldürürdü. Ancak kendi başlarına bırakıldıklarında (örneğin) Balkan haiduklarının, topraklarını Türk boyunduruğundan kurtarmak için girişimde bulunduklarına veya bunu yapma kapasitesine sahip olduklarına ilişkin hiçbir kanıta rastlanmaz.

Tabii halk ve otoriteler için güç ve bunalımlı olan dönemlerde, haiduk ve haiduk çetesi sayısında bir artış olurdu; haiduk eylemleri çoğalır ve daha cüretli hale gelirdi. Böyle zamanlarda hükümetin haydutluğu bastırmak için verdiği emirler daha otoriter, yerel idarecilerin mazeretleri daha acı ve yürekten, halkın ruh hali ise daha gergin olurdu. Geriye dönüp baktığımızda, sadece gerçek devrimden önce geldikleri için devrimin selefleri olduğunu gördüğümüz sıradan haydutluk salgınlarının aksine, haiduklar sadece huzursuzluk belirtileri değil, halk tarafından da kabul edildiği gibi potansiyel kurtarıcı güçlerdi. Eğer zamanı gelmişse, Liang Shan Po dağında (ünlü *Su Kenarı* romanında geçen "barınak" yeri), Çinli haydutlara ait olan "kurtarılmış alan" büyüyüp, bir yöre, bölge ve cennet hükümdarlığını devirecek bir gücün çekirdeği olurdu. Bir yandan, devlet ve serflik arasındaki hareketli cephede bulunan yasadışı adamlar, yağmacılar ve Kazaklardan oluşan gezici çeteler; diğer yandan açık alanlar ve özgürlük, Volga boyunca dalgalanan dev köylü ayaklanmalarını yönetmek ve harekete geçirmek için birleş-

miştir. Bu ayaklanmaların başında, ya Kazak halkının bir temsilcisi ya da sahte Çar'a karşı gerçek Çar'ın savunucusu bulunuyordu. Javalı köylüler, Modjopait prensliğinin kurucusu olan, soyguncu Ken Angrok'un hikâyesini büyük bir ilgiyle dinlerlerdi. Eğer belirtiler hayırlı, mısırın olgunlaşması için gereken yüz gün geçmiş ve zaman da doğru ise, hep beklenilen ama hiç gerçekleşmemiş olan bin yıllık özgürlük, belki de başlamak üzeredir. Haydutluk, köylü ayaklanması veya devrimiyle birleşir. Ceketleri içinde parlak silahları ve donanımlarıyla korkunç görünen haiduklar, bu ayaklanma veya devrimin askerleri olabilirler.

Ancak haydutun köylü devrimindeki rolünü incelemeden önce, onu, varolan toplumun sınırları içinde barındıran ekonomik ve politik etkenlere göz atmamız gerekir.

6
Haydutluğun Ekonomi Ve Politikası

Ne gariptir, sürekli bir gözlem ve soruşturmanın sonuçları şu gerçekte birleşir: Bütün haydutlar mülksüz ve işsizdir. Sahip oldukları şeyler kişiseldir ve düşüncesizce atıldıkları maceraların sonucunda elde edilmiştir.

J. Usang Ly, **Çin'de Haydut Sayısındaki Artışın Ekonomik Değerlendirmesi** Journal of Race Development 8, 1917-18, sayfa 370

Soyguncu çetesi, yoksulun elini ayağını bağlayan toplumsal düzeninin dışındadır, bir uyruklar topluluğu değil, özgür insanlardan oluşan bir tür kardeşlik kurumudur. Gene de toplum dışında kalamaz. Gereksinimleri ve etkinlikleri, bizzat varlığı, onu, sıradan ekonomik, toplumsal ve politik sistem ile ilişki kurmaya zorlar. Haydutluğun bu özelliği, normalde gözlemciler tarafından göz ardı edilir, ancak kısaca bir göz atmayı gerektirecek kadar da önemlidir.

İlk olarak, haydutluğun ekonomisini gözden geçirelim. Soyguncular karınlarını doyurmak, kendilerine silah ve cephane sağlamak zorundadırlar. Ya çaldıkları parayı harcayacak ya da elde ettikleri ganimetleri satacaklardır. En basit örnekte bile, yöredeki köylü ya da çobanların tükettiği miktardan - o yörede üretilen yiyecek, içecek ve giyecek- daha fazlasına pek ihtiyaç duymadıkları ve üstelik bunu, sıradan insanın emeğine gerek kalmadan elde edebildikleri zaman bununla yetindikleri doğrudur. Brezilyalı bir toprak sahibi "hiç kimse onlardan bir şey esirgemez" demişti. "Esirgemek aptallık olurdu. Halk onlara yiyecek, giyecek, sigara ve içki

verir. Para ne işlerine yarayacak ki? Onunla ne yapabilirler? Bir tek polise rüşvet verirler."[41] Ancak bildiğimiz haydutların çoğu -çevrelerindeki köylüler için geçerli olmasa da- bir para ekonomisi ile iç içe yaşar. "Beş sıra altın kaplama düğmesi olan paltolarını", silahlarını, fişeklerini, Sırp haiduklarının ve Yunan klephtlerin pek övündükleri o 'yaldız saplı, kakma kılıçlarını' nereden ve nasıl bulurlar?*

Çalıntı sığırları ve seyahat etmekte olan tüccarın mallarını ne yaparlar? Haydutlar bunları alıp satarlar. Aslında normalde, sıradan yerli köylülerden daha çok paraları oldu-

* Aşağıya aktardığımız polis tutanağı Lampiao'nun eşyalarına aittir :
Şapka: Ender rastlanan tipten, altı Solomon yıldızı ile süslenmiş. Deri çene kayışı, 46 cm uzunluğunda, değişik yerlerden gelme 50 altın düğme ile ve dalga geçmek için de: yaka ve kol düğmeleri, üzerine Anı, Arkadaşlık, Vatan Hasreti vs. gibi kelimeler kazınmış dikdörtgen levhalar, değerli taşlarla süslenmiş, içinde Santinha ismi yazılı bir alyans. Şapkanın önüne 4x22 cm ebatında deri bir şerit eklenmiş, üzerinde de süslemeler yer almaktadır. "Tanrı yardımcın olsun" yazılı 2 madalyon; iki İngiliz altını; üzerinde imparator II. Pedro'nun resmi olan eski bir Brezilya altını; 1776 ve 1802'den kalma iki tane altın. Şapkanın arkasına da aynı ebatta bir deri şerit konmuş ve şöyle süslenmiş: 2 altın madalyon, klasik olarak işlenmiş küçük bir elmas, süslemeli olarak işlenmiş 4 elmas parçası.
Silalı: Brezilya ordusuna ait bir mavzer, 1908 modeli 314 numaralı, B serisinden. Fişeklik, imparatorluk Brezilyası'na ait 7 gümüş kron ve beyaz metalden 5 disk ile süslenmiştir. Emniyet mandalı kırık ve bir alüminyum parçasıyla tutturulmuş.
Bıçak: Çelik, 67 cm uzunluğunda. Kabza üç altın halka ile süslenmiş. Keskin kısmında kurşun izleri var. Kın, nikel kaplı deriden yapılmış ve üzerinde kurşun deliği var.
Fişek torbası: Deri, süslemeli, Mavzer ve eski model tüfek için 121 devir kapasiteli. Gümüş zincir ile düdük bağlanmış. Sol tarafta kurşun delikleri var.
Kumanya torbaları: 2 adet, işlemeli. İşlemeler canlı renklerle ve zevkle yapılmış. Bir tanesi, ikisi altın, biri gümüş olmak üzere üç düğme ile kapanıyor; diğerinin ise sadece bir gümüş düğmesi var. Saplarında saf gümüşten dokuz düğme var.
Boyun bağı: Kırmızı ipek, işlemeli.
Tabanca: Parabellum no. 97, 1918 model, meşin kılıf, siyah cilalı, çok yıpranmış.
Sandalet: Sertao'da genellikle giyilen tipte bir çift, ancak kalitesi ve cilası mükemmel.
Ceket: Mavi, kollarında subaylara özgü üç sıra şerit var.
Örtüler: İki adet, Amerikan bezi -pamuklu karışımı-, çizgili,
(Haydut Lampiao'nun eşyalarının 1938 yılında Bahia polisi tarafından düzenlenmiş kaydı. M. T. Pereira de Queiroz, Os Cangaçeiros. s.9-10)

ğu için, yaptıkları harcamalar, yerel dükkan sahipleri, hancı ve diğerleri aracılığıyla kırsal toplumun ticaretle uğraşan orta sınıfına yeniden dağıtılarak yerel ekonominin modern sektöründe önemli bir ögeyi oluşturur; haydutlar yerli zenginlerin tersine, paralarının çoğunu bulundukları bölgede harcadıkları ve pazarlık edemeyecek kadar gururlu ve bonkör oldukları için paranın yeniden dağılımı fiilen artar. 1930'da şöyle denirdi: "Tüccar, mallarını Lampiao'ya normal fiyatının üç katına satar".

Bütün bunlar, haydutların, onları yalnızca yerel ekonominin geri kalan kısmına değil, daha geniş ticaret ağlarına bağlayacak aracılara ihtiyaç duydukları anlamına gelir. Pancho Villa gibi onların da, dağın ötesinde, uygunsuz sorular sormadan çiftlik hayvanlarını alacak ya da satışını ayarlayacak en azından bir tane dost *haciendalarının* olması gerekir. Tunuslu yarı göçebeler gibi onlar da, yerleşik aracılar, köy hancıları veya tüccarlar aracılığıyla çaldıkları sığırları bir ödül karşılığında geri vermek gibi düzenlemeleri kurumsallaştırabilirler. Bu aracılar, kurbana, ilgili herkesin çok iyi anlayabileceği bir dille, kayıp hayvanları 'bulmuş' olan ve onları tekrar sahibine vermek isteyen birisini tanıdıklarını söylemek üzere yaklaşırlar. Hint dakoyit gruplarının çoğu gibi onlar da daha ihtiraslı seferler için gereken parayı, yaşadıkları yerdeki tefeci ve tüccarlardan edinebilir ya da zengin bir kervanı soyabilirler. Haydutların, transit ulaşım soygunu konusunda uzmanlaştıkları yerlerde-ana ticaret ve ulaşım yollarına yakın olma şansına sahip bütün mantıklı haydutlar gibi- gelmekte olan yük ve konvoylar hakkında bilgiye ihtiyaçları vardır. Yerel talebin söz konusu olmadığı mallardan oluşan ganimetlerini satmak için de bir mekanizma kurmaları şartır. Tabii adam kaçırıp fidye isteyenler için de aracılar gerekmektedir.

Bu nedenle haydutları yalnızca ormanda geyik kızartan doğa çocukları olarak düşünmek yanlıştır. Başarılı bir haydut şefi, en azından küçük bir toprak sahibi veya işleri yolunda giden bir çiftci kadar, pazar ve daha geniş ekonomik dünya ile ilişki içindedir. Aslında, ekonomik açıdan geri kalmış bölgelerde, mesleği onu seyahat eden, veya alıp satanların mesleğine yakınlaştırır. Balkan sığır veya domuz

tüccarları arasında haydut lideri olanların sayısı pekâlâ artabilirdi. Tıpkı endüstri öncesi günlerdeki tüccar kaptanların izinli ya da meşru korsanlar olmak üzere hükümetteki iyi mevkileri kullanmadıkları zaman bile korsanlığa bulaşmış olmaları gibi. Balkan özgürlük tarihi, Sırbistan'daki Black George veya Yunanistan'daki Kolokotrones gibi çete lideri ünvanını taşıyan kahraman sığır tüccarlarına yabancı değildir. Balkan haydutluk tarihi ise, daha önce de gördüğümüz gibi, uğur getirmesi için 'tüccar elbisesi giyen' ve ticaret yapan haiduklara yabancı değildir. Korsika ya da Sicilya içlerindeki kırsal kesim kabadayılarının, uluslararası uyuşturucu trafiğinin ve lüks otel inşaatının sağladığı ekonomik fırsatların farkında olan Mafya işadamları ve girişimcilerine dönüşmelerini hayretle karşılıyoruz. Ancak çoğunun yaptığı ilk iş olan sığır hırsızlığı, köylünün ekonomik ufkunu genişleten bir faaliyettir ya da en azından, insanı kendisininkinden daha geniş ufukları olanlarla ilişkiye geçirir.

Gene de ekonomik açıdan haydut, çok ilginç bir kişilik sayılmaz. Ekonomik gelişmeyle ilgili kitaplarda bir iki dipnotta adı geçse de muhtemelen bundan daha fazlasına lâyık değildir. Haydut yerel sermaye birikimine katkıda bulunur. Bu birikim, cömertçe para harcayan kendi ellerinden çok , üzerinde asalak olarak yaşayanların ellerinde gerçekleşir. Transit ticaret yollarında soygun yapan haydutun yarattığı ekonomik etki, yabancılardan gelir sağlanan turistik gezinin etkisine benzetilebilir: Bu anlamda, Sardunya dağlarındaki haydutlar ile Ağa Han'ın Costa Smeraldası'nı geliştirenler arasında ekonomik açıdan benzerlik vardır.* Bu konuda söylenebileceklerin hepsi yaklaşık bu kadardır. Bu nedenle haydutun ekonomik ilişkilerinin asıl önemi farklıdır. Bu önem, ekonomik ilişkilerin haydutun kırsal toplum-

* Bu ikisi, çevre ekonomisi üzerindeki etkilerinin marjinalliği bakımından bile benzerlik taşırlar. Yerel ekonomi ve turistik bölgeler arasında özellikle büyük bir farkın olduğu yerlerde turistlerin getirdiği gelirin çoğu, yabancı para ile satın alınması gereken lüks deniz motoru, şampanya ve su kayağı gibi tüketim mallarını karşılamak için yeniden dışarı çıkmaktadır. Aynı biçimde kendi bölgesinden geçen tüccarları soyan, kazancı ile mücevher, cephane ve çarpıcı bir tarzda süslenmiş kılıçlar satın alan veya bütün gelirini başkentteki lüks hayata yatıran bir haydut şefi de bölgesinin gelirine ancak marjinal bir katkıda bulunmaktadır.

daki konumuna ışık tutmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü haydutun toplumsal konumuna ilişkin önemli gerçek, bu konumun belirsiz olmasıdır. Haydut bir yabancı, bir isyancıdır! Yoksulluğa atfedilen rolleri kabullenmeyi reddeden ve yoksulların ulaşabildiği biricik kaynaklar olan güç, cesaret, kurnazlık ve kararlılık sayesinde kendi özgürlüğünü kazanan yoksul bir adamdır. Bu durum onu yoksullara yakınlaştırır: O, onlardan biridir. İktidar, refah ve nüfuz hiyerarşisinin karşısındadır. O, onlardan biri değildir. Hiçbir şey köylü haydutu bir "centilmen" yapamaz; çünkü haydutların varolduğu toplumlarda, soylu ve kibar takımı asker kökenli değildir. Aynı zamanda haydut refah ve gücün ağına düşer; çünkü diğer köylülerin aksine o, refaha ulaşır ve güç uygular. O sürekli 'onlar'la birleşme sürecinde olan 'bizden biri'dir. Haydut olarak başarısı arttıkça, bir yandan yoksulların temsilcisi ve savunucusu olmayı, diğer yandan da zenginlere ait düzenin bir parçası olmayı daha iyi yürütür.

Kırsal toplumun tecrit edilmiş olması, buradaki ilişkilerin zayıflığı ve geçiciliği, bu ilişkilerin sürdürüldüğü mesafeler ve kırsal hayatın genel ilkelliği, haydutun bu farklı rollerini başarıyla birbirinden ayırmasını sağlar. Göçmenlerin yaşadığı kapalı gecekondu birimlerinde, haydutun karşılığı olan yerel gangster veya politik patron (ki o da bir bakıma zenginlere karşı yoksulları korur ve bazen zenginden aldığını yoksula verir) asi ve yasadışı adam olmaktan çok, işadamı sayılır. Resmi refah ve güç merkezleri (örneğin Belediye Meclisi) ile olan bağlantısı çok daha açıktır- belki de onun hakkındaki en açık bilgidir. Kırsal kesim haydutu görünürde düzenin bir hayli dışında olabilir. Haydutluk dışı dünya ile olan kişisel bağlantısı, akrabalık, yerel köy topluluğuna üyelik düzeyinde olabilir; yani haydut, köylülerin yaşadığı ve kibar takımının, hükümetin, vergi tahsildarlarının, yabancı işgalcilerin sadece periyodik saldırılar düzenlediği tamamen bağımsız bir alt-dünyaya aittir. Kimseye bağımlı olmayan özgür ve hareket halindeki silahlı bir çetenin lideri olarak refah ve güç merkezleri ile kurduğu ilişkiler, basitçe, bir egemen yapının diğerleri ile kurduğu ilişkiyi andırabilir. Bu ilişkinin haydutun konumu üzerindeki etkisi, İngiltere ile yaptığı ticaret görüşmelerinin, Castro Kübası'nın devrimci

statüsü üzerindeki etkisinden daha fazla değildir. Gene de haydut, kuralların ve sömürünün hüküm sürdüğü bir toplumda yaşamanın mantığından kolayca kaçamaz.

Haydutluğun temel gerçeği, iş bağlantılarına duyduğu ihtiyaçtan bağımsız olarak, onun silahlı bir güç odağı ve böylelikle de politik bir güç oluşturmasıdır. Birincisi, çete, yerel sistemin uzlaşmak zorunda olduğu bir şeydir. Toplum düzenini korumak üzere düzenli ve etkili bir mekanizmanın bulunmadığı yerde-bu neredeyse haydutluğun ortaya çıktığı yerin tanımıdır- korunmak için yetkililere başvurmanın pek bir anlamı yoktur; çünkü böyle bir başvuru, büyük olasılıkla etrafı yerel haydutlardan daha çok tahrip edecek olan güvenlik birliklerini beraberinde getirecektir.

1930'larda, Brezilyalı bir toprak sahibi şöyle demişti: "Polisle uğraşmaktansa haydutla uğraşmayı tercih ederim. Polisler, ücra yerlerde yaşayan bütün insanların haydutları koruduğu düşüncesi ile başkentten gelen bir grup 'köpek avcısı'dır. Haydutların bütün kaçış yollarını bildiğimizi zannederler. Yani asıl amaçları her ne pahasına olursa olsun itiraf ettirmektir... Bilmediğimizi söylediğimizde ise bizi döverler. Bildiklerimizi anlattığımızda gene döverler; çünkü bu da haydutlarla ilişkimiz olduğu anlamına gelir... Ücra yerlerde yaşayan insanın şansı yoktur...-Ya haydutlar?- Ha, haydutlar haydut gibi davranırlar. Bakın, onlara nasıl davranılması gerektiğini bilmelisiniz ki, sorun çıkarmasınlar. Gene de gerçekten kötü olan birkaç delikanlıyı bir kenara bırakırsak, polis peşlerinde olmadığı sürece bir zararları yoktur."[42]

Bu tür bölgelerde bulunan tecrit edilmiş malikaneler, haydutlarla diplomatik ilişkilerin nasıl kurulacağını çoktan öğrenmişlerdir. İyi ailelerden gelen hanımlar, anılarında henüz çocukken, bir grup silahlı adam, ev sahibi tarafından kibarlık ve misafirperverlikle karşılanıp, aynı kibarlık ve karşılıklı saygı sözleri ile gizemli yoluna uğurlanmak üzere, akşam vakti çiftliğe geldiğinde, nasıl ayak altından çekildiklerini anlatırlar. Daha başka ne yapabilirlerdi ki?

Herkes, büyük ve yerleşik olan çetelerle uzlaşmak zorundadır. Bu da haydutların belli bir noktaya kadar, varolan topluma entegre oldukları anlamına gelir. Tabii ki ideal olan, yasak bölgede avlananların avlanma bölgesinde res-

men bekçilik görevine getirilmesidir ki, bu, hiç de az rastlanan bir olay değildir. Korsanlık yerine toprak beylerinin arazi ve çıkarlarını korumaları için, Kazaklara toprak beyi ya da Çar tarafından toprak ve imtiyazlar verilmiştir. Badhak dakoyitlerinin şeflerinden olan Gajraj "maymun oynatıcılığı mesleğinden Gwalior'un Robin Hood'luğuna terfi etmiştir." 1830'larda çevresinde öyle bir korku yaratmıştı ki, Durbar ona, Çambal nehrine inen geçitleri ve feribotları koruma görevi vermiş, o da bu görevi son derece kârlı bir biçimde yürütmüştü. Orta Hindistan'daki bir başka ünlü "soyguncu kabile" olan Minalar, Alwar'daki terörün kaynağı idiler; ancak hazine kervanlarına eşlik etme görevi karşılığında ranttan muaf tutulmuş topraklar elde ederlerdi ve Raca'ya olan bağlılıkları ile tanınırlardı. Sicilya'da olduğu gibi, Hindistan'da da köy ve tarla ile ilgili meslekler ya da sığır çobanlığı ile haydutluk mesleği arasında karşılıklı değişmeler sık sık olurdu. Bombay eyaletinde küçük bir dakoyit topluluğu olan Ramosilere köyleri korumaları karşılığında toprak, çeşitli ek gelir ve bütün yolculardan para toplama hakkı verilmişti. Kontrolsüz haydutluğa karşı bu tür düzenlemelerden daha iyi bir önlem düşünülebilir mi?43

Bu tür düzenlemeler yasallaştırılmış olsun ya da olmasın, haydutluğun hüküm sürdüğü yerlerde oturanlar, genelde başka bir seçeneğe sahip değildirler. Görevlerini sakin ve olaysız sürdürmek isteyen-hangisi istemez ki- yerel görevliler onlarla teması ve mantıklı bir ilişkiyi yürüteceklerdir, yoksa bir bölgenin adını kötüye çıkaran ve üst düzey görevlilerin astlarını küçük görmelerine yol açan, acı dolu yerel olayları yaşama riskini göze alacaklardır. Bu, haydutların gerçekten istila ettikleri yerlerde, haydutluğa karşı yürütülen kampanyaların neden çoğunlukla dışarıdan getirilen özel güçlerle yürütüldüğünü açıklar. Yerel tüccarlar, sürekli karışıklık haline karşı işlerini garantiye almak için, kendi düzenlemelerini getirirler. Bölgede üsleri bulunan askerler ve -hatta polis- haydutlarla zımni ya da açık anlaşma yoluyla suç oranını başkentin dikkatini çekmeyecek bir düzeyde tutmayı tercih ederler. Bu da haydutluğun meydanı boş bulmasına yol açar, çünkü sanayi öncesi dönemde, merkezi hükümet, kendi özel çıkarları söz konusu olmadığı sürece, kırsal

toplumun derinliklerine çok fazla inmez.

Ancak, servet ve otorite sahibi kimseler, haydutlarla uzlaşmaya zorunlu olmaktan öte, birçok kırsal toplumda bundan belirli bir çıkar da sağlarlar. Kapitalizm öncesi dönemde toprak sahiplerince yönetilen yerlerde uygulanan politika, önde gelen yerli aileler ile bunların takipçileri ve çalışanları arasındaki rekabeti ve ilişkileri doğurur. Böyle bir ailenin gücü ve etkisi, son tahlilde çalıştırdığı adam sayısına dayanır. Onları koruması karşılığında kendisine, prestijinin ve dolayısıyla da ittifak kurma kapasitesinin- savaşma, oy verme veya yerel gücü belirleyen diğer her şey- ölçütü olan bağlılık ve bağımlılık hizmetleri sunulur. Söz konusu bölge daha geri, yüksek otoriteler de daha uzak, zayıf ve ilgisiz olduğu sürece, bir kodamanın veya centilmenin "kendi" halkını seferber edebilme kapasitesi, yerel politika- ya da devlet politikasındaki yerel etki- içerisinde daha da büyüyecektir. Eğer yerel politika hesabında yeterli sayıda kılıç, silah veya oy çıkartabiliyorsa, çok zengin olması gerekmez; çünkü servet, verimli ve ekonomik açıdan ileri bölgelerde geçerlidir. Tabii servet, daha çok sayıda taraftar kazanmaya yarar; ancak bu yalnızca, bir soylunun statüsünü ve patronluk gücünü göstermek üzere bolca ve gösterişle dağıtılmış olan bir servet için söz konusudur. Diğer taraftan, büyük ve korku duyan bir taraftar kitlesi, bir insanın mülk ve para kazanmasında matematiksel bir kafadan daha çok işe yarar; ancak böyle bir politikanın güttüğü amaç sermaye değil, aile nüfuzu kazanmaktır. Aslında servet arayışı, aile çıkarı arayışından ayrıldığında ve ondan üstün bir duruma geldiğinde bu politika türü de çöker.

Bu, haydutluk için ideal bir durumdur. Haydutlara doğal bir talep yaratır ve onlara politik bir önem kazandırır. Çünkü haydutlar, bir beyin veya kodamanın himayesini kabul etmeye ikna olurlarsa, hem onun prestijini artıran, hem de gerekli zamanlarda savaş ve oy toplama gücüne katkıda bulunan yerel, bağımsız, silahlı adam kaynağı durumundadırlar (Dahası, soylulara ait hizmetlilerin işleri, potansiyel veya gerçek bireysel haydutlar için uygun istihdam olanağı sağlar). Akıllı bir haydut şefi, yalnızca, gerçekten koruma altına almayı garanti edebilen, hakim bir yerel hizibe bağlı ol-

maya bakacaktır. Ancak himaye altına girmeyi kabul etmese bile, çoğu yerel patronun ona potansiyel müttefik ve dolayısıyla da iyi geçinilecek biri gözüyle bakacağından emin olabilir. 1940'a kadarki Kuzeydoğu Brezilya'nın taşrası gibi etkili merkezi otoriteden uzak olan bölgelerde ünlü çetelerin şaşılacak uzunlukta yaşaması işte bu nedenden ötürüdür: Lampiao neredeyse 20 yıl ayakta kalmıştı. Fakat o zamanlar, Lampiao, böyle bir politik durumu, çok güçlü bir birlik kurmak için kullanmıştı; öyle ki bu birlik, yalnızca taşradaki herhangi bir "albaya" potansiyel takviye oluşturmaktan çok, kendine ait bir iktidarı kurmaya yarayacaktı.

Brezilya Komünist Partisi'nin liderliğine yükselmek üzere olan bir devrimci asker tarafından yönetilen bir gerilla grubu olan Prestes kolu,1926'da iç bölgenin diğer yerlerinde gerçekleştirdiği iki yıllık hareketli operasyonlardan sonra kuzeydoğuya varmıştı. Federal Hükümet, nüfuzu kendisini o eyaletin etkili politik lideri yapmış olan -bunun nedeni kısmen, bir Mesih'in, inananların, Prestes ve adamlarının sosyal devrimci kışkırtmalarına karşı bağışıklık kazanmasını sağlayabilmesiydi- Ceara Mesihi, Padre Cicero'dan yardım istemişti. Fiyefinde federal birliklerin bulunmasından hiç de heyecan duymayan Padre Cicero (kendi adamlarının, hükümetin "haydutlar" diye adlandırdıklarına karşı koymaya hazır olmadığını ve Prestes kolunun da inananlara antisosyal gözükmediğini belirtmişti) önerilen çözümü kabul etmişti. Lampiao, Cicero'nun Kudüsü olan Juàzeiro'ya davet edilmiş, onurlandırıcı bir biçimde karşılanmıştı; bölgedeki en eski federal görevli tarafından (tarım bakanlığından bir müfettiş) kendisine bir tüfek ve her adamı için de 300 devriye ile birlikte yüzbaşılık rütbesi verilmiş ve asileri soyması söylenmişti.* Büyük haydut, aniden yasal bir statü kazanmasına çok sevinmişti. Ancak dost bir "albay", Prestes gittikten sonra komisyonun kesinlikle geçersiz olacağını iddia edip geçmiş suçlarının kefaletini üstüne almayı reddedecek bir hükümete alet olduğu konusunda onu uyarmıştı. Bu akıl yürütme, Lampiao'yu ikna etmişe benziyor çünkü Prestes'i izlemeyi hemen bırakmıştı. Ücra yerlerde yaşayanlarla hiç

* Bu olay,daha önce adı geçen Lampiao'ya romanslarda yer ayrılmasının başlangıcıdır. Bkz. O. Anselmo, *Padre Cicero* (Rio 1968) s.528-36.

kuşkusuz aynı duyguyu paylaşıyordu: Insan, silahlı adamlardan oluşan çetelerle anlaşabilirdi, ancak, devleti hem tartması daha güç hem de tehlikeliydi.

Bu kadar elverişli bir politik durumdan yararlanamayan haydutlar, bir tek sosyal açıdan asilik ünvanına- bu, o kadar belirgindi ki, herhangi bir toprak sahibi ve soylu onları ölü görmeyi tercih ederdi- sahip olanlardı. Bu tür çeteler hiçbir zaman fazla olmamıştır ve köylü haydutların servet ve nüfuz sahibi kişilerle ilişki kurabilmelerindeki rahatlık sayesinde de sayıları az tutulmuştur.

Dahası, bu tür kırsal toplumlarda yürütülen politikanın yapısı, haydutluğa bir başka ve belki de daha korku dolu bir takviye sağlıyordu. Eğer nüfuz sahibi aileler ya da hizipler onları korursa, yenik ya da düşman grupların silaha sarılmaktan başka çaresi kalmazdı, ki, bu da uç örneklerde çete lideri olmak anlamına geliyordu. Bu durumun sayısız örnekleri vardır. 1849-50'de *Ud Krallığı'nda Yolculuk*'ta Seeman, İmam Buksh gibi, "kendi şartlarıyla mülküne çekilmiş olmasına rağmen" çetesini ve yağma işini hâlâ devam ettirenlerin bir listesini vermektedir. Aynı şey Java'da kaçınılmaz değilse de olağandı. 16. ve 18. yüzyıllardaki Macgregor klanı ve özellikle de en ünlü üyesi Rob Roy çok yerinde örneklerdir. Macgregorlar hep soyguncular klanı olarak kaldılar, çünkü düşmanları, onların kökünü kazımıştı (Gerçekten resmen ortadan kaldırılmışlardı ve adları da yasaklanmıştı). Rob Roy'un İskoçyalı Robin Hood ünvanı, aslında, kendisine haksızlık ettiğine inandığı başarılı bir kodaman olan Montrose Dükü'ne saldırmasından kaynaklanır. Bu yolla, yerel aristokrasi ya da aile politikasının "dışındakiler"in bu politikanın "içindekiler"e karşı silahlı direnişi, en azından yerel ve geçici olarak, yoksulların sömürenlere karşı duyduğu kızgınlığı tatmin edebilir; bu diğer politika türlerinde de görülen bir durumdur. Her durumda, toprak sahibi ailelerin savaşıp kan davası güttüğü, aile ittifakları kurup bunları iptal ettiği, silahlar aracılığıyla miras mücadelesi verdiği (güçlü olanlar, zayıf olanların kemiklerini kırarak servet ve nüfuz kazanırdı) yerlerde, hayalkırıklığına uğramışlar tarafından yönetilen savaşçı çetelerin etkinlik alanı, doğal olarak geniştir.

Bu nedenle kırsal toplumun haydutluğu besleyen politik yapısının haydutluk üzerinde iki etkisi vardır. Bu yapı, bir yandan haydutu besler, korur ve çoğaltır; diğer yandan ise, onları politik sistemle bütünleştirir. Merkezi devlet güçlerinin olmadığı ya da etkisiz olduğu ve bölgesel güç odaklarının dengeli ya da değişken olduğu yerlerde, her iki etki de büyük olasılıkla daha güçlü olur, tıpkı "feodal anarşi" koşullarında, sınır bölgelerinde, önemsiz prensliklerden oluşan değişken bir mozaik içinde ve tıpkı vahşi, ücra yerlerde olduğu gibi. Güçlü bir imparator, kral ya da baron kendi topraklarında kendi yasalarını uygular; kendi hesaplarına çalışan silahlı soyguncu çeteleri himaye altına almak yerine (ister toplum düzenini tehdit etsinler ya da yalnızca ticarete engel olup mülke zarar versinler) onları asar. İngiliz raca, Jaipurlu Racaların yaptığı gibi, hazinenin taşınmasına refakat etmek üzere dakoyit toplamaya çok az ihtiyaç duyardı. Sahip oldukları güç, servetin servet doğurmasına dayanan ve bu serveti (artık) bıçak ya da tabancayla biriktirmek zorunda olmayan kişiler, servetlerini korumak için gangsterlerden çok, polisi görevlendirirler. Amerikan kapitalizminin vahşi dönemine ait "soyguncu baronlar" kendi hesaplarına çalışan silahlı adamların değil, Pinkertonların servetini kazanmışlardı. Gangster çeteleriyle uzlaşmak zorunda olan, küçük ve güçsüz iş sektörü ve emek ya da belediye politikasıydı. Dahası, ekonomik gelişmeyle birlikte, zenginlerin ve güçlülerin, haydutları iktidar oyunundaki faktörlerden biri olarak görmekten çok, mülkü tehdit eden ve ezilmesi gereken kişiler olarak görme olasılığı giderek artmıştır.

Böyle koşullar altında, haydutlar, her "saygın" adamı karşılarına alan sürekli serseriler haline gelirler. Belki de bu aşamada, haydutluğun anti-mitolojisi başlar. Soyguncu, kahramanın zıttıdır; "kutsal olan her şeyi kirletmeye, öldürmeye, talan etmeye, yakmaya, Tanrı'nın isteklerini ve devletin yasalarını çiğnemeye hazır" olan -18. yüzyıl sonundaki Rus soylularının kullandığı terminolojiyle - "insan biçimindeki bir hayvan"dır[44] (En azından Rusya'da, insanlığın olumsuzlaması olan haydut mitinin, halk şarkısı ve halk epiğinin, kahramanlığa ilişkin mitinden çok daha geç ortaya çıktığı kesin gibidir). Haydutluğu politik hayata entegre etme me-

kanizması ortadan kalkar. Soyguncu, artık toplumun yalnızca bir kesimine (yoksullara ve ezilmişlere) aittir. Ne köylünün toprak beyine, geleneksel toplumun modernliğe, marjinal ya da azınlıktaki grupların daha geniş bir idare biçimine entegre edilmelerine karşı yaptığı ayaklanmalara, ne de "dürüst" ve saygın dünyaya sürekli askıntı olan "sahtekâr" ya da yeraltındaki dünyaya dahil olabilir.* Ancak bu bile, artık dağ, orman ve anayollardaki hayat için daha az alan sağlar. Jesse James'in mirasçıları Bonnie ve Clyde, 1930'ların tipik suçluları değillerdi; onlar, tarih içinde birer geriye dönüşü ifade ediyorlardı. Gerçekten modern olan zorbanın kırsal hayata en çok yaklaştığı nokta, şehirde işlediği suç sayesinde edindiği kır evinde bulunan barbeküsüdür.

* İstisnai durumlarda, Sicilya ya da ABD'deki göçmen gettolarında olduğu gibi, yeni bir burjuvaziye de katılabilir.

7
Haydutlar ve Devrim

Flagellum Dei et commissarius missus a Deo contra usurarios et detinentes pecunias otiosas.

(Tefecilere ve verimsiz zenginliğin sahiplerine karşı Tanrı'nın gazabı ve Tanrı'nın elçisi)

1590'ların Napolili haydut şefi Marco Sciarra kendisini böyle tanımlamaktadır.

(J.Delumeau, **16.Yüzyılın İkinci Yarısında Roma'nın Ekonomik ve Sosyal Yaşamı**, Cilt II, s. 557)

Bu aşamada haydut, suçlu ya da devrimci olmak arasında bir seçim yapmak zorundadır. Devrimi seçerse ne olur? Ayaklanmanın habercisi ya da onun doğma koşullarının potansiyel hazırlayıcısı olmasa da, bir tür toplumsal karşı çıkma fenomeni olan, sosyal haydutluğun devrime karşı eğilimi olduğunu daha önce de görmüştük. Sosyal haydutluk bu bağlamda, daha önce karşılaştırma fırsatını bulduğumuz, suça ait sıradan yeraltı dünyasından kesinlikle ayırılır. Yeraltı dünyası (isminden de anlaşıldığı gibi) "namuslu" dünyanın -kendi deyimi ile " sahtekâr" dünyanın- değerlerini tersyüz ederek varolan, öte yandan da bu dünya ile parazit bir ilişki içinde olan bir anti-toplumdur. Devrimci bir dünya da "namuslu" bir dünyadır; anti-sosyal suçluların bile vatanseverlik ve devrim heyecanına kapıldığı, kıyametin yaklaştığı anlar bunun dışında tutulabilir. Bu nedenle gerçek yeraltı dünyası için, devrimler, ender rastlanan suç işleme fırsatlarından başka bir şey değildir. Fahişelerin, 1871'de ateşli Ko-

mün taraftarı olmalarına rağmen -kaldı ki, onlar bir sınıf olarak suçlulardan çok sömürü kurbanlarıdır- gelişmekte olan Paris yeraltı dünyasının, 18. ve 19. yüzyıl Fransız Devrimleri'ne devrimci militan veya sempatizan yetiştirdiğine ilişkin bir kanıt yoktur. 1790'lı yıllarda Fransa ve Ren Bölgesini istila eden suçlu haydut çeteleri devrimci olgular değil, toplumsal düzensizliğin belirtileriydiler. Özellikle şehirlerin bazı semtlerinde *classe dangereuses* (tehlikeli sınıflar) ile *classe laborieuses*'ün (emekçi sınıflar) birbirine karıştırıldığı durumlarda ve otoritelerin, asi ve devrimcilere suçlu ve yasadışı muamelesi yapması nedeniyle yeraltı dünyası, devrimler tarihine geçer, ama, temelde bu iki sınıf arasında açık bir ayrım vardır.

Diğer yandan haydutlar yasadışı adamlar ve asiler olarak köylü dünyasındaki devrimci dalgalanmaya karşı duyarlılıklarını korurken, köylü dünyasının değerlerini ve arzularını da paylaşırlar. Özgürlüklerini kazanmış insanlar olarak, normalde bu hareketsiz ve edilgen kitleyi aşağılayabilirler; ancak devrim dönemlerinde kitlenin bu edilgenliği ortadan kalkar. Çok sayıda köylü, haydut olur. 16. ve 17. yüzyıl Ukrayna ayaklanmaları sırasında köylüler kendilerini Kazak ilan etmişlerdi. 1860-61'de haydut çetelerine benzeyen köylü gerilla birlikleri kurulmuştur: Yerel liderler kendilerini, dağılmış Bourbon askerleri, kaçaklar veya askerlik hizmetini yapmak istemeyenler, hapishane kaçakları, Garibaldi'nin özgürlük hareketi sırasında toplumsal protesto eylemlerinin zulmüne uğramaktan korkan insanlar, özgürlük, kin ve ganimet, veya hepsinin birden peşinde olan köylü ve dağ adamlarının kitlesel akınları ile karşı karşıya bulmuşlardır. Bilinen yasadışı çeteler gibi, bu birlikler de önceleri, adam topladıkları yerleşim yerlerinin çevresinde oluşturulmaya çalışılmış, çevredeki bir dağ veya ormanda karargâhlarını kurmuş ve sıradan haydutlarınkinden pek farklı olmayan eylemlerle operasyonlara başlamışladır. Şimdi artık sadece toplumsal ortam değişmişti. Boyun eğmeyen azınlık, şimdi çoğunluğun seferberliğine katılmıştı. Kısaca, Endonezya üstüne uzman olan bir Hollandalı'nın dediği gibi, böyle zamanlarda "soyguncu çetesi diğer gruplarla ilişkiye girer ve kendini bu kisve altında tanımlar, daha dürüst ideallerle yola

çıkan gruplar da giderek haydut karakterine bürünürler."[45]

Türklerin hizmetindeki bir Avusturyalı memur, Bosna'daki bu tür bir köylü seferberliğinin başlangıç aşamasının mükemmel bir tanımını yapmıştır. Bu seferberlik, ilk başta sadece aşar vergisi konusunda çetin bir mücadele gibi gözüküyordu. Daha sonra Hıristiyan Lukovac köylüleri ve diğer köyler birleşip, evlerini terk ederek Trusina Planina Dağı'na çıkarken Gabela ve Ravno köylüleri de işi bırakıp mitingler düzenlemişlerdi. Görüşmeler sürerken, silahlı Hıristiyanlardan oluşan bir çete, Nevesinye yakınlarındaki Mostar'dan gelen bir kervana saldırmış ve yedi Müslüman sürücüyü öldürmüştü. Bunun üzerine Türkler, Bosna'yla ilişkilerini kesmişlerdi. Bu aşamada Nevesinye köylüleri silahlanıp dağa çıkmışlar ve alarm ateşi yakmışlardı. Ravno ve Gabela köylüleri de silahlanmıştı. Büyük bir başkaldırının patlak vermek üzere olduğu kesindi. Aslında bu, burada ilgi alanımıza girmeyen 1870'lerdeki Balkan savaşlarını başlatan, Bosna ve Hersek'in Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmasına yol açan, bir dizi önemli uluslararası sonuçları olan bir ayaklanmaydı.[46] Burada bizi ilgilendiren, böyle bir köylü devriminde kitlenin seferber olması ile yaygın haydut eyleminin oluşturduğu ilginç kombinasyondur.

Köylü bir haiduk geleneğinin ya da silahlı köylü yağmacılardan oluşan güçlü bağımsız toplulukların bulunduğu yerlerde, dar anlamıyla eskinin yadigarı veya gelecekteki özgürlüğün çekirdeği olarak kabul edilebilen haydutluk, bu tür ayaklanmalara daha farklı bir boyut kazandırabilir. Nitekim Saharanpur (Uttar-Pradeş, Hindistan)'da önemli bir azınlık olan Gujarlar'ın güçlü bir bağımsızlık veya "kargaşa ve kanunsuzluk" (İngiliz resmi makamlarının deyimiyle) gelenekleri vardı. Gujarların büyük Landhaura eyaleti, 1813'te bağımsızlığını kazanmıştı. 11 yıl sonra, kırlık yerlerde güç günler yaşanırken, Saharanpur'da "daha cesur ruhlu olanlar", açlıktan ölmeden önce yerli bir Gujar olan Kallua isminde bir haydut şefinin yönetiminde toplanıp, Ganj ırmağının her iki tarafında, *banyaları* (ticaret ve tefecilik yapan kast), yolcuları ve Dehra Dun sakinlerini soyarak haydutluk yapıyorlardı. Gazetteer'in gözlemine göre, "*dakoyitleri* harekete geçiren şey, sırf yağmalama isteğinden öte hakim otoritenin

kurallarının bağlamadığı eski yasadışı yaşam tarzına geri dönme isteğiydi. Kısacası silahlı çetelerin varlığı, yasanın çiğnenmesinden çok, ayaklanma anlamına geliyordu."[47]

Kallua, 40 köyü denetimi altında tutan önemli bir taluqdar* ve hayal kırıklığına uğramış kibar takımı ile birleşip polis karakollarına saldırmak, 200 bekçinin koruduğu bir hazineyi kaçırmak ve Bhagwanpur şehrini yağmalamak suretiyle, ayaklanmasını kısa sürede yaygınlaştırmıştı.Bunun üzerine kendisini Raca Kalyan Singh ilan etmiş ve saray usulü haraç toplamak üzere etrafa haberciler yollamıştı. Artık kendisine bağlı bin tane adamı vardı ve yabancı mandasını feshedeceğini açıklamıştı. "Saldırıyı kalenin dışında bekleme cüretkarlığını" gösterdiği için, 200 Gurkha'dan oluşan bir birliğe yenilmişti. Ayaklanma gelecek yıla sarkmış ("bir zorlu mevsim daha.. onlara yeni askerlerin katılmasını sağlamıştı") ve zamanla sona ermişti.

Krallıkta hak iddia etmesi beklenen ya da yasal bir yönetici statüsü üstlenerek devrimi yasallaştırmaya çalışan haydut şefi epey yaygındır. En korkunç örnekler belki de Rusya'nın haydut başları ve Atamanlarıdır. Rusya'da, her zaman korkunç rasboinikiyi, Tatarlar karşısında Kutsal Rus topraklarını savunanların yanında olan mucizevi kahramanlar olarak görme eğilimi vardı. Rasboinikiye (halkı tanıyan ve boyarlar ile kibar takımının kötü çarının yerini alacak olan) "dilencilerin çarı"nın olası temsilcileri olarak bakılmazdı. Aşağı Volga boyunca, 17. ve 18. yüzyıllarda gerçekleşen büyük köylü ayaklanmasını Kazaklar -Bulavin, Bolotnikov, Stenka Razin (halk şarkısı kahramanı)- çıkarmıştı; Kazaklar, o zamanlar özgür, köylü yağmacı topluluklarıydılar. Raca Kalyan Singh gibi imparatorluk beyanatı verirlerdi; adamları 1860'lardaki Güney İtalyalı haydutlar gibi yakıp yıkıyor, serflik ve boyun eğmeyi çağrıştıran yazılı belgeleri yok ediyorlardı; ancak bütün bunları yaparken, baskı araçlarını silip süpürmekten başka hiçbir şey planlamıyorlardı.

Haydutluğun, devrimci hareket haline gelmesi ve bu hareketi idare etmesi alışılmamış bir şeydir. Yukarıda da gördüğümüz gibi gerek teknik, gerekse ideolojik kısıtlama-

* Mirasla geçen arazilerin nezaretçisi. Hindistan'da bir talugdan (bölge) sorumlu memur (ç.n.).

lar, haydutların birkaç düzineden fazla adamın gerçekleşdiği anlık operasyonlardan daha fazlasını gerçekleştirmesini engelleyecek türdendir. Haydutluğun iç örgütlenmesi ise, bütün topluma uygulanabilecek bir model sunmamaktadır. Sürekli kendilerine ait olan oldukça büyük ve yapılaşmış topluluklar oluşturan ve yağmalama seferleri için önemli sayıda insanı bir araya getiren Kazaklar bile, büyük köylü ayaklanmalarına model değil sadece lider olmuşlardı; insanları Atamanlar olarak değil de, "halkın çarları" olarak seferber etmişlerdi. Bu nedenle haydutluğun, büyük bir seferberliğin parçası olarak savaşçı adam ve lider sağlaması dışında köylü devrimlerinde ikinci dereceden önem taşıması daha olasıdır. Devrim öncesinde haydutluk (Endonezya'da köylülerin huzursuzluğunu inceleyen uzman bir tarihçinin sözlerini kullanırsak) "içinde hem dini canlanmanın hem de ayaklanmanın kaynadığı bir kazan" olabilir.[48] Devrim patlak verdiğinde ise, haydutlar, binyıl inanışının coşkusuyla birleşebilmektedirler: "Rampak çeteleri, yerden mantar gibi bitiyordu ve bir Mehdi veya binyıl beklentisine saplanmış olan gezici halk grupları bu çeteleri hızla izliyordu". (Bu anlatılan Japonlar 1945 yenilgisinden sonra gerçekleşen Java hareketidir).[49] Beklenen mesih, karizmatik lider, "adil kral" ya da onun tahtına oynayan herhangi bir kişi ya da -Endonezya örneğimize dönersek- Sukarno'nun önderliğindeki kendilerini bu harekete bağlamış olan ulusal entelektüeller olmadığında, bu tür hareketler yatışma eğilimi gösterirler. Geriye yalnızca kır gerillalarının geri çekilme eylemleri kalır.

Gene de, haydutluk ve onun yoldaşı binyıl inanışına ilişkin coşku, seferberliğin doruğuna ulaştığı zaman, ayaklanmayı devlet kurucu ya da toplumu dönüştürücü bir hareket haline getirebilecek güçlerin ortaya çıkma olasılığı yarı yarıyadır. Siyasi rejimlerin, toplumun temel yapısını etkilemeyen iniş ve çıkışlarına alışık olan geleneksel toplumlarda, soylular, kibar takımı, hatta sivil ve resmi görevliler bile, bu tehditkâr değişimin göstergelerinin farkına varıp, otoritelerin değiştirilmesi için zamanın geldiğini düşünebilirler. Gezgin güçler ise taraf değiştirmeyi düşüneceklerdir. Tanrı katında güçlü olan yeni bir hanedanlık kurulduğunda, barışçıl insan-

lar zaman içinde umutla ve kuşkusuz hayal kırıklığıyla eski hayatlarına geri dönebilirler. Bu sırada haydutların sayısı azaltılır ve kâhinlere dua etmeyi sürdürmeleri söylenir. Ender olarak da, bir Mesih, geçıci bir Yeni Kudüs kurmak için ortaya çıkabilir. Çağdaş durumlarda ise devrimci hareketler ve örgütlenmeler ağır basacaktır. Ancak bu durumlarda da, haydut eylemciler zafer kazanıldıktan sonra eski hayat tarzının son savunucularına ve giderek umudunu yitiren direniş içindeki "karşı devrimcilere " katılmak üzere marjinal yasadışı hayata geri dönebilirler.

Sosyal haydutlar, içinde yaşadıkları eski ahlakçı dünyadan çok uzak olan modern devrimci hareketlerle nasıl olur da uzlaşırlar? Ulusal bağımsızlık hareketleri örneğinde bu, yanıtlaması daha kolay olan bir sorudur; zira bu hareketlerin istekleri, gerçekte arkaik politikalarla ortak noktaları az da olsa kolaylıkla bu politikaların anlayabileceği bir dille ifade edilebilmektedir. Haydutluğun çok fazla sorunla karşılaşmadan, bu tür hareketlere uygun düşmesi işte bundan ötürüdür: Giuliano hem Tanrıtanımaz komünistlerin sembolü olmuş hem de Sicilya'nın bağımsızlığını savunmuştur. İşgale karşı, kabile veya ulus düzeyinde sürdürülen ilkel direniş hareketleri, haydut gerillalar ile halkçı veya binyılcı mezhepçilik arasında tipik bir etkileşim doğurabilirler. Rus işgaline karşı büyük Şamil'in yaptığı direnişin, yerli Müslümanlar arasında Müridçiliğin gelişmesine dayandığı Kafkaslar'da Müridçilik ve diğer benzeri mezheplerin, 20. yüzyılın başında bile ünlü haydut ve vatansever Selim Han'a yardım ve dokunulmazlık sağladığı, ona ideolojik takviyede bulunduğu söylenir. Selim Han yanında her zaman Şamil'in bir portresini taşırdı. O dönemde Inguş dağlarında ortaya çıkan, biri kutsal savaş militanları, diğeri de silahsız pasif direnişçilerden oluşan ve her ikisi de eş derecede coşkulu, olasılıkla da Bektaşiler'den türemiş olan iki yeni mezhep, Selim Han'ı bir aziz olarak görüyordu.[50]

"Bizim insanlarımız" ile "yabancılar", kolonileştirilmişler ile koloniciler arasındaki çelişkinin farkına varmak için çok ince düşünmek gerekmez. 1848-49 Devrimleri'nin yenilgisinden sonra ünlü Rosza Sandor'un haydut-gerillalarını oluşturan Macaristan ovalarının köylüleri, galip

Avusturya rejiminin koyduğu zorunlu askerlik gibi sürpriz yasalar yüzünden ayaklanabilirlerdi (Asker olmaya veya asker olarak kalmaya karşı duyulan isteksizlik, yasadışı adam kaynağını oluşturur). Herhalde onlar, ulusçuluk anlayışları siyasetçilerinkinden çok farklı olabilmesine rağmen "ulusal haydut"tular. Tek başına 10.000 askere sahip olmasıyla ünlü, "Küba Kırlarının Kralı" Manuel Garcia, doğal olarak Küba bağımsızlığının babası Marti'ye para yollamıştı. Marti de bu parayı çoğu devrimcinin suçlulara duyduğu nefretle geri çevirmişti. Garcia 1895'te ihanete uğrayarak ölmüştü; çünkü devrimle kader birliği yapmak üzereydi. Küba'da hâlâ bu yüzden öldüğüne inanılır.

Bu nedenle ulusal kurtuluşa hizmet veren haydutlar oldukça yaygındır. Ancak ulusal kurtuluş hareketi, öğretmenlerin ve gazetecilerin yurda soktuğu bir yenilik olmaktan çok geleneksel toplumsal örgütlenmeden veya yabancılara karşı direnişten kaynaklandığında, bu tür haydutlar daha da yaygın olurlar. Kurtuluş hareketinde, klephtler, hiçbir zaman etkili idarenin bulunmadığı, az nüfuslu Yunan dağlarında, Bulgaristan'da olduğundan daha fazla rol oynamışlardı, ki Panayot Hitov gibi önde gelen haidukların ulusal amaca hizmet vermeye yönelmeleri önemli bir haberdi (Ancak o zamanlar, *armatoleler*in görevlendirilmesiyle Yunan dağlarına önemli ölçüde özerklik tanınmıştı: *Armatoleler*, resmi açıdan dağları Türk beylerine karşı koruyorlardı, fakat pratikte bu, sadece kendi işlerine gelince söz konusu oluyordu. Bugünün armatole başı, yarının klepht şefi olabilirdi veya tam tersi). Klephtlerin ulusal kurtuluşta ne rol oynadıkları ise ayrı bir konudur.

Haydutlar için, temelde yabancılara karşı olmayan modern, toplumsal ve siyasal devrimlere entegre olmak daha güçtür. Bunun nedeni, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik; toprak ve özgürlük; demokrasi ve komünizm sloganlarını anlamada, onlar için anlaşılır bir dille ifade edilmesi durumunda çekecekleri güçlük değildir. Aksine bu sloganlar, apaçık gerçekten başka bir şey değildir; önemli olan, bunları anlatmak için insanların doğru sözcükleri kullanmasıdır. Vahşi Kazak Surovkov -Isaac Babel ona Lenin'in konuşmasını *Pravda*'dan okurken- şöyle der: "Gerçek, herkesin yüreğini hop-

latır. Sorun, onun halkın içinden nasıl çıkartılacağındadır. Lenin, gerçeğin üstüne hemen atlıyor, tıpkı buğday didikleyen bir tavuk gibi." Oysa bu apaçık gerçekler, kasabalılarla, okumuş adamlarla, kibar takımıyla; Tanrı'ya ve çara karşı direnişle, yani normalde, geri kalmış köylülere düşman veya onlar için anlaşılmaz olan güçlerle ilgiliydi.

Gene de bir bağlantı kurabiliriz. Meksika Devrimi'nde büyük Pancho Villa, Madero'nun adamları tarafından askere alınmış ve devrim ordularının korkulan bir generali olmuştu. Belki de Batı dünyasındaki bütün profesyonel haydutlar arasında en onurlu devrimci kariyere sahip olan o idi. Madero'nun gizli ajanları onu ziyaret ettiğinde hemen ikna olmuştu. Madero zengin ve okumuş bir adamdı. Eğer halkın yanındaysa, bu onun kendinden çok başkalarını düşündüğünü ve böylelikle de davanın lekelenmemiş olduğunu kanıtlıyordu. Kendisi de halktan biri, onurlu bir adamken ve haydutluktaki yeri böyle bir davetle onurlandırılmışken, adamlarını ve silahlarını devrimin hizmetine sunmakta nasıl tereddüt edebilirdi.[51]

Daha az önemli olan haydutlar da, devrim davasına aynı nedenlerden ötürü katılmış olabilirler: Demokratik, sosyalist hatta anarşist teorinin karmaşık yanlarını anladıklarından değil de -sayılanların sonuncusu diğerlerine göre daha az karmaşıktır- halkın ve yoksulların davası açıkça haklı olduğu için ve devrimciler, bencil olmamakla, kendilerini feda etmekle ve devrime adamakla, yani *bireysel davranışları*yla güvenilir olduklarını gösterdikleri için. Haydutların ve modern devrimcilerin, eşitlik ve karşılıklı güven koşulları altında en çok karşılaştıkları yerler olan askerlik ve hapishanenin, birçok siyasi taraf değiştirmelere tanık olması işte bundan ötürüdür. Modern Sardunya haydutluğuna ait belgelerde bununla ilgili birkaç örnek bulunur. 1861'de birer Bourboncu haydut lideri olanların, çoğunlukla, "halkın gerçek kurtarıcısı" gibi bakan, konuşan ve hareket eden Garibaldi'nin çevresinde toplananlarla aynı adamlar olmaları da yine bu nedendendir.

Böylece, bu adamlar ile modern devrim militanları arasında ideolojik veya bireysel bağlantının kurulabildiği noktada, haydutlar, yeni hareketlere (arkaik olanlara katıl-

dıkları gibi) haydut veya köylü olarak katılabilirler. Makedonyalı olanlar ise, 20. yüzyılın başındaki Komite hareketinin (İç Makedonya Devrimci Örgütü ya da İMDO) savaşçıları olmuşlardı ve onları örgütleyen köy öğretmenleri de, askerlik yapılarında, geleneksel haiduk-gerilla örneklerini kopya etmişlerdi. Bantam haydutlarının 1926 komünist ayaklanmasına katılmaları gibi, Javalıların da çoğu, Sukarno'nun laik ulusçuluğunun veya Komünist Parti'nin laik sosyalizminin ardından, Çinliler ise yerli halk direnişi geleneğinden oldukça etkilenmiş olan Mao Zedung'un ardından gitmişlerdi.

Çin nasıl kurtarılabilirdi? Genç Mao'nun yanıtı şuydu: "Liang Shan P'o'nun kahramanlarını taklit ederek", yani *Su Kenarı* romanının özgür, haydut-gerilla kahramanlarını.[52] Üstelik Mao, onları sistematik olarak askere alıyordu. Onlar, kendilerine göre toplumsal açıdan bilinçli savaşçılar değiller miydi? 1920'lerde Mançurya'da hâlâ yaşamakta ve at hırsızlığı yapmakta olan korkunç "Kızıl Sakallar" çetesi, adamlarına, kadınlara, yaşlılara ve çocuklara saldırmayı yasaklayıp, bütün sivil görevlilere ve resmi kişilere saldırmalarını emretmemiş miydi? Ancak, "eğer adam iyi ün yapmışsa ona mülkünün yarısını bırakacağız; eğer kötüyse bütün mallarını ve yükünü elinden alacağız". 1929'da Mao'nun "Kızıl Ordu"sunun büyük bölümü, böyle "sınıfsızlaştırılmış öğeler"den (onun yaptığı sınıflandırmayı kullanırsak, "askerler, haydutlar, soyguncular, dilenciler ve fahişeler") oluşmuşa benziyor. O günlerde, yasadışı adamlardan başka kim, bir yasadışı örgüte katılmayı göze alabilirdi? Mao, devrimden birkaç yıl önce şu gözlemi yapmıştı: "Bu insanlar, büyük bir cesaretle savaşıyorlar. Doğru bir yöntemle idare edildiklerinde devrimci bir güç haline gelebilirler". Gelmişler miydi? Bilmiyoruz. Kuşkusuz bunlar, genç Kızıl Ordu'ya "gezgin asilerin mentalitesi"nden birşeyler katmışlardı; her ne kadar Mao, "yoğun eğitim"in bu mentaliteyi düzelteceğini umduysa da.

Olasılıkla, Mao fazla ümitliydi. Ancak doğru düzgün liderlik ve örgütlenme sayesinde, haydutların kesinlikle tek tek savaşçılar , olasılıkla da düzensiz birlikler biçiminde ciddi bir askeri katılımda bulunabileceğini söylerken kuşkusuz

haklıydı. Güney İtalya'daki haydut savaşlarından da göreceğimiz gibi kendi başlarına bırakıldıklarında haydutların askeri ve daha çok da siyasi potansiyelleri kısıtlı idi. İdeal birlikleri 20'den az adamdan oluşuyordu. Bundan daha fazlasını yöneten haiduk *voivodeları* (voyvodaları) şarkı ve hikâyelerde parmakla gösterilirdi ve 1948'den sonra Kolombiya'da yaşanan şiddet döneminde görülen çok büyük asi birlikleri, sıradan olmaktan çok neredeyse hiç şaşmadan komünistlerden oluşuyordu. Panayot Hitov, 2 ile 300 arası acemi askerle karşı karşıya kalan voivode Ilio'nun, bu sayının tek bir çete için çok fazla olduğunu ve bunlardan birkaç tane çete kurulmasının (Kendisi 15'i uygun görmüştü) daha iyi olacağını söylediğini anlatır. Lampiao'nun çetesinde olduğu gibi büyük birlikler, küçük birimlere ayrılmışlardı ya da ayrı birlikler geçici olarak bir araya getirilmişti. Bu taktik açısından anlamlıydı; fakat, güçlü bir kişiliğin doğrudan kontrolünün yokluğunda, çoğu sıradan şefin büyük birliklere araç ve gereç sağlayıp destekte bulunmaktan veya grupları idare etmekten aciz olduğuna da işaret ediyordu. Üstelik, her çete başı kıskançlıkla kendi egemenliğini koruyordu. Lampiao'nun en sadık adamı, "sarı şeytan" Carisco bile, duygusal bakımdan eski şefine bağlı kalmasına rağmen, onunla tartışmış ve ayrı bir çete kurmak üzere arkadaşlarını ve taraftarlarını toplayıp gitmişti. 1860'lardaki haydut hareketine etkili disiplin ve düzen getirmeye çalışmış olan Bourbonlar'ın çeşitli habercileri ve gizli ajanları, benzer operasyonlara kalkışan diğer herkes kadar hayal kırıklığına uğramışlardı.

Gördüğümüz gibi haydutlar, siyasi açıdan köylülere karşı gerçek bir alternatif oluşturmaktan acizdiler. Üstelik, nüfuz sahibi adamlar ile yoksullar arasında geleneksel belirsiz konumları olanların devrimci potansiyelini sınırlandırıyordu. Halkın adamlarıydılar, fakat güçsüz ve pasif olanları hor görüyorlardı; normal zamanlarda, varolan toplumsal ve siyasi yapıya karşı olmaktansa onun içinde ya da sınırlarında etkinlik gösteren bir güçtüler. Kardeşlerden oluşan özgür bir toplum hayali kurabilirlerdi, fakat başarılı bir haydut devrimcinin en belirgin amacı, kibar takımı gibi toprak sahibi olmaktı. Geçmişi ve davranışları Pancho Villa'yı narin, me-

lez aristokratlardan hiç kuşkusuz daha ünlü yapmışsa da o, hevesli bir Latin Amerikalı *caudillonun** doğal ödülü olan *hacendado*** olmuştu. Ve her durumda, destansı ve disiplinsiz soyguncu hayatı, insanı devrimci savaşçıların güç ve karanlık örgüt dünyası ya da devrim sonrası hayatın meşruiyeti için hazırlamaz. Birkaç başarılı haydut-isyancı, bağımsızlıklarını kazanmalarına yardım ettikleri Balkan Ülkeleri'nde önemli rol oynamışa benziyor. Çoğunlukla, ulusal ayaklanma ve devrim öncesi dağlardaki özgürlüğe ilişkin destansı anılar, yeni devletin zorba çetelerine ironik bir cazibe katıyordu. Bu çeteler, özel amaçları için kaçırma ve soygunculuk yapmadıklarında rakip siyasi patronlara hizmet ediyorlardı. Klepht gizemiyle beslenen 19. yüzyıl Yunanistanı, dev bir nüfuz kullanma sistemi haline gelmişti ve insanlar bu sistemin kendilerine sunduklarını kazanmak için rekabet ediyorlardı. Romantik şairler, folklorcüler ve Helen uygarlığının hayranları, dağ haydutlarına Avrupa çapında bir ün kazandırmışlardı. 1850'lerde M. Edmond About, klepht ihtişamının tumturaklı sözlerinden çok, "Roi des Mantagnes"nın (Dağların Kralı) basit gerçekliğinden etkilenmişti.

Haydutların modern devrimlere katkısı belirsiz, şüpheli ve kısa süreliydi. Bu da onların trajedisi oluyordu. Haydutlar olarak, en fazla, Musa gibi vaat edilmiş toprağı seçebilmişlerdi. Cezayir Kurtuluş Savaşı, karakteristik bir biçimde, geleneksel haydut bölgesi olan Aures'in vahşi dağlarında başlamıştı. Oysa sonunda bağımsızlığı, haydutlardan oluşmayan Ulusal Kurtuluş Ordusu kazanmıştı. Çin Kızıl Ordusu da kısa zamanda haydut özelliğini yitirmişti. Meksika Devrimi, iki ana köylü öğeyi içeriyordu: kuzeyde Pancho Villa'nın yürüttüğü, tipik haydut asıllı hareket ve Morelos'ta Zapata'nın çıkarttığı köylü ayaklanması ki, bunun haydutlukla ilişkisi yoktu. Askeri açıdan, Villa, ulusal planda çokönemli bir rol oynamıştı, fakat bunun sonucunda ne Meksika'nın, ne de Villa'nın kendisinin yaşadığı kuzeybatının sınırları değişmişti. Zapata'nın yürüttüğü hareket tümüyle bölgeseldi ve lideri 1919'da öldürülmüştü; askeri güçlerinin

* Politik güç kazanan askeri lider (ç.n.).
** Büyük toprak, çiftlik sahibi (ç.n.).

ise pek bir önemi yoktu. Ancak bu, Meksika Devrimi'ne tarım reformu düşüncesini aşılayan hareketti. Haydutlar, potansiyel bir *caudillo* ve bir efsane, en önemlisi de bu yüzyılda gringoların topraklarını işgal etmeye çalışmış olan tek Meksikalı liderin efsanesini yaratmışlardı. Morelos'taki köylü hareketi ise toplumsal bir devrim doğurmuştu. Bu, Latin Amerika tarihinde toplumsal sıfatına layık olan üç devrimden biriydi.

8
Kamulaştıranlar

Son olarak , "sözde haydutluk" diyebileceğimiz şeye, yani Robin Hood'un orijinal dünyasına ait olmayan, ancak bir biçimde onun yöntemlerini ve belki de mitini benimseyen devrimcilere bir göz atmalıyız. Sözde haydutluğun nedenleri kısmen ideolojiden kaynaklanıyor olabilir; tıpkı haydutu şu biçimde idealleştiren Bakuninci anarşistler arasında olduğu gibi:

Gerçek ve tek devrimci; güzel cümleleri, öğrenilmiş retoriği olmayan, uzlaşmaz, yorulmaz, yılmaz, popüler ve toplumsal bir devrimci; siyasetten ve bütün sınıflardan bağımsız olan devrimci (Bakunin).

Yukarıda sözü edilen nedenler, ideolojileri yeni olmasına rağmen, eski bir dünyanın gelenekleri arasından sivrilen devrimcilerin toyluğunun bir yansıması da olabilir. Tıpkı 1936-39 İç Savaşı'ndan sonraki, doğal olarak eski "soylu bandolerolar"ın yolundan giden Endülüs anarşist gerillaları gibi; ya da tıpkı gizli devrimci kardeşliklerini (bunlar daha sonra Karl Marx'ın Komünistler Birliği'ni oluşturmuşlardır) Yasadışılar Birliği diye adlandıran erken 19. yüzyıl Alman kalfaları gibi. (Hıristiyan ve komünist bir terzi olan Weitling, bir aşamada, yasadışı adamlardan oluşan bir ordunun sürdürdüğü devrimci bir savaş planlamıştı.) Sözde haydutluk, sosyal haydutlarla temelde benzer taktikleri izlemek zorunda olan gerilla hareketlerinde ve kaçakçıların, teröristlerin, sahtekârların, casusların ve "kamulaştıranlar"ın yürüttüğü yasadışı devrimci hareketlerin maceralı anlarında olduğu gibi, teknik konulardan da kaynaklanabilir. Bu bölümde öncelikle, devrimcilere para sağlamak amacıyla dü-

zenlenmiş soygunlara çok eskiden verilmiş ve doğru bir ad olan "kamulaştırma" üzerinde duracağız.

Bu taktiğin tarihi henüz yazılmamıştır. Ancak büyük olasılıkla, modern devrimci hareketin özgürlükçü ve otoriter çizgilerinin, (sans-culottes ve Jakobenler) kesiştiği noktada ortaya çıkmıştır. Yani Blanqui ve Bakunin'in buluştuğu noktada. Doğum yeri ise, hemen hemen kesin olarak, 1860 ve 1870'lerdeki Çarlık Rusyası'nın anarşist ve terörist ortamıdır. 20. yüzyılın başında, Rus "kamulaştıranlar"ın her zamanki silahı olan bomba, onların terörist kökenine işaret etmektedir (Batı'nın siyasi veya ideolojik açıdan nötr olan banka soygunu geleneğinde çoğunlukla tabanca kullanılmıştır). "Kamulaştırma" sözcüğü başlangıçta soygun işleri için kullanılan hafifletici bir söz olmaktan çok, kargaşa ve ayaklanma, suç ve devrim arasında tipik anarşist bir karışıklığın yansımasıydı ki, böylelikle yalnızca gangstere gerçek bir özgürlükçü asi gözüyle bakılmayıp, yağmacılık gibi basit işler de burjuvazinin mallarının ezilmişler tarafından kamulaştırılmasına doğru bir adım olarak görülüyordu. Ciddi anarşistleri, kendilerini böyle hayallere kaptırmış, sınıfsızlaştırılmış entelektüellerden oluşan delizumaların aşırılıkları için suçlamamız gerekmez. Bu kişiler arasında bile zamanla kamulaştırma, normalde -ve anlamlı olarak- şahsi olmayan para gücünü simgeleyen bankalardan dava uğruna para çalmayı niteleyen bir terim olarak yerleşmişti.

Uluslararası devrimci hareket içinde kamulaştırmanın bir kamu skandalı haline gelmesine neden olan, anarşistlerin veya narodnik teröristlerin yaptığı yerel ve dağınık eylemlerden çok, Bolşeviklerin 1905 Devrimi sırasında ve sonrasında yaptıklarıdır. 200.000 rubleden fazla kazanç bırakan ünlü 1907 Tiflis soygunu özellikle önemliydi. Bu vurgun, çoğunlukla büyük miktarda ve kolay izlenebilen paralardan oluştuğu için, yabancı paraya çevirmek istediklerinde, Litvinov (daha sonra SSCB'nin Dışişleri Bakanlığı sorumlusu olmuştu) gibi sürekli sürgünde olan kişilerin başını Batılı polislerle belaya sokmuştu. Bu soygun, sözde "Blanquist" eğilimleri yüzünden diğer Rus sosyal demokrasisi alanlarında kuşkuyla karşılanan Lenin'i ve daha sonra Transkafkasya'da önemli bir Bolşevik olarak işin içinde olan Stalin'i yıprat-

mak için iyi bir kozdu. Yapılan suçlamalar haksızdı. Lenin'in Bolşevikleri, hiçbir devrimci faaliyet biçimini, -özellikle de kamulaştırmaları- kınamamaları veya daha doğrusu gerekli gördükleri zaman (bugün öğrendiğimiz üzere), yalnızca yasadışı devrimcilerin değil, her türden hükümetin de uyguladığı operasyonları resmen kınamak gibi bir riyakarlık göstermemeleri bakımından diğer sosyal demokratlardan ayrılıyorlardı. Lenin, kamulaştırmaları, dikkatli bir savunma sistemi aracılığıyla sıradan suç ve düzensiz korsanlıktan ayırmak için elinden geleni yapmıştı. Bu kamulaştırmalar, suç ve "fahişeliğe" sürüklenmemeleri için, yalnızca düzenli parti himayesinde ve sosyalist ideoloji ve eğitim çerçevesi içinde yürütüleceklerdi. Stalin, her zamanki gibi insanlık vicdanını bir yana koyarak bu işlere kalkışmışsa da, aslında parti siyasetini uygulamaktan başka bir şey yapmıyordu. Kargaşa içindeki olan Transkafkasya'da yapılan "kamulaştırmalar" ne en büyük -büyük olasılıkla rekor 875.000 rublelik 1906 Moskova soygunundaydı-, ne de en sık olanlarıydı. Bir tek, kamulaştırmadan elde edilen gelirin en azından bir bölümünün Bolşevik gazetelerde halka duyurulduğu (sosyalist dergilerin genelde bağışlardan bahsetmesi gibi) Latvia'da, bu çıkar gütmeyen soygun türü çokça görülüyordu.

Bu nedenle Bolşevik kamulaştırmalarının incelenmesi, bu tür sözde haydutluğa ilişkin faaliyetin doğasını anlamak için en iyi yol değildir. Zaten yazarınız da, Latin Amerika'nın bazı yerlerinde, değişik devrimci tipleri tarfından gerçekleştirilen 1960'ların en ünlü kamulaştırmaları hakkında ilginç birşeyler söyleyemeyecek kadar az şey biliyor. Resmi görevlerdeki Marksistlerin yaptığı soygunlar, yalnızca bu tür faaliyetlerin belirli bir militan tipini cezbettiği gerçeğini göstermektedir. Bu militan tipi, çoğunlukla teorik bildiriler hazırlamak ve parti kongresinde konuşmak gibi gerçekten yüksek düzeydeki görevleri arzulamasına rağmen, sahip olduğu tabancası ve soğukkanlılığıyla daha mutluydu. Bolşeviklerle kader birliği yapmış, oldukça cesur ve katı bir Ermeni terörist olan Kamo (Semeno Arzhakovich Ter Petrossian, 1882-1922), böyle bir politik silahşör için mükemmel bir örnektir. İlke olarak kişisel harcamalarına hiçbir za-

man günde 50 kopekten fazla ayırmayan Kamo, Tiflis kamulaştırmasını örgütleyen kişiydi. Öteden beri de kendisini Marksist teori konusunda yetiştirmeyi arzuluyordu. İç savaşın sona ermesi ona bu arzusunu gerçekleştirme olanağını sunmuştu; ancak o, kısa bir aradan sonra gene doğrudan eylemin heyecanını yaşamak istiyordu. Bir bisiklet kazasında öldüğü için şanslı sayılırdı. Ne kendi dönemi, ne de daha sonraki yılların Sovyetler Birliği'ndeki atmosfer, onun eski tarz Bolşevizmine göre değildi.

İdeolog-silahşörlerden pek fazla haberdar olmayan okuyuculara kamulaştırma olayını anlatmanın en iyi yolu, bir örneğin kabaca bir portresini çizmektir. Ben, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Fransa'da bulunan karargâhlardan Katalonya'yı yağmalayan ve şimdi çoğu ölü ya da hapishanede olan anaşist gerilla grubundan Francisco Sabaté Llopart (1913-60) örneğini seçtim. Grup, şu soygunculardan oluşuyordu: Sabaté kardeşler, Jose Lluis Facerias, Barselona'daki Parrio Chino'dan bir garson (en becerikli ve akıllıları), "Yanık Surat" veya "Caraquemada" denilen Ramon Capdevila, boksör (büyük olasılıkla en güçlü ve en uzun yaşayanları, 1963'te ölmüştü), fabrika hafiyesi Jaime Pares "El Abisinio", Jose Lopez Penodo, Julio Rodriguez "El Cubano", Paco Martinez, Santiago Amir Gruana "El Sheriff", Pedro Adrover Font "El Yayo", her zaman aç ve genç olan Jose Pedrez Pedrero "Tragapanes", pasifist ilkeleri yüzünden banka soygunlarında sadece silahsız olarak görev alan Victor Espallargas ve adları şimdi ancak polis tutanaklarında ya da ailelerinin ve birçok anarşist militanın anılarında yaşayan bütün diğerleri.

Proleter ayaklanmanın o tutkulu ve basık tepeli başkenti Barselona, onların karargâhıydı. Oysa dağları, oralara gidip gelebilecek kadar iyi tanıyorlardı. Askeri hizmete mensup araçlar ve çalıntı arabalar, onların ulaşım araçları; otobüs kuyrukları veya futbol stadının kapıları ise randevu yerleriydi. Dublin'den Akdeniz'e dek şehirli gangsterin pek sevdiği yağmurluk ile, silah ya da bomba taşımak için kullandıkları alışveriş ya da evrak çantası giyim eşyalarıydı. Anarşizm "düşüncesi" onları harekete geçiren güçtü. Bu, hepimizin paylaştığı, tamamıyla çılgın ve ebedi bir düştür. An-

cak İspanyol işçi hareketinin tamamen güçsüz ve etkisiz hale gelmesi pahasına da olsa gerçekleşmesi için İspanyolların dışında çok az kişinin harekete geçtiği bir düş. Onların dünyası, insanların, yalnızca vicdanın buyurduğu bir ahlakla yönetildiği bir dünyaydı; yoksulluğun, hükümetin, hapishanenin olmadığı bir dünya. Bu dünyada erkekler, küçük bir kadeh şarabın dışında ne içki, ne de sigara içen ve banka soymaktan geliyor olsa bile bir çoban kadar yemek yiyen Sabaté gibi saftırlar. Bu dünyada, akıl ve aydınlanma, insanı karanlıktan kurtarır. Bu ideal ile aramızda, şeytan, burjuvazi, faşistler, Stalinistler, hatta kötü yola sapmış anarşistler gibi ortadan kaldırılması gereken güçlerden başka bir şey yoktur -tabii kendimiz disiplin ve bürokrasinin şeytansı tuzaklarına düşmezsek. Bu dünya ahlakçıların silahşör de olduğu bir dünyadır. Çünkü silahlar, düşmanları öldürmeleri bir yana hayal ettikleri bildirileri yazamayan ya da büyük konuşmalar yapamayanların da anlatım araçlarıdır. Eylemle yapılan propaganda, sözle yapılanın yerini alır.

Francisco Sabaté Llopart "El Quico", 1931'de İspanya Cumhuriyeti'nin ilanını izleyen ahlaki uyanış sırasında, 13 ve 18 yaşları arasındaki Barselonalı işçi sınıfı gençlerinden oluşan bir kuşağın paylaştığı "düşünceyi" keşfetmişti. Barselona'nın hemen dışındaki Hospitalet de Llobregat'da politik etkinliği olmayan bir belediye bekçisinin beş çocuğundan biriydi ve su tesisatçısı olmuştu. Rahip olmayı isteyen, çok hassas bir çocuk olan Juan dışında bütün oğlanlar, ailenin en büyüğü olan tesisatçı Pepe'nin izinden giderek sola yönelmişlerdi. Çocuklardan üçü şimdi hayatta değildir. Francisco, daha sonra, bütün iyi anarşistler gibi Rousseau, Heibert, Spencer ve Bakunin'i tartışabilmek için okumak üzere büyük gayretler sarfetmesine rağmen pek öyle kitaplardan hoşlanan bir adam değildi. Toulouse'da liseye devam eden yalnızca *Express* ve *France Observateur* okuyan kızlarıyla daha çok gurur duyuyordu. Franco'nun söylediği gibi yarı cahil falan da değildi.

Özgürlükçü gençlik örgütüne katıldığında 17 yaşındaydı ve genç militanların eğitim ve esinlenmek için toplandıkları özgürlükçü fen-edebiyat kulüplerindeki olağanüstü gerçeği sindirmeye başlamıştı; o zamanlar politik açıdan bi-

linçli olmak Barselona'da anarşist olmak, Aberavon'da İşçi Partisi'ne katılmak demekti. Ancak kimse kaderinden kaçamaz. Sabaté'nin doğası mesleği için yaratılmıştı. Yalnızca yatakta tamamen kendileri olan kadınlar olduğu gibi, kendilerini sadece eylem içinde gerçekleştirebilen erkekler vardır. Büyük çenesi, kalın kaşları, tıknazlığı yüzünden olduğundan daha kısa gözüken vücuduyla -aslında göründüğünden biraz daha az kaslıydı- Sabaté de böyle adamalardan biriydi. Dinlenirken sinirli ve bir garip olurdu. İyi bir silahşör olarak kendiliğinden, korunaklı, kapıyı gören ve arka çıkışa yakın olan bir yerini seçtiği kahve bir yana, koltukta bile rahat oturamazdı. Ancak bir sokağın köşesinde elinde silahıyla durduğunda rahatlar ve sert tavırlı, neşeli biri olurdu. Deneyimle mükemmelleştirilebilen, ancak yaratılamayan özellikleri olan refleksleri ne ve içgüdülerine, her şeyden çok da cesaretine ve şansına güvenirdi. Arkadaşları onu böyle anlarda "Muy Sereno" diye tanımlarlardı. Kayda değer yetenekleri olmayan hiçbir adam, sadece hapisle bölünen, yaklaşık 22 yıllık kesintisiz bir yasadışı hayatı sürdüremezdi.

Neredeyse daha baştan, kendisini polisle düello yapan, gericileri öldüren, mahkûmları kurtaran ve küçük bir gazeteyi finanse etmek için banka soyan -anarşistler düzenli para kazancını zorlaştıran örgütlenmeden nefret ediyorlardı- *grupos especificos*'un ya da genç özgürlükçülerden oluşan eylem gruplarının içinde bulmuştu. Yürüttüğü faaliyetler yereldi. 1936'da hâlâ, Hospitalet'deki devrimci komitenin üyesiydi. Bu zamana kadar onun gibi sade bir karaktere sahip Valencialı hizmetçi bir kızla evlenmişti; daha doğrusu görünüşte evlenmemişti. Garcia Oliver tarafından yönetilen *Los Aguiluchus* (Genç Kartallar) koluyla yüz kişiden sorumlu bir yüzbaşı olarak cepheye gitmişti. Liderlik yetenekleri sınırlı, ancak, silahlara ve patlayıcılara aşina olduğundan, hemen, ona uygun bir iş olan silahtarlıkla görevlendirilip geri plana itilmişti. Savaşa olduğu kadar makinalara da doğal bir yatkınlığı vardı. Küçük parçalardan kendisine motorsiklet yapan bir adamdı. Hiçbir zaman bir asker olmadı.

Sabaté, daha sonra, Gregorio Jover'in yönettiği Ascaso Bölüğü ile birleşen birliğinde Teruel Savaşı'na kadar sessizce savaştı. Ordunun özel gerilla birliklerinde savaşmıyor-

du; bu da onun yeteneklerinin fark edilmediğini gösterir. Sonra savaş sırasında çekip gitti. Resmi açıklamaya göre komünistlerle tartışmıştı ki, bu da kuvvetle muhtemeldir. Barselona'ya gizlenmek üzere geri dönmüştü ve pratik nedenlerden ötürü de burayı hayatı boyunca hiç terk etmedi.

"Stalinci burjuva koalisyonu"na karşı Barselona'da ilk eylemi, Cumhuriyetçi polisle girilen çatışma sırasında yaralanan bir yoldaşı kurtarmak oldu. İkinci eylemi ise, anarşist Savunma Gençlik Komitesi'nin emriyle, anarşist militan dünyasının iki kutbundan biri olan Model Hapishanesi'nden, bir diğerine, Montjuich Kalesi'ne nakledilmekte olan 1937 Mayıs ayaklanmasından sonra tutuklanmış dört kişiyi kurtarmak oldu. Sonra kendisi de Montjuich'e hapsedilmiş ve kaçmaya çalışmıştır. Karısı Vich'teki hapishanesine silah sokmuş ve o da kaçmıştı. Artık mimli bir adamdı. Bu yüzden yoldaşları onu, bir başka anarşist birlikle, 26. Duritti Bölüğü ile cepheye yollayarak gizlediler. Yaşamının sonuna kadar burada kaldı. Belki de, anarşist olmayan okuyucular için, Sabaté'nin Cumhuriyetçi davaya bağlılığı ve Franco'ya duyduğu nefretin, bu şaşırtıcı aşamalar boyunca azalmadığı eklenmelidir.

Savaş sona ermişti. Bir Fransız toplama kampında belli bir süre geçirdikten sonra Sabaté, kendisini Angoulême yakınında tesisatçı olarak çalışır buldu (Kardeşi asker Pepe, Valencia'da yakalanmış ve hapse atılmıştı; genç Manolo 12 yaşında bile değildi). Burada, Alman işgalciler onu yakaladılar ve kısa zamanda yeniden gizli bir hayat sürmesine neden oldular. Ancak diğer çoğu İspanyol rehinin aksine onun gösterdiği direniş faaliyetleri marjinaldi. Onun tutkusu yalnız ve yalnızca İspanya idi. 1942 sıralarında Pirene sınırına geri döndü; hastaydı ama soygun yapmak için de sabırsızlanıyordu. Bu tarihten itibaren sınırı keşfe çıkarak kendi başına çalışmaya başladı.

Başlangıçta dağ çiftliklerinde, gezgin tamirci ve her işten anlayan adam olarak dolaştı. Sonra, bir süre bir kaçakçı grubuna katıldı. Daha sonra da kendisi için iki üs kurarak bir tanesine (İspanya'yı gören, Coustouges yakınındaki Mas Casenobe Loubette'e) küçük bir çiftçi olarak yerleşti. La Preste ve Ceret arasındaki sınır, artık "onun" güzergâhıydı. Orada,

yolları ve insanları tanıyordu; üsleri ve depoları vardı. Ancak bu durum, zamanla aleyhine döndü; çünkü polisin onu bulabileceği birkaç kilometrelik alan belirlenmiş oluyordu. Diğer taraftan ise, bu kaçınılmaz bir durumdu. Etkili örgütlenmeler, habercileri veya gerillaları Irun ve Port Bou arasında herhangi bir yere doğru yönlendirebilir. Anarşist yeraltı dünyası gibi, küçük zanaat teşebbüsleri yığını da, kendilerinin tetkik ettiği küçük bir alanın dışında karanlıkta kalan yerli adamlardan oluşur. Sabaté, dağların kendine ait olan kısmını biliyordu. Buradan Barselona'ya kadar olan yolları da biliyordu. Herşeyden önemlisi, Barselona'yı biliyordu. Buralar onun "tımarı" idi. İspanya'da buralardan başka hiçbir yerde etkinlik göstermedi.

1945 baharından önce yağma işi yapmamışa benziyor; ancak rehberlik ve belki de irtibat kurma işi yapmıştı. Barselona'nın ortasında polisin elinden bir yoldaşı kaçırdığı için, o yılın mayıs ayında isim yapmaya başladı. Bunu, onu kahraman yapan olaylar izledi. Gerilla gruplarından biri, dağları geçtikten sonra Sabaté'nin adamlarını dağıtma noktası olan Bañalos'taki sivil bekçinin dikkatini çekti. Polisler silahlarına davrandılar (Sabaté, diğer taraf harekete geçmeden ateş etmemeyi ilke edinmişti) ve biri öldürüldü, öbürünün de silahı elinden alındı. Sabaté, halkın bağırış çağırışından kurtulmak için kolay bir yol bulmuştu: Barselona'ya kadar kısa mesafeler katederek yürüyordu. O gelene kadar polise haber verilmişti. Doğruca tuzağa, yoldaşların her zamanki toplantı yeri olan Calle Santa Teresa'ya gidiyordu. Sabaté'nin tuzaklara karşı önsezileri olağanüstüydü. Çene çalarak yavaşça ona doğru gelen dört işçinin polis olduğunu anlamakta gecikmedi. Bu nedenle, o da yavaş ve lakayt bir biçimde onlara doğru yürümeyi sürdürdü. Yaklaşık 10 metre kala, hafif makineli tüfeğine uzandı ve nişan aldı.

Polis ve terörister arasındaki savaş, silah savaşı olduğu kadar sinir savaşıdır da. Kim daha çok korkarsa, inisiyatifi kaybetmiş demektir. Sabaté'nin 1945 sonrasındaki eşsiz kariyerinin sırrı, polis üzerinde kurduğu manevi üstünlükte gizliydi. Bu üstünlüğü bilinçli bir biçimde, mümkün olan her zaman onlara *doğru* ilerleme politikası uygulayarak kazanmıştı. Sivil giyimli dört adam sinirli olduğundan; bir yere

saklanmışlar ve Sabaté kaçarken oldukça düzensiz ateş açmışlardı. O ise ateş etmemişti.

Valencia'da, yeni hapisten çıkmış kardeşi Pepe ile bir buluşma ayarlamak üzere eve gitmesi, deneyimsizliğinin bir göstergesiydi. Ev zaten gözetleniyordu; ancak Sabaté bir not bırakmak üzere içeride yalnızca bir dakika kalmış ve hemen arka taraftan çıkıp ormanda uyumaya gitmişti. Bu, polisi şaşırtmışa benziyor. Ertesi sabah geri döndüğünde tuzağın kokusunu almıştı, ancak artık çok geçti. Birkaç polis arabası yolunu kesmişti bile. Aldırış etmeden onların önünden geçti. Arabalardan birinde onu teşhis etmek üzere iki tutuklu anarşistin bulunduğunu bilmiyordu. Anarşistler, onu teşhis etmediler. Sabaté, sakin adımlarla güvenliğe doğru yürüyüp gitti.

Kahramanın, rolünü oynamak için cesarete ihtiyacı vardır ve Sabaté bunu kanıtlamıştı. Kahramanın kurnazlığa, keskin zekâya ihtiyacı vardır. Şansa veya efsane diliyle 'şerbetli olmaya' ihtiyacı vardır. Tuzağın kokusunu alıp ondan kurtulan bir adam, tabii ki, bütün bu özelliklere sahip olduğunu kanıtlamıştı. Ancak kahramanın aynı zamanda zafere de ihtiyacı vardır. Polis öldürmenin dışında henüz bunu kanıtlayamamıştı ve hiçbir zaman kanıtlayamayacaktı da. Ancak ufukları, *barrioları* veya en çok şehirleri ile sınırlı olan yoksul, ezilmiş ve cahil insanların standartlarına göre, zenginlerin, gardiyanların ve polislerin yoğun güçleri karşısında yasadışı adamın varolabilme kapasitesi bile bir zafer sayılırdı. Böylelikle, iyi asileri seçmek konusunda her yerdekinden daha uzman kişiler yetiştirmiş bir şehir olan Barselona'da kimse Sabaté'nin bu kapasiteye sahip olduğundan kuşku duyamazdı.

1944'ten 1950'lerin başına kadar geçen yıllar, sınırın ötesinden, Fransa'dan yapılan özel işgallerle, ama bunun da ötesinde gerilla eylemleriyle Franco'yu devirmek amacını güden sistematik bir girişime tanık olmuştur. Yapılan girişimlerin yeterince ciddi olmasına rağmen bu dönem yaygın olarak bilinmez. Resmi komünist kaynaklarda 1944 ve 1949 arası dönem (1947'de 1317 gibi bir artışla birlikte) için toplam 5371 gerilla eylemi kayıtlıdır. Franco'nun kaynaklarında, Güney Aragon'daki en büyük maki alanlarında 400 gerilla kaybı olduğu tahmin edilmektedir.[53] Gerillaların yaklaşık

bütün dağlık bölgelerde, özellikle de Kuzey ve Güney Aragon'da etkinlik göstermelerine rağmen, neredeyse tamamen anarşist olan Katalan gerillaları diğerlerinin tersine, hiçbir askeri öneme sahip değillerdi. Örgütlenmeleri çok zayıftı; disiplinsiz ve yalnızca yerel bir perspektife sahiptiler. Sabaté artık bu tür anarşist gruplar arasında etkinlik gösteriyordu.

Yüksek düzeyde politika, strateji ve taktik kaygısı onun gibi adamları çok az etkiliyordu. Onlar için böyle şeyler her zaman karanlık ve gerçek dışıydı; bir tek ahlaksızlığın sembolü olmaları bakımından canlıydılar. Bu adamların yaşadığı dünya, silahlanmış özgür insanların bir yanda, polis ve hapishanenin diğer yanda durduğu, insanlığın durumunu simgeleyen soyut bir dünya idi. Ahlak ve kahramanlık örneğinden esinlenerek bir gün (belki yarın) heybetli bir güçle ayaklanacak olan kararsız işçi kitlesi bu iki taraf arasında çömelip kalmıştı. Sabaté ve arkadaşları yaptıkları soygunlar için politik bahaneler buluyorlardı. Sabaté, Birleşmiş Milletler'deki bir oylamayı protesto etmek için bazı Latin Amerikan konsolosluklarına bomba koymuştu.Propaganda yapmak için maçtan dağılan insanların üzerine ev yapımı bir bazukadan kâğıt fırlatmıştı. Teypten Franco karşıtı konuşmalar yapmak için barları ele geçiriyordu. Dava uğruna banka soyuyordu. Ancak onu tanıyanlar, onun için önemli olanın, eylemin etkisinden çok, oluşturduğu örnek olduğunda birleşiyorlardı. Onu dayanılmaz ve kararlı bir biçimde harekete geçiren şey, İspanya'yı yağmalama arzusu ve militanlar ile devlet arasında süren ebedi düelloydu: Bir yanda tutuklu yoldaşların kötü durumu, diğer yanda polislere duyduğu nefret. Yabancı bir kimse, herhangi bir grubun neden hiçbir zaman Franco'yu veya Katalonya Orgeneralini değil de, yalnızca Barselona polisinden Senyör Quintela'yı öldürme girişiminde bulunduğunu merak edebilir. Ancak Quintela, "Toplumsal Birlik"in başıydı. Yoldaşlara kendi elleriyle işkence yaptığı söylenirdi. Onu öldürmeyi planladığı sırada Sabaté'nin bağımsız olarak aynı işi yapmayı düşünen bir başka eylemci gruba rastlaması oldukça tipik bir olaydır.

Böylelikle 1945'ten başlayarak kahramanların gerçekleştirdiği soygun ve gösterilerde bir artış olmuştur. Resmi tutanaklarda (tamamen güvenilir olmasalar da), Sabaté'nin

1947'de 5, 1948'de 1 ve Barselonalı gerillaların zafer ve felaket yılı olan 1949'da en az 15 saldırı düzenlediği geçmektedir. O yılın ocak ayında, Sabatéler, bazı tutukluların savunulması için para toplama işini üstlenmişlerdi. Pepe Sabaté, şubat ayında randevu yerleri olan Paralelo yakınındaki Cine Condal'ın kapısı önünde kardeşlerine tuzak kurmuş olan bir polisi öldürdü. Bu olaydan kısa bir süre sonra polis, flamenkocu güneyli göçmenlerin varoşu La Torrasa'da Pepe ve Jose Lopez Penedo'yu uyurken bastırdı; iki haydut ön kapı ve yemek odası arasında iç çamaşırlarıyla çatışmayı sürdürdüler. Lopez öldü, Pepe ise ağır yaralı ve yarı çıplak bir halde kaçıp, Llobregat Nehri'ni yüzerek geçti, giysisini almak için yoldan geçen birisini soyup, beş mil yürüyerek ona doktor bulup Fransa'ya gitmesini sağlayan kardeşiyle buluştuğu güvenli bir sığınağa vardı.

Mart ayında, Sabaté ile genç Aragonlulardan oluşan Los Manos grubu, Quintela'yı öldürmek için bir araya geldiler; ancak yanlışlıkla daha az Falanjist olan birkaç kişiyi öldürdüler (Biri, polis üssüne saldırı tehdidinde bulunmuştu; bu polisi hem korkutmuş hem de uyarmıştı). Mayıs ayında, Sabaté ve Facerias, Brezilya, Peru ve Bolivya konsolosluklarına bomba koymak için güçlerini birleştirdiler. Sabaté anında ateşleme için zaman mekanizmasının değiştirilmesi alarmı verildikten sonra bombalardan birini sakin bir tavırla söktü. Öbür bombaları ise, yalnızca bir balık oltasının yardımıyla yerleştirmişti. Ancak sonbahar geldiğinde polis durumu kontrol altına aldı. Ekim ayında Pepe, tam bir polis cesedinin üzerinden atlayarak bir tuzaktan kurtulmuşken, diğerine yakalandı. Ekim ayı savaşmakta olan adamların çoğunun sonu olmuştu.

Aralık ayında Sabaté kardeşlerin üçüncüsü yola çıktı. Genç Manolo hiçbir zaman "düşünce"ye bağlı bir adam olmamıştı. Onun arzusu bir *torero* olmaktı ve Endülüs'teki *novilladaların* peşinden gitmek üzere küçük yaşta evini terk etmişti; fakat kardeşlerinin temsil ettiği macera da aynı derecede cazipti. Kardeşleri, onun okumasını ve kendisine çekidüzen vermesini tercih ederek aralarına katılmasına izin vermemişlerdi. Ancak Sabaté adı, onu, "düşünce"yi anlayarak ringi terk etmiş ve artık patlayıcılar konusunda epeyce

uzmanlaşmış olan eski boksör Ramon Capdevila ("Caraquemada" veya "Yanık Surat")'nın grubuna sokmaya yetti. Eylemleri anlam taşıyan birkaç gerilladan biri olarak, elektrik direği gibi şeyleri havaya uçurarak taşrayı yağmalıyordu. Manolo deneyimsiz olduğu için polisle girdiği bir çatışmadan sonra tepelerde yolunu kaybetti ve yakalandı. Sabaté adı idamını kesinleştiriyordu. 1950'de öldürüldü, geriye Fransız malı bir saatten başka hiçbir şey bırakmamıştı.

Ancak bu sırada, Sabaté artık İspanya'da değildi. Özellikle Fransız polisiyle arasında çıkan sorunlar, onu buradan yaklaşık altı yıl boyunca uzak tutacaktı.

Bu sorunlar, 1948'de, kiralık bir arabayla (Sabaté her zaman ellerinin serbest olabileceği ulaşım biçimini tercih ederdi) sınıra sayısız gidip gelmelerinden birini yaparken bir jandarma tarafından durdurulmasıyla başlamıştı. Sabaté çılgına dönmüş ve kaçmıştı. Polis silahını ve daha sonra da Coustouges'teki çiftliğinde alet, patlayıcı, radyo gibi şeylerden oluşan eşyalarını bulmuştu. Kasım ayında gıyabında üç yıllık hapis ve 50.000 franklık para cezası verildi. Tavsiye üzerine teslim oldu ve Haziran 1949'da iki ay gibi az bir ceza yedi; bu daha sonra beş yıllık oturma yasağıyla birlikte altı aya çıkartıldı. Bundan sonra, Fransa tarafından bile olsa, sınıra yapacağı ziyaretler artık yasadışı sayıldı ve Pireneler'den uzakta, gözaltında yaşadı.

Aslında bir yıl boyunca hapisten çıkamamıştı; çünkü Fransız polisi, onun bir başka ve çok daha ciddi bir olayla, 1948 Mayısı'nda bir bekçinin ölümüyle sonuçlanan Rhone-Poulenc fabrikası soygunuyla bağlantısı olduğunu düşünüyordu. Varlıkları, Fransız otoritelerinin yardımsever körlüğüne bağlı olan eylemciler, dava uğruna, Barselona'dakiyle aynı rahatlıkta Lyons'ta da burjuvazinin mallarını kamulaştırmışlardı. Bu olay onların gerçekçi olmadıklarına ilişkin iyi bir örnektir (Bir tek zeki Facerias bu tür davranışlardan uzak durmuştu; o İtalya'daki İspanyol olmayan bankaları soyuyordu). Arkalarında, havaalanındaki acil iniş pisti kadar belirgin bir iz bırakmaları da aynı derecede tipik bir durumdur. Çok iyi avukatlar sayesinde Sabaté'ye karşı açılmış olan dava hiçbir zaman kazanılamadı; ancak polis bir noktada sabrını yitirmiş ve onu birkaç gün dövdükten sonra itiraf et-

mesini sağlamıştı ya da avukatı bunu iddia ediyordu. Öldüğünde dava hâlâ sonuçlanmamıştı, ancak epeyi bir endişenin yanı sıra, bu dava onun iki yılına daha mal olmuştu.

Sabaté, başını bu beladan en azından geçici olarak kurtardığında politik durumu tümüyle değişmiş buldu. 1950'lerin başında bütün partiler, daha gerçekçi bir taktik adına gerilla savaşını terk ettiler. Bu yüzden militanlar artık yalnızdılar.

Bu acı bir darbe olmuştu.Sabaté, aklına yatmayan herhangi bir emre itaat etmese de, sadık bir adamdı. Yoldaşlarının onayını almamak ona neredeyse fiziksel bir acı veriyordu; bu onayı yeniden kazanmak için ölene kadar, devamlı ve boşuna bir çaba sarfetti. Yediği bu darbe, onu Latin Amerika'ya yerleştirme teklifiyle de hafiflemiyordu. Hani neredeyse, Otello'ya bir ordu yerine, Paris'te konsolosluk görevi vermekle aynı şeydi bu. Ve böylece, 1955 Nisanı'nda Barselona'ya geri döndü. 1956'nın başında ortaklaşa bir operasyon için Facerias'la birlik oldu -bireyci olan bu iki adam kısa zamanda ayrıldılar- ve birkaç ay orada kaldı. Bu arada *El Combate* adlı küçük bir gazete çıkardı ve sahte bir bomba sayesinde Banco Central'i soydu. Kasım ayında büyük tekstil şirketi Cubiertos y Tejados'u soymak üzere geri döndü. Bu soygun yaklaşık bir milyon pesetalık bir kazanç bırakmıştı.

Bu olaydan sonra İspanyollar tarafından uyarılan Fransız polisi onu yeniden yakaladı. Sabaté, La Preste'deki üssünü kaybetti ve bir kez daha hapse atıldı. Mayıs 1958'de hapisten çıktı; ancak geçirdiği kötü bir ülser ameliyatından sonra birkaç ay boyunca kendine gelemedi. Bu arada Facerias öldürülmüştü. Sonra Sabaté, yapacağı sonuncu yağmayı planlamaya başladı.

Artık birkaç arkadaşının varlığı dışında oldukça yalnızdı. Örgüt bile onu sessiz bir biçimde onaylamamakla onu sadece bir haydut olarak gören faşistlere ve burjuvalara hak verir gibiydi. Arkadaşları bile, haklı olarak, ona, yapacağı bir başka soygunun intihar etmek olacağını söylüyorlardı. Sabaté oldukça yaşlanmıştı. Elinde kalan sadece kahramanlık ünvanı ve başka zamanlar pek konuşkan olmayan bu adama önemli bir ikna etme gücü kazandıran tutku dolu inan-

cıydı. Polisin koyduğu yasaklara rağmen, Fransa'nın göçmen toplantılarında bu ikna gücünü kullanıyordu; köşelerde oturmaktan çekinen şişkin çantalı tıknaz bir adamdı. O bir haydut değildi. Dava İspanya'da savunucusuz bırakılamazdı. Kimbilir, belki de ülkesinin Fidel Castro'su olacaktı? Bunu anlayamıyorlar mıydı?

Biraz para toplamış ve çoğu deneyimsiz olan çok sayıda adamı silaha sarılmaya ikna etmişti: Gizleyecek bir şeyi olmayan banka memuru Antonio Miracle, ancak yirmi yaşlarında olan Rogelto Madrigal Torres ve Martin Ruiz ile pek tanınmamış Conesa adında otuz yaşlarında evli bir adamdan oluşan ilk grupla birlikte yola çıktı; bu gruptakilerin hepsi Lyons ve Clermont-Ferrand'dan geliyordu. Geri kalanlar yolculuğa çıkmamıştı. Sabaté ailesini bir daha 1959'un sonunda gördü; fakat onlara kurduğu planları anlatmadı. Ve sonra, belki kendisi dışında herkesin bildiği ölümüne doğru yola çıktı.

En azından, arzuladığı biçimde öldüğü söylenebilir. Kuşkusuz bir ihbar üzerine gelen polis, sınıra birkaç mil kala grubu yakaladı.Gruptakiler kaçtılar. İki gün sonra ıssız bir çiftlikte etrafları sarıldı ve 12 saat boyunca kuşatmaya alındılar. Ay kaybolduktan sonra, Sabaté bir el bombası atarak sığırları kaçırttı ve son polisi de öldürdükten sonra sessizce kaçtı; fakat yaralıydı. Bütün arkadaşları öldürülmüştü. İki gün sonra 6 Ocak'ta, Gerona'dan Barselona'ya giden 6:20 trenini küçük bir istasyon olan Fornells'de durdurdu ve makiniste düz devam etmesini emretti. Bu olanaksızdı, çünkü Massanet-Massanas'ta bütün trenler elektrikliye dönüşüyordu. Bu arada Sabaté'nin ayağındaki yara iltihaplanmıştı. Topallıyordu, ateşi yükselmişti ve ilkyardım çantasındaki morfin iğneleriyle ayakta duruyordu. Kulağının arkasındaki sıyrık ve omzundaki yara önemsizdi. Makine dairesindeki adamların kahvaltısını yedi.

Massanet'te posta vagonuna geri döndü, yeni elektrik motoruna tırmandı ve makinistin bölmesine doğru yola koyuldu. Buradaki adamları da rehin aldı. Onlar da, kaza tehlikesini göze alarak, tren tarifesini hiçe sayarak doğrudan Barselona'ya girmenin mümkün olmadığını söylediler. Sanıyorum,bu aşamada öleceğini biliyordu.

Küçük bir kasaba olan San Celoni'den biraz önce, adamlara yavaşlamalarını söyledi ve trenden atladı. Bu arada her yerde polise haber verilmişti. Sabaté bir arabacıdan şarap istedi, çünkü ateşi onu susatıyordu, aldığı şarabı birkaç yudumda içip bitirdi. Sonra yaşlı bir kadından doktor istedi. Kadın onu kasabanın öbür ucuna yolladı. Sabaté doktorun yardımcısının evini şaşırmış olmalı; ameliyathane boştu. Francisco Berenguer diye birinin kapısını çaldı. Adam, bu tabancası ve hafif makineli tüfeği olan, pis, hırpani giysili kişiden şüphelendi ve onu içeri almayı reddetti. Berenguer ve Sabaté kapıştı. O sırada iki adamın dövüştüğü sokağın başında iki polis belirdi. Sabaté tabancasını almak için Berenguer'in elini ısırdı ve Calle San Jose ve San Tecla sokaklarının kesiştiği köşede düşmeden önce son bir polisi daha yaraladı.

San Celoni'de "Eğer yaralı olmasaydı onu ele geçiremezlerdi, çünkü polisler ondan korkuyordu" denmektedir. Fakat Perpignan'da bir duvar ustası olan arkadaşının, kasabanın uygar merkezini süsleyen Maillol Venüs'ün önünde söylediği sözler onun mezar taşına yaraşır en güzel sözlerdir: "Biz gençken ve Cumhuriyet kurulduğunda uçarıydık; şövalyeler gibiydik (caballeresco pero espiritual). Biz yaşlandık ama Sabaté yaşlanmadı. O içgüdüsel olarak bir guerillero idi. Evet, o, İspanya'dan çıkan Don Kişotlardan biriydi". Bunlardı söylenenler. Alay ima etmeksizin ve belki de haklı olarak.

Ancak biçimsel mezar taşı yazılarından çok daha güzeli, ölümüne inanmayı reddetmek anlamına gelen, haydut-kahraman, ezilmişlerin savunucusu olma ödülünü kazanmış olmasıydı. Ölümünden birkaç ay sonra bir taksi şoförü şöyle demişti : "Babasını ve kızkardeşini vücuduna baksınlar diye çağırdıkları ve iki kadının ona bakıp 'Bu o değil, bir başkası' dediği söylenir". Aslında "onlar" yanılıyordu fakat manevi açıdan haklıydılar; çünkü o efsaneleştirilmeye layık bir adamdı. Her türlü mantıklı ve gerçekçi standarta göre, edindiği meslek bir hayatın harcanmasıydı. Hiçbir zaman hiçbir şeye ulaşamamıştı ve aslında yaptığı soygunların kazancı bile yarı-özel gizliliği sağlamak için yapılan karmaşık harcamalarla -sahte kağıtlar, silahlar, rüşvetler vs.- tükeniyordu;

öyle ki, propaganda için geriye çok az şey kalıyordu. Onunla ilişkisi olan herkese ölüm cezası temin etmekten başka bir başarı sağlayamamışa benziyor. İsyancının, yalnızca devrim yapma arzusunun devrim için gerekli nesnel koşulları kolaylaştıracağı biçimindeki teorik açıklaması Sabaté için geçerli değildi; çünkü onun ve arkadaşlarının yaptıkları daha büyük bir hareketi doğuramazdı. 'İnsanlar doğaları gereği iyi, cesur ve saf olduklarına göre, yalnızca yeterince tekrarlanan bağlılık ve cesaret tablosu onları uyuşukluklarından dolayı utandıracaktır' biçimindeki daha basit ve daha Homervari olan kendi savları ise o ölçüde isabetsizdi. Bu sav yalnızca efsane üretebilirdi.

Sabaté, yalınlığı ve saflığıyla efsaneleşmek için uygundu. Yoksul yaşamış, yoksul ölmüştü; ünlü banka soyguncusunun karısı, hayatının sonuna kadar hizmetçilik yapmıştı. Sabaté, bankaları yalnızca para için değil, *bir torero*nun boğalarla güreşmesinde olduğu gibi cesaretini göstermek için de soyuyordu. Kurnaz Facerias'ın buluşu ona göre değildi. Facerias'a göre para toplamanın en güvenli yolu gece 2'den sonra bir oteli soymaktı. Çünkü o saatte yatakta metresleriyle basılan burjuvalar polisi çağırmaktansa, bütün paralarını seve seve verirler.* Oysa kendini tehlikeye atmadan birinden para almak erkekliğe sığmazdı -Sabaté banka soyarken yanına her zaman gerekenden az adam almayı tercih ederdi- ve hayatını tehlikeye atarak birinden para almak ise ahlaki açıdan bir bedel ödemek demekti. Her zaman polise doğru yürümek yalnızca psikolojik bir taktik değil, aynı zamanda bir kahramanlıktı. Kendisi için pek anlamlı olmasa da, makine dairesindeki adamları pekâlâ treni Barselona'ya doğru sürmeye zorlayabilirdi. Ancak ahlaki açıdan, onunla dövüşmeyen adamların hayatını tehlikeye atamazdı.

Halk efsanesi haline gelebilmek için bir kişi ana hatlarıyla sade bir karaktere sahip olmalıdır. Bir trajedi kahramanı olabilmesi için kişiyi saran her şey sıyrılıp atılmalıdır ki, ufukta, rolüne özgü duruşuyla salt bir siluet olarak kalsın:

* Aslında İspanyolluk bu planı bile bozuyordu; genç sevgilisini etkileme merakında olan zengin bir aşık direnmiş ve öldürülmüş olabilir.

Tıpkı yeldeğirmenleri önündeki Don Kişot ve öğle vakti, boş sokakların beyaz güneş ışığında duran, efsanevi Batı'nın yalnız silahşörleri gibi. İşte Francisco Sabaté Llopart, "El Quico" da böyle duruyordu. Diğer kahramanlarla birlikte bu biçimde anılması yerinde olur.

9
Sembol Olarak Haydut

Buraya kadar sosyal haydutların gerçekliğini, bir de bu gerçeklik ya da oynamaları gereken (ve bu nedenle de çoğunlukla oynadıkları) toplumsal roller, temsil etmeleri gereken değerler, insanlarla olan ideal ve bu nedenle aynı zamanda gerçek olan ilişkileri hakkında bilgi kaynağı olarak onların efsane ve mitlerini gördük. Ancak bu tür efsaneler, yalnızca belirli ya da herhangi bir haydutla tanışık olanlar arasında değil, çok daha geniş bir alanda ve genel olarak etkilidirler. Haydut sadece bir insan değil, aynı zamanda bir semboldür de. Bu nedenle, haydutluk üzerine incelememizi bitirirken haydutluğun konumuzla daha uzaktan ilgili yönlerini de ele almalıyız. Bunlar, en azından iki yönden ilginçtirler.

Köylülerin kendi aralarında haydut efsanesinin varolması özel bir durumdur; çünkü ünlü yasadışı adamların sahip olduğu kişisel prestij, şanlarının kısa ömürlü olmasını engellemez. Robin Hood, birçok bakımdan haydut efsanesinin özünü oluşturmasına rağmen hiç tipik bir örnek sayılmaz. Bulabildiğim diğer bütün haydut -kahramanların, ne kadar mitleştirilmiş olurlarsa olsunlar, belirli bir mekanda, belirli bir kişiye kadar izleri sürülebilirken, tartışma doğurmayan hiçbir gerçek Robin Hood teşhis edilememiştir. Eğer Robin Hood yaşadıysa, ilk yazılı kayda geçtiği tarih olan 14. yüzyıldan önce ortaya çıkmıştır. Bu nedenle onun efsanesi en azından altı yüzyıl boyunca popülerliğini korumuştur. Bu kitapta adı geçen diğer bütün haydut-kahramanlar (Çin popüler romanlarının kahramanları dışında) çok daha yenidir. Rus yoksullarının asi lideri Stenka Razin, 1670'lerde yaşa-

mıştı; ancak efsaneleri bu tür baladların sistematik olarak toplandığı 19. yüzyılda canlılığını koruyan haydutların çoğunun tarihi ancak 18. yüzyıla dayanmaktadır. Bu nedenle 18. yüzyıl, haydut-kahramanların altın çağı sayılır: Slovakya'da Janosik, Endülüs'te Diego Corrientes, Fransa'da Mandrin, İskoçya'da Rob Roy ve hatta Dick Turpin, Cartouche ve Schinderhannes gibi sosyal haydut panteonuna adapte edilmiş olan suçlular. Haiduk ve klephtlerin yazılı tarihinin 15. yüzyıla dayandığı Balkanlar'da bile Yunan baladlarında geçen ilk klepht kahramanları Christos Millionis (1740'lar) ve Bukovallas'tı ki, bunlar çok daha sonra yaşamışlardı. Böyle adamların bu tarihten daha önce şarkı ve hikâyelere konu olmamaları anlaşılır bir şeydir. Geç 16. yüzyılın Marco Sciarra'sı gibi büyük haydut-isyancıların birer efsanesi vardı mutlaka. O oldukça karışık dönemin büyük haydutlarından en azından bir tanesi -Katalonya'daki Serralonga- anısı 19. yüzyıla dek yaşayan bir halk kahramanı olmuştu; ancak bu alışılmadık bir durum olabilir. Neden çoğu haydut unutulmuştur?

Batı Avrupa halk kültüründe, 18. yüzyılda haydut mitlerinde görülen patlamayı açıklayan bazı değişikliklerin olmuş olması mümkündür. Ancak Doğu Avrupa'da yaşanan benzerliği bu değişikliklerle açıklayamayız. Tümüyle sözlü bir kültürün -haydut- kahramanların ününü sürdürenler cahildi- belleğinin zayıf olduğu öne sürülebilir. Birkaç nesil geçtikten sonra, bir kişinin anısı, geçmişin efsanevi kahramanlarının toplu resmiyle karışır. Robin Hood gibi ömrü bu süreyi aşan bir kahraman artık gerçek tarihin içinde yer alamaz. Bu açıklama belki doğrudur, ancak bütün gerçeği de ifade etmez. Çünkü sözlü bellek 10 ya da 12 nesilden daha uzun süre yaşayabilir. Carlo Levi, 1930'larda Basilicata köylülerinin iki tarihi dönemi çok canlı olarak (kendilerine ait olduklarını değilse de) anımsadıklarını kaydetmektedir: 70 yıl önceki haydutların ve yedi yüzyıl öncesindeki büyük Hohenstaufen imparatorlarının yaşadıkları zamanlar. Acı olan gerçek şu ki, eski zamanlardaki kahramanlar hâlâ yaşamaktadırlar; çünkü onlar sadece köylülerin kahramanları değildiler. Büyük imparatorların memurları, tarih yazıcıları ve şairleri vardı; geriye büyük taştan abideler bırakmışlardı; onlar

dağların ücra köşelerinde yaşayanları değil, devletleri, imparatorlukları,bütünhalkları temsil ederler. BöyleceOrtaçağ'dan Skanderberg ve Marko Kraljevic, Cezayir ve Sırp epiklerinde günümüze kadar gelmiştir; ancak Çoban Mihat ve

Pandurlar'ın ona attığı gülleleri
çıplak eliyle yakalar,[54]
hiçbir silah işlemez,

diye anılan Juhasz Andras (Çoban Andras) zaman içinde kaybolurlar. Büyük haydut daha güçlü, daha ünlüdür, adı sıradan köylününkinden daha çok yaşar ama onun gibi ölümlüdür. Onun ölümsüzlüğü, arkasından silaha sarılıp dağlara ve geniş yaylalara çıkacak başka Mihat'ların, başka Andras'ların olmasındandır.

İkinci özellik daha tanıdıktır.

Haydutlar, köylülüğe aittirler; ve bu kitaptaki tez kabul edilirse, herhalde çoğu okur için eski Mısır kadar uzak ve tarih tarafından taş devri gibi lanetlenmiş olan bir köylü toplum bağlamının dışında bir bağlamda anlaşılamazlar. Ancak haydut mitinin garip ve şaşırtıcı yanı, cazibesinin her zaman yerli çevreden daha geniş bir alana yayılmış olmasıdır. Alman edebiyat tarihçileri, Raeuberromantik (haydut romantizmi) adında yeni bir edebi kategori yaratmışlardır. Bu kategori, hiçbiri köylülerin veya haydutların okuması için düşünülmemiş, geniş ve kahramanları ille de Alman olmayan bir Raeuberromane (haydut romanları) kaynağı sağlamıştır. Rinaldo Rinadini veya Joaquin Murieta adında tamamen uydurma bir haydut-kahraman, bu roman türünün karakteristik bir yan ürünüdür. Ancak daha kayda değer bir nokta haydut-kahraman orijinal biçimiyle, Robin Hood ve mutlu adamları hakkındaki televizyon dizileriyle, daha bir modern versiyonla Western veya gangster kahramanı olarak, 20. yüzyıl sonlarında şehir yaşamının kitle iletişim araçlarında gözükerek modern endüstriyel kültür devriminde bile varlığını sürdürmüştür.

Doğaldır ki, sosyal haydutluğun yaygın olduğu ülkelerde resmi kültür, sosyal haydutluğun önemini yansıtır. Tıpkı Cervantes'in eserlerinde geç 16. yüzyılın ünlü İspanyol

soyguncularına yer vermesi gibi, Walter Scott'un da Rob Roy üzerine yazması doğaldı. Mite inanmamaya kararlı modernlik yanlısı Meksikalı bir romancı, *Los Bandidos del Rio Frio*'da kahramanı sıradan suçluyla aynı düzeye indirmeye çalışırken Macar, Romen, Çekoslovak ve Türk yazarlar, romanlarını gerçek veya hayal ürünü olan haydut-kahramanlara adamışlardır.* Böyle ülkelerde hem haydutlar, hem de haydut mitleri, hayatın göz ardı edilemeyecek olan bir parçasını oluştururlar. Haydut mitinin varlığı kentleşmenin yoğun olduğu ülkelerde de anlaşılabilir; bu ülkeler birkaç boş alana veya bir "Batı"ya sahiptirler; buraları onlara bazen düşsel kahramanlıklarla dolu bir geçmişi hatırlatır, eski ve yitik değerlerin bir sembolü, Huckleberry Finn gibi insanın uygarlığın bağlarından sıkıldığında "hafiflediğini" düşlediği ruhani bir Kızılderi bölgesi olarak, nostalji için somut bir mekan sağlar. Avustralyalı Sidney Nolan'ın resimlerinde olduğu gibi, orada, o düşsel dünyada, yasadışı adam ve ormancı Ned Kelly hâlâ yaşamaktadır; hayalet gibi bir adamdır; evde yapılmış zırhı içinde trajik, tehditkâr ve kırılgandır, Avustralya'nın güneşten ağarmış topraklarında bir aşağı bir yukarı dolaşıp ölümü bekler.

Yine de haydutun edebi ya da halk kültüründeki imajı, geri kalmış toplumlardaki mevcut yaşamın, ileri olanlarda ise yitirilmiş masumiyete ve maceraya duyulan özlemin belgelendirilmesinden daha öte bir anlam taşır. Haydutluğun yerel ve toplumsal çerçevesini söküp attığımızda geriye kalan daimi bir duygu ve daimi bir roldür, yani, özgürlük, kahramanlık ve adalet düşü.

Robin Hood miti, bu ideallerden birincisini ve üçüncüsünü vurgular. Ortaçağ ormanından televizyon ekranına yansıyan özgür ve eşit insanların dostluğu, zayıf, ezilmiş ve aldatılmışların savunuculuğu ve otorite karşısında kurşun işlemezliktir. Haydut mitinin yüksek kültürdeki klasik versiyonu da aynı öğeleri vurgular. Schiller'in *Soyguncular*'ında, soylu şef Karl Moor, başına konan ödül yoksul bir adamın

*Zsigmond Moricz'in Sandor Rosza'yla ilgili romanını, Panait İstrati'nin *Haydutlar*'ını, Yaşar Kemal'in *İnce Memed*'ini ve hepsinden öte Çek yazar İvan Olbracht'ın *Haydut Nikola Schuhaj*'ını kastediyorum.

işine yarasın diye teslim olurken, soyguncular ormandaki özgür yaşamı anlatan şarkılar söyler. Kahramanlığı, iyi veya en azından ahlaki yönü yoruma açık olan silahlı kişiyle sınırlayan geleneksel ahlak engeline rağmen, Western ve gangster filmleri ikinciyi, yani kahramanlık öğesini vurgularlar. Ancak bir şeyi inkâr edemeyiz. Haydut hem eylem anında, hem de kurban olarak cesurdur. İyi bir biçimde, cesaret göstererek ölür. Gecekondulardan ve varoşlardan gelen, sıradan ama gene de değerli olan güç ve cesaret özelliklerinden başka hiçbir şeye sahip olmayan sayısız çocuk, kendisini onunla özdeşleştirebilir. İnsanların, makinelere veya insan makinesinin hareket eden parçalarına yardımcı gibi yaşadığı bir toplumda, haydut, başı dik doğar ve ölür. Gördüğünüz gibi, tarihteki her efsanevi haydut, hayal kırıklığına uğramış şehirli dünyanın hayallerini besleyecek kadar uzun süre yaşamaz. Aslında tarihteki büyük haydutların çoğu, kırsal toplumdan endüstri toplumuna geçişten sonra varlıklarını sürdürememişlerdir. Tabii bu geçiş döneminde yaşamış olmaları veya zaman yolculuğunu yapmak için dayanıklı bir araç olan edebiyat sayesinde çoktan mumyalandıkları durumlar dışında. Lampiao hakkındaki masal ve destan kitapçıkları bugün Sao Paulo'nun gökdelenlerinde basılıyor; çünkü Brezilya'nın kuzeydoğusundan gelen ilk nesile ait milyonlarca göçmenden her biri, 1938'de, yani 30 yaşın üstünde olanların zamanında öldürülmüş büyük cangaçeiroyu bilir. Bunun gibi, 20. yüzyılın İngilizleri ve Amerikalıları " zenginden alıp yoksula veren" Robin Hood'u 20. yüzyılın Çinlisi ise "ihtiyacı olana yardım eden ve parayı önemsemeyen "Vakitli Yağmur Sung Chiang'ı" bilir; çünkü yazı ve matbaa, yerel ve sözlü bir geleneği ulusal ve sürekli bir biçime dönüştürmüştür. Entelektüellerin haydutların hayatta kalmalarını sağlamış oldukları söylenebilir.

Bir bakıma bunu bugün de yapmaktadırlar. Günümüzde sosyal haydutların yeniden keşfedilmesi entelektüellerin - yazarların, sinemacıların, hatta tarihçilerin- işidir. Bu kitap, bu yeniden keşfin bir parçasıdır. Sosyal haydutluk olayını açıklamaya ama aynı zamanda da kahramanları tanıtmaya çalıştı: Janosik, Rosza Sandor, Dovbus, Doncho Vatach, Diego Corrientes, Jancu Jiano, Musolino, Giuliano, Bukoval-

las, Çoban Mihat, Çoban Andras, Santanon, Serralonga ve Garcia ve geyikler kadar hızlı, şahinler kadar soylu, kurtlar kadar kurnaz olan diğer sayısız savaşçılar. Birkaçı dışında bu kişiler, doğum yerlerinden 30 mil ötede tanınmazlardı; ancak kendi halkları için birer Napolyon ya da Birsmarktılar ve kesinlikle gerçek Napolyon ve Bismark'tan daha önemliydiler. Önemsiz olan bir kişi için Janosik örneğinde olduğu gibi yüzlerce şarkı yazılmazdı. Bu şarkılar, gurur ve özlem şarkılarıdır:

Guguk kuşu öttü
Kuru dalın üstünde:
Shuhaj'ı öldürdüler[55]
Ve artık güç günler başladı.

Haydutlar, kitapların resmi tarihinden bağımsız olarak hatırlanan bir tarihe aittirler. Olaylar ve onlara şekil verenlerin bir tutanağı olmaktan çok, yoksulların yani halka adalet getiren kralların ve adamların dünyasını belirleyen, teorik olarak kontrol edilebilir; ancak gerçekte kontrol edilemez etkenlere ait sembollerin tutanağı olan tarihin bir parçasıdırlar. Haydut-efsanesinin hâlâ bizi etkileyecek güce sahip olması işte bundandır. Son sözü, efsane hakkında neredeyse herkesten daha iyi şeyler yazmış olan Ivan Olbracht'a bırakalım:

"İnsanın doyumsuz bir adalet özlemi vardır. Ruhunda, onun bu özlemini reddeden toplumsal düzene karşı isyan eder ve hangi dünyada yaşarsa yaşasın ya toplumsal düzeni ya da bütün maddeci adaletsizlik evrenini suçlar. İnsan, hatırlamak, karara varmak ve birşeyleri değiştirmek için garip ve inatçı bir dürtüyle doludur; buna ek olarak, içinde, yalnızca masalarda da olsa, sahip olamayacağı şeylere sahip olma isteğini taşır. Bu belki de, bütün zamanların, bütün dinlerin, bütün halkların ve bütün sınıfların kahramanlık destanlarının temelini oluşturur."[56]

Bizimkiler dahil; Robin Hood işte bundan ötürü bizim de kahramanımızdır ve öyle de kalacaktır.

Notlar

1. G.Guzman, O..Fals Borda, E.Umaña *Luna, La Violencia en Colombia* cilt II, sayfa 287-97 (Bogotá 1964) adlı yapıta dayanılarak hesaplandı.

2. *Le Brigandage en Macádoine: Un Rapport Confidentiel au Gouvernement Bulgare*, sayfa 38 (Berlin 1908); Birkberck Kolejinden Prof. D. Dakin'den alınan bilgi.

3. E. Alabaster, *Notes and Commentaries on the Chinese Criminal Law*, sayfa 400-402 (Londra 1899).

4. E.Lopez Albujar, *Los Caballeros del delito*, sayfa 75-76 (Lima 1936).

5. W. Crooke, *The Tribes and Castes of the North West Provinces and Oudhe* cilt I, sayfa 49 (4 cilt, Kalküta 1896).

6. F.Molfese, Storia del brigantaggio dopo l'Unità (Milano 1966 ed.), sayfa 130.

7. M.I.P. de Queiroz, Os Cahgaçeiros: *les bandits d'honneur brésiliens,* sayfa 142,164 (Paris 1968).

8. R. Rowland, "Cantadores" del nordeste brasilcño' (*Aportes 3 Ocak* 1967, sayfa 138). Bu haydut ve kutsal adam arasındaki gerçek ilişkilerin ayrıntıları için, cf. E. de Lima, *O Mundo estranho dos cangaçeiros,* sayfa 113-4 (Salvador-Bahia 1965) and O. Anselmo, *Padre Cicero* (Rio 1968).

9. Molfese, Aynı yapıt, sayfa 127-28.

10. E.Hobsbawm, *Primitive Rebels*, p. 18 (Manchester 1959); Lopez Albujar, Aynı yapıt, sayfa 126.

11. Alejandro Franco, 'El Aymara del Siglo xx' (*Amauta* [Lima] 23, 1929, sayfa 88).

12. Molfese'ye dayanılarak, Aynı yapıt, sayfa 367-82.

13. A.H. *Smith, Village Life in China*, sayfa 213-17 (N.Y.-Chicago- Toronto 1899).

14. Ayrıntılar için, *G.Kraft, Historische Studien zu Schillers Schauspiel 'Die Räuber'* (Weimar 1959).

15. F.Avé-Lallemant, *Das deutsche Gaunerthum* I, 241 (Leipzig 1858-62). Sıradan suçlular ve haydutlar arasındaki farkların doğrulanması için,her ikisini de bilen adli tıp uzmanından alınan bilgi, E. de Lima, Aynı yapıtın tümü; *G. Sangnier, Le brigandage dans le Pas-de-Calais,* sayfa 172, 196 (Blangermont 1962).

16. C.Bernaldo de Quiros, *El Bandolerismo en España y Mexico*, sayfa 59 (Meksiko 1959).

17. M.Pavlovich, 'Zelim Khan et le brigandage au Caucase' (*Rev. du Monde Musulman* XX, 1912, sayfa 144, 146).

18. M.L. Guzman, *The Memoirs of Pancho Villa,* sayfa 8 (Austin 1965).

19. R.V. Russell, *The Tribes and Castes of the Central Provinces of India* cilt I, sayfa 690 (4 cilt, Londra 1916); Gen. Charles Hervey, *Some Records of Crime* cilt I, sayfa 331 (Londra 1892).

20. Kent L. Steckmesser, Robin Hood and the American Outlaw (*Journ. Amer. Folklore*, 79, Nisan-Haziran 1966, sayfa 350).

21. *All Men Are Brothers* (çeviren Pearl Buck), sayfa 328. (N.Y. 1937).

22. J.Martinez-Alier, *La Estabilidad del Latifundismo*, 1-6. Bölümler (Paris 1968).

23. A. v. Schweiger-Lerchenfeld, *Bosnien*, sayfa 122 (Viyana 1878); P.Bourde, *En Corse*, sayfa 218-19 (Paris 1887).

24. F.Kanitz, *La Bulgarie danubienne*, sayfa 346 (Paris 1882).

25. Special number on Calabria of *Il Ponte* sayfa 1305 (1950).

26. Joan Fuster, *El Bandolerisme Català* cilt II, sayfa 35 (Barselona 1963).

27. D.H. Meijer, 'Over het bendewezen op Java' (*Indonesie* III, 1949-50, sayfa 183); Crooke, aynı cilt sayfa 47. Ayrıca bakınız: Nertan Macedo, *Capitào Virgulino Ferreira da Silva: Lampiào*, sayfa 96 (Rio, 1968).

28. C.G.Harper, *Half-Hours with the Highwaymen* II, sayfa .235 (Londra 1908).
29. Nertan Macedo, Aynı yapıt, sayfa 183.
30. Cf. Paris Lozano, *Los guerilleros* del Tolima (Bgotoa: *Revista de las Indias* I, No.4, 1936, sayfa 31).
31. Y.Kemal, *Mehmet My Hawk*, sayfa 56 (Londra 1961).
32. Guzman, Fals Borda, Umaña Luna, Aynı yapıt, cilt I, sayfa 182.
33. Aynı yerde, cilt II, sayfa 327-28.
34. Ivan Olbracht, *Berge u. Jahrhunderte*, p.82-3 (Berlin-East 1952).
35. A. Strausz, *Bulgarische Volksdichtungen*, sayfa 295-97 (Viyana-Leipzig 1895).
36. *La Brigandage en Macédoine*, sayfa 37. Brezilyalı haydutlar arasında eşcinselliğin olmayışı hakkında, E. de Lima, *Aynı yapıt, sayfa 45*.
37. A.Dozon, *Chansons populaires inédites,* sayfa 184 (Paris 1875).
38. J.Baggalay, *Klephic Ballads*, sayfa 18-19 (Oxford 1936); C.J. Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, sayfa 474 (Prag 1876).
39. J.C. V. Engel, *Staatskunde u. Geschichte von Dalmatien, Croatien u. Slawonien*, sayfa 232 (Halle, 1798).
40. Marko Fedorowitsch, *Die Slawen der Türkei* cilt II, sayfa 206 (Dresden ve Leipzig 1844).
41. Leonardo Mota, *No Tempo de Lampiào*, sayfa 55-56 (Rio,1968).
42. Aynı yerde, sayfa 54.
43. R.V.Russell, Aynı yapıt, cilt I, sayfa 52-53, cilt III, sayfa 237-39, 474.
44. D. Eeckhaute, 'Les brigands en Russie' (*Rev. Hist. Mod. et Contemp.* XII, Temmuz-Eylül 1965, sayfa 201-202).
45. P.M. van Wulfften Palthe, *Psychological Aspects of the Indonesian Problem*, sayfa 32 (Leiden 1949).
46. Dr. J.Koetschet, *Aus Bosniens letzter Türkenzeit,* sayfa 6-8 (Viyana-Leipzig 1905).
47. *District Gazetteers of the United Provinces* cilt I,

sayfa 185 (Allahabad 1911).

48. Sartono Kartodirdjo, *The Peasants' Revolt of Banten in 1888*, sayfa 23 (Hague 1966).

49. Wulfften-Palthe, Aynı yapıt, sayfa 34.

50. Pavlovich, Aynı yapıt, sayfa 146, 159.

51. *Cf.* M.L. Guzman, Aynı yapıt.

52. Stuart Schram, *Mao-Tse-Tung*, sayfa 43 (Londra 1966).

53. E.Lister, 'Lessons of the Spanish Guerilla War (1939-51)', (*World Marxist Review* 8, 2, 1965, sayfa 53-58); Tomas Cossias *La lucha contra el'Maquis' en Espana* (Madrid 1956).

54. A.J. Paterson, *The Magyars: their Country and Institutions* cilt I, sayfa 213 (Londra 1869).

55. I.Olbracht, Aynı yapıt, sayfa 13.

56. I.Olbracht, *Der Räuber Nikola Schuhaj*, sayfa 76-77 (Doğu Berlin 1953).